

מבוא למקרא

הרב ד"ר יהונתן יעקבס

סיכום וערך: דביר חדד

אוניברסיטת בר אילן

סמסטר ב' תשע"ד

תוכן העניינים:

3	מבוא למקרא: התהוותם וחיבורם של ספרי המקרא =עמ' 2
8	מבוא למקרא: ניסוח המקרא =עמ' 4
11	מבוא למקרא: עריכת המקרא, התקדשותו וחיתומו =עמ' 5
14	מבוא למקרא: ביקורת גבוהה =עמ' 6
18	מבוא למקרא: חקר הסוגים (form criticism) =עמ' 7
22	מבוא למקרא: סדרם של ספרי המקרא =עמ' 8
23	ספרים מתקופת המקרא שלא שרדו =עמ' 8
24	מבוא למקרא: חלוקות שונות של המקרא =עמ' 9
27	מבוא למקרא: ביקורת נמוכה - נוסח המקרא =עמ' 10
31	מבוא למקרא: כינה הכתוב - תיקוני סופרים =עמ' 11
34	מבוא למקרא: קרי וכתב =עמ' 13
38	סימניות במקרא: תופעות טקסטואליות מיוחדות - עשרה מקומות נקודים =עמ' 14
40	סימניות במקרא: תופעות טקסטואליות מיוחדות - נוני"ן הפוכות =עמ' 14
41	מבוא למקרא: סידור שנחלק =עמ' 15
43	מבוא למקרא: "עולה ויורד" – הפלוגרפיה =עמ' 16
45	מבוא למקרא: מקראות שאין להם הכרע =עמ' 17
40	נספח א': לו"ז היסטורי
41	נספח ב': מבנה הבחינה

מקרא:

מבוא למקרא: התהוותם וחיבורם של ספרי המקרא

מי כתב את התורה ע"פ הפשט שבתורה?

1. ויאמר ה' אל-משה כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי-מחה אמתה את-זכר עמלק מתחת השמים: (שמות יז, יד) יש ציווי על משה לכתוב את ההבטחה למחות את זכר עמלק. מכאן יש ראייה שמשה כותב משהו, אך המשחה הזו אינו מכיל פרשיות רבות אלא מצומצם למדי.
 2. ויבא משה ויספר לעם את כל-דברי ה' ואת כל-המשפטים ויען כל-העם קול אחד ויאמרו כל-הדברים אשר-דבר ה' נעשה: ויכתב משה את כל-דברי ה' וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל... ויקח משה חצי הדם וישם באגנת ויחצי הדם זרק על-המזבח: ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר-דבר ה' נעשה ונשמע: (שמות כד, ד-ז) יש ציון שמשה כותב בספר את כל דברי ה'. יש לציין, שכאן הוא כתב את אשר קרה עד אז ואת דברי ה' עד אז- ומה קורה החל מאחרי פרשת משפטים?
 3. אלה מסעי בני-ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאתם ביד-משה ואהרן: ויכתב משה את-מוצאייהם למסעייהם על-פי ה' ואלה מסעייהם למוצאייהם: (במדבר לג, א-ב) יש עדות מפורשת לכתיבתו של משה את מסעי בני ישראל. ויסעו, ויחנו, ויסעו, ויחנו.
 4. והיה ביום אשר תעברו את-הירדן אל-הארץ אשר-ה' אלהיך נתן לך והקמת לך אבנים גדולות ושדת אתם בשיד: וכתבת עליהן את-כל-דברי התורה הזאת בעברך (דברים כז, ב-ג) יש ציווי על משה לכתוב את "כל דברי התורה הזו" על אבנים, אך רוב הפרשנים מסבירים שהוא כתב את ספר דברים. אין לנו כאן עדיין הוכחה לכך שהוא כתב את כל התורה.
 5. ויכתב משה את-התורה הזאת ויתנה אל-הכהנים בני לוי הנשאים את-ארון ברית ה' ואל-כל-זקני ישראל: (דברים לא, ט) משה כותב את "התורה הזאת" ומוסר אותה לכהנים. גם כאן, הוא כנראה מסר להם את ספר דברים עד הנקודה הזו, הוא לא כתב הלאה.
 6. ויכתב משה את-השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את-בני ישראל: (דברים לא, כב) משה כותב את שירת האזינו, וזו היא העדות האחרונה שאפשר לדלות מהתורה.
- יש כאן עדות מפורשת על כ-20% מהתורה שהיא נכתבה בידי משה. מי כתב את ה-80% האחרים? אין בתורה היגד כללי על מי כתב את כולה. יש לשאול, למה ציינו בכל מקום ומקום, אך זה לא הנושא של השיעור שלנו.
- ובכל זאת, הרבה מאוד חושבים שמשה כתב את התורה.

נביט בנביאים:

1. כאשר צוה משה עבד-ה' את-בני ישראל ככתוב בספר תורת משה מזבח אבנים שלמות אשר לא-הניף עליהן ברזל ויעלו עליו עלות לה' ויזבחו שלמים: ויכתב-שם על-האבנים את משנה תורת משה אשר כתב לפני בני ישראל: (יהושע ח, לא-לב) תיאור של ספר שנקרא "תורת משה", וזה אולי בסיס למסורת עתיקת יומין שיש למשה ספר כלשהו.
 2. ויחזקתם מאד לשמר ולעשות את כל-הכתוב בספר תורת משה לבלתי סור-ממנו ימין ושמאל: (יהושע כג, ו) שוב מתייחסים לספר של משה, ומצווים ללכת על פיו. אולי מדובר בספר דברים בלבד, ולא בתורה כולה כמו שיש לנו אותה היום.
 3. ואת-בני המכים לא המית ככתוב בספר-תורת-משה אשר-צוה ה' לאמר לא-יומתו אבות על-בנים ובנים לא-יומתו על-אבות כי אם-איש בחטאו ימות יומת: (מל"ב יד, ו) יש ציטוט מתורת משה – והציטוט (במפתיע) הוא מספר דברים.
 4. וכמהו לא-היה לפניו מלך אשר-שב אל-ה' בכל-לבו ובכל-נפשו ובכל-מאדו ככל תורת משה ואחריו לא-קם כמהו: (מל"ב כג, כה)
 5. ויעמדו על-עמדם כמשפטם כתורת משה איש-האלהים הפהנים זרקים את-הדם מיד הלזים: (דה"ב ל, טז)
- יש התייחסות למצוות מתורת משה.

6. וְכָל-יִשְׂרָאֵל עָבְרוּ אֶת-תּוֹרַתְךָ וְסוֹר לְבַלְתִּי שְׁמוּעַ בְּקִלְךָ וּתְתַדַּע עָלֵינוּ הָאֱלֹהִים וְהַשְׁבַּעַה אֲשֶׁר כְּתוּבָה בְּתוֹרַת מֹשֶׁה עֶבֶד-הָאֱלֹהִים כִּי חָטְאֵנוּ לֹ: (דניאל ט, יא)

שוב התייחסות לתורת משה, שעלולה להיות דברים ואין אפשרות להוכיח עדיין שזו התורה כולה.

7. וַיָּקֶם יֵשׁוּעַ בֶּן-יֹצְדָק וְאֶחָיו הַכֹּהֲנִים וּזְרַבְבָּדל בֶּן-שָׁאֲלֻתִיאֵל וְאֶחָיו וַיִּבְנוּ אֶת-מִזְבֵּחַ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְהַעֲלוֹת עָלָיו עֹלוֹת כַּכְּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ-הָאֱלֹהִים: (עזרא ג, ב)

יש ראייה (כמו בקודמים) לתורה כתובה מלאה, אך לא ברור בדיוק מה היא. כאן יש התייחסות לקורבנות, ועל כן יש לנו ראייה להתייחסות ל"ספר תורת משה" ולצרף את ויקרא. מה שכן, זה לא אומר שמשה כתב את ויקרא – אלא שבתקופת עזרא האמינו שחלק מספרו של משה החיל בו קורבנות, אז או שמדובר בספר נרחב יותר, או שהרחיבו אותו.

8. וַיֵּאָסְפוּ כָל-הָעָם בְּאִישׁ אֶחָד אֶל-הֶרְחֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר-הַמַּיִם וַיֵּאָמְרוּ לְעֹזְרָא הַסֹּפֵר לְהִבְיֵא אֶת-סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶת-יִשְׂרָאֵל: (נחמיה ח, א)

שוב התייחסות, חסרת הוכחות.

9. וּשְׂאֵר הָעָם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם הַשּׁוֹעֲרִים הַמְשַׁרְרִים הַנְּתִינִים וְכָל-הַנְּבָדָל מֵעַמֵּי הָאֲרָצוֹת אֶל-תּוֹרַת הָאֱלֹהִים נְשִׂיהֶם בְּנִיהֶם וּבְנֹתֵיהֶם כָּל יוֹדֵעַ מִבֵּין: מִחֻזְקִים עַל-אֲחֵיהֶם אֲדִירֵיהֶם וּבָאִים בְּאֵלָה וּבִשְׁבוּעָה לְלַכֵּת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בְיַד מֹשֶׁה עֶבֶד-הָאֱלֹהִים וְלִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹת ה' אֲדִינָנוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו: (נחמיה י, כט-ל)

התייחסות לספר שניתן בידי משה מאלוהים, אך אי אפשר לדעת שמשה כתב אותה. אפשר לומר שבספרים המאוחרים - בתחושה די בטוחה – האמינו שמשה הוא שכתב את התורה.

10. זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עֶבְדֵי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְּתַרְבַּע עַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים: הִנֵּה אֲנִכִּי שֹׁלַח לְכֶם אֶת אֱלִיָּה הַנְּבִיא לִפְנֵי בּוֹא יוֹם ה' הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא: (מלאכי ג, כב)

התייחסות לתורה שה' נתן למשה בחורב, אך הוא נתן לו חוקים למשפטים. שוב, אין לנו ראייה חותכת שמשה כתב את כולה, אך יש הרגשה די סבירה שהאמינו כבר שמשה כתב את כל התורה.

וכעת, לדברי חז"ל:

חז"ל לעומת התורה והנביאים הראו בצורה חדה מאוד שמשה כתב את התורה:

1. ספרי דברים פסקה שז

מלמד שהיה משה כותב מה שאמר לו הקב"ה כתוב. כעניין שנאמר 'ויאמר אליהם ברוך מפיו יקרא אלי' (יר' לו, יח)

בספרי דברים (=מדרש הלכה על ספר דברים) יש דעה שאומרת שמשה כתב את אשר ה' הכתיב לו. בגדול, לפי דברי חז"ל, משה רבינו הוא כותב התורה.

2. גיטין ס ע"א

א"ר יוחנן משום ר' בנאה תורה מגילה מגילה ניתנה, שנאמר "אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי" (תהלים מ).

ר' שמעון בן לקיש אומר תורה חתומה ניתנה שנאמר "לקוח את ספר התורה הזאת" (דברים לא).

מחלוקת כיצד כתב משה רבינו את התורה. דעתו של רבי יוחנן היא שהתורה באה מגילה מגילה, ולא בבת אחת מהשמיים. אם בני ישראל לא היו חוטאים, זה לא היה כלול בתורה, והיינו גומרים עם התורה בתחילת במדבר! התורה לא מאפשרת לנו לחשוך כי היא ירדה בבום אחד מהשמיים. "ניתנה" זה ה' למשה, או משה לבני ישראל. רבי שמעון בן לקיש אומר שהתורה ניתנה בבת אחת, חתומה.

3. רש"י גיטין ס ע"א

מגילה מגילה ניתנה - כשנאמרה פרשה למשה היה כותבה, ולבסוף ארבעים שנה, כשנגמרו כל הפרשיות, חיברן בגדין ותפרן.

חתומה ניתנה - לא נכתבה עד סוף ארבעים לאחר שנאמרו כל הפרשיות כולן, והנאמרות לו בשנה ראשונה ושנייה היו סדורות לו על פה עד שכתבן.

יש חלוקה בין הראשונים לגבי הסוגיה. לפי רש"י כל פעם הכתיבו למשה פרשה כלשהי, עד שבסוף הוא כינס את כולן לספר אחד. לא כתוב בגמרא על כתיבה! אך רש"י מראה צורך לציין זאת. הוא מסביר את דברי רבי שמעון כל ידי כך שכל פרשיה ניתנה בעל פה, אך בסופם של הארבעים שנה משה ישב וכתב את כולן. שוב יש לשים לב שרש"י מבין שניתנה זה נכתבה! נקודה מעניינת, זה לא מתחייב מהגמרא.

4. רמב"ן הקדמה לתורה

משה רבנו עליו השלום כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקדוש ברוך הוא. והקרוב, שכתב זה בהר סיני, כי שם נאמר לו "עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (שם' כד,יב). כי "לוחות האבן" יכלול הלוחות והמכתב, כלומר: עשרת הדברות, "והמצוה" - מספר המצוות כולן, עשה ולא תעשה, אם כן "והתורה" יכלול הספורים מתחילת בראשית, כי הוא מורה האנשים בדרך בעניין האמונה. וברדתו מן ההר כתב מתחילת התורה עד סוף המשכן, וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים, כאשר אמר: "לקוח את ספר התורה הזה ושמעתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם" וגו' (דב' לא,כו). וזה כדברי האומר 'תורה מגילה מגילה ניתנה'.

אבל לדברי האומר 'תורה חתומה ניתנה', נכתב הכול בשנת הארבעים, כשנצטווה: "כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם" (דב' לא,יט), וציוה: "לקוח את ספר התורה הזה ושמעתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם" (שם,כו).

לפי רמב"ן, לעומת זאת, משה רבינו כתב את כל התורה כולה מפיו של הקב"ה. סביר להניח כאן שהרמב"ן מתפלמס עם אנשים בני זמנו בישראל ובעמים, והוא טוען שאף מילה בתורה איננה חיצונית או באה ממשה רבינו. הרמב"ן מפרש את פסוק 12 בשמות כ"ד כך: לוחות האבן - עשרת הדברות. המצוה - מספר המצוות כולם, עשה ולא תעשה, התורה - בראשית וחציו הראשון של שמות. ולאחר שמה יורד מן ההר, כתב מתחילת התורה ועד סוף המשכן. את גמר התורה, חתם את התורה, בסוף שנת הארבעים. ועד כאן הרמב"ן מפרש את דברי רבי יוחנן. הוא מבין את זה ממש כפשוטו: שתי מגילות, כדברי הגמרא: מגילה, מגילה. משה כתב את שתי בראשית שמות, שתי מגילות. ובסוף שנת ה' 40 הוא כותב את ויקרא, במדבר ודברים. הוא מפרש את דברי רבי שמעון בן לקיש ככתיבתו של משה את הכל בסוף שנת הארבעים.

לא נכריע ביניהם, אבל יש לנו הרגשה שרש"י הוא יותר מדויק.

5. תוס' רא"ש גיטין ס ע"א

ונראה לפרש דלא קאמר חתומה שלא נכתבה עד לבסוף. אלא על הסדר נכתבה, שיש פרשיות שנאמרו תחילה לפני אותן הקודמות להן ולא היה כותבה עד שנאמרה לו אותה שקודמת לה, וכותבה וכותב זאת אחריה. ולמ"ד מגילה-מגילה ניתנה, היה כותב מיד כל הפרשה שנאמרה לו, ולאחר ארבעים שנה סידרן על הסדר.

6. חזקוני שמות לד, לב

אבל התורה מגילה נתנה שלפי שהיה משה שומע המצוות מפי הקב"ה היה כותב כל אחת ואחת במגילתה לעצמה, וכשבא ליפטר מן העולם סידר ספר תורה וקבע בו הפרשיות עד היום הזה לפי הסמוכין הראויין להם כמו שדרשו רבותינו.

בחזקוני שמות ל"ד 32 (חי במאה ה' 13 בערך, מצרפת - חזקיה בר מנחם) הוא מסביר שמה רבינו מפעיל שיקול דעת בסידור המגילות שהוא כינס, ולא בהכרח שם אותם לפי הסדר הכרונולוגי, ולכן משה מקבל את תואר העורך. בשמות י"ח תחילת יתרו, כאשר יתרו בר למדבר עם ציפורה ובני משה, לדעתו של רש"י זה קרה אחרי מתן תורה. דוגמה נוספת מפורסמת היא חטא העגל, שלפי דעתו של רש"י באה שלא במקומה.

7. בבא בתרא יד ע"ב - טו ע"א

ומי כתב?

משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב.

יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה.

שמואל כתב ספרו ושופטים ורות.

דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים...

ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינוח.

חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת.

אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר, דניאל ומגילת אסתר.

עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו...

יהושע כתב ספרו, והכתיב 'וימת יהושע בן נון עבד ה' (יהושע כ"ד, כט)?... דאסקיה פנחס.

שמואל כתב ספרו, והכתיב 'ושמואל מת' (שם"א כ"ח, ג)? דאסקיה גד החוזה ונתן הנביא.

יש כאן ברייתא מאוד מפורסמת על כתיבת התנ"ך. משה כתב את ספרו (חמישת חומשי התורה) ופרשת בלעם ואיוב – בלעם מוכל בתורה, אם כך למה צריך לציין אותה? נדבר על זה בהמשך. יהושע כתב את ספרו, ואת 8 הפסוקים האחרונים של התורה (אלו בהם משה מת). שמואל כתב את שמואל, שופטים ורות. דוד כתב את תהילים על ידי עשרה זקנים, ולא נתעכב על מי הם אותם עשרה. ירמיה כתב את ספרו, מלכים, ואיכה. חזקיה וסיעתו (חבריו או לפי חז"ל אנשי כנסת הגדלה) כתבו את ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת. למה לא נותנים לישעיה לכתוב את ספרו? ולפי הגמרא כאן, משלי, שיר השירים ושלמה נכתבו על ידי חזקיה, ולא שלמה לפי המסורת! אנשי כנסת הגדולה כתבו את יחזקאל, שנים עשר, דניאל ומגילת אסתר. חז"ל מסבירים שיחזקאל נכתב כדי לא לאפשר לספר קודש להיכתב בגלות, וכנ"ל לגבי דניאל ומגילת אסתר (בערך המאה ה-4 לפני הספירה). עזרא כתב את ספרו ואת דברי הימים עד זמנו שלו. הגמרא שואלת, מי כתב את מותו של יהושע שמופיע בספרו? פנחס, בנו של אלעזר הכהן, סיים את ספרו. שמואל כתב את ספרו, אבל הוא מת בסוף שמואל א' כ"ח 3, וסיימו אותו גד ונתן. הברייתא מבדילה כאן בין כתיבה אוטוביוגרפית, ועריכה של סיפורים שקרו. ולפי הכתוב כאן, רוב הספרים ערוכים ולא אוטוביוגרפיים.

לגבי בלעם: כמה אפשרויות לתרץ. 1. פרשת בלעם הוא ספר חיצוני אחר. 2. בגלל שהיא על נבואתו של נביא חיצוני, ואיך משה רבינו ידע עליה?! כנראה שגם היא הוכתבה למשה ע"י ה'! וזה הוא החידוש שלהם.

רבי יוסף קרא (תלמיד חבר של רש"י) חולק על חז"ל ומביא ראיה משמ"א ט' 9, שם ברור שבזמן הכתיבה לא קראו לנביא רואה, אלא נביא, ועל כן ככל הנראה לא שמואל כתב אותה. הוא ממשיך ואומר שה' יכריע בין המחלוקת שלו לחז"ל.

רבי יוסף כץ מציע שמדובר באינטרפולציה, התערבות של עריכה, ואולי רק פסוק 9 לא קשור ונוסף בעריכה מאוחרת. אי אפשר להביא פסוק אחד וממנו להסיק על הספר.

8. ר' יוסף קרא שמואל א ט, ט

מה שהדור הזה קורא 'נביא', היו הדורות הראשונים קוראים 'רואה', למדת: כשנכתב ספר זה כבר חזרו לקרוא לרואה נביא, מכלל שספר זה לא נכתב בימי שמואל... ורבותינו זכרוניהם לברכה אמרו ששמואל כתב ספרו, והמאיר לארץ ישים מחשך לאור ומעקשים למישור.

9. אברבנאל הקדמה לנביאים ראשונים

וכאשר עיינתי בפסוקים ראיתי הדעת הזו שיהושע כתב ספרו רחוק מאד, לא בעבור מה שנאמר בסופו 'וימת יהושע' (שהוא לבד הספק אשר התעוררו אליו בגמרא), כי אם בעבור הכתובים שיעידון יגידון שלא כתבם יהושע, אמר בהקמת האבנים שבתוך הירדן 'ויהיו שם עד היום הזה' (יהושע ד', ט)... ואם יהושע כתב כל זה איך יאמר בהם 'עד היום הזה'? והנה הכתיבה היתה סמוכה לעשיית הדברים ההמה, וכח מאמר 'עד היום הזה' יורה בהכרח שנכתב זמן רב אחרי שקרו הדברים. עוד תמצא בנחלת בני דן שאמר שם 'ויצא גבול דן מהם ויעלו בני דן וילחמו בלשם' (שם י"ט, מז), וידוע שזה היה בימי פסל מיכה באחרית השופטים, וזו טענה מכרעת שלא נכתב המאמר הזה כי אם שנים רבות אחרי מות יהושע, והוא המוכיח שלא כתב יהושע את ספרו... ומפני זה כלו חשבתי אני שיהושע לא כתב ספרו, אבל שמואל הנביא כתבו וכתב ג"כ ספר שופטים... ואל תתמה אשר נטיתי מדעת חז"ל בזה, כי גם בגמרא לא הסכימו בדברים האלה, וחלקו שם, אם משה כתב ספר איוב, ואם כתב יהושע שמונה פסוקים מהתורה, ואחרי שחז"ל עצמם ספקו בקצת המאמר, אינו מהיבטל שגם אני אבחר בקצתו דרך יותר ישר ונאות כפי טבע הפסוקים ויושרם... ואם תרצה לומר שיהושע כתב ספרו להסכים עם דברי חז"ל, אמור מעתה שירמיהו ג"כ או שמואל קבץ המאמרים ההם ותקנם על ספר, והוא אשר הוסיף עליהם כיד אלוהיו הטובה.

10. אברבנאל שמואל א ט, ט

והנכון אצלי בדבר הזה הוא, ששמואל כתב הדברים שקרו בימיו, ונתן הנביא כתב גם כן בפני עצמו, וגד החוזה כתב גם כן בפני עצמו כל אחד מהם כל מה שקרה בימיו, ושהכתובים האלה ירמיהו הנביא קיבצם וחברם יחד וסדר הספר כלו על פיהם, שאם לא כן מי קבץ המאמרים ההם בהיותם מפועלים מתחלפים? שהכתוב לא אמר שכתבו הנביאים ההם דבריהם זה אחר זה, כי אם שכל אחד כתב ספר בפני עצמו. וידמה, שירמיהו כאשר רצה לכתוב ספר מלכים, הבין ספר שמואל הקרוב אליו, והוא קבץ מאמרי הנביאים הנזכרים בספר, ואין ספק שהוסיף בו דברים לבירור המאמרים כפי מה שראה, וזהו אומרו 'עד היום הזה', והוא היה מה שכתב 'לפנים בישראל'.

אברבנאל בהקדמה לנביאים ראשונים מקשה על אמרות חז"ל, וקשה לו לקבל את הטענה שיהושע כתב את ספרו. הוא מביא כמה וכמה הוכחות, ומבקש שלא נתרגש מהקושי שלו על הטענה של חז"ל – כי כבר בגמרא יש מחלוקת ולא דעה חד משמעית. מקור נוסף של אברבנאל, לגבי שמ"א ט' 8, והוא הולך כמו רבי יוסף קרא בלי להכיר אותו.

איך יכול להיות שהם חולקים על חז"ל?! לדעת ד"ר יעקבס, הם לא חולקים. חז"ל אינם היסטוריונים, והגמרא איננה ספר היסטוריה, ז"א אין זו המטרה שלהם. הברייתא שלמדנו לא באה במטרה היסטורית, אלא לחז"ל יש מטרה שונה. הם באים להעביר מסר ורעיון, וחובה עלינו להבין מה הוא. ככל הנראה, מטרתם היא להראות שכל מחברי התנ"ך הם אנשים דתיים, ומטרתם של חז"ל היא להעביר מידע דתי, ולא מידע היסטורי.

מבוא למקרא: ניסוח המקרא

מה ההבדל בין הכתיבה לניסוח?

אחרי שהסקנו שיעור קודם, שמי שכתב את ספרי התנ"ך היו ברוח הקודש. אך יש מקום לשאול לגבי הניסוח. האם הכתיבה הטכנית של האדם היא גם הניסוח שלו? או שמא הוא מקבל הוראות על הניסוח?

את הדיון נחלק לגבי התורה, ולגבי הנביאים והכתובים. השאלה על הניסוח רלוונטית אם אנחנו יוצאים מנקודת הנחה מסורתית, תיאולוגית, דתית. לפי המסורת היהודית, המנסח הוא אלוהים והכותב הוא משה.

1. סנהדרין צט ע"א

תניא אידך: 'כי דבר ה' בזה' – זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו – זהו 'כי דבר ה' בזה'. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שווה זו – זה הוא 'כי דבר ה' בזה'.

מי הוא המבזה את דבר ה'? אלה שאומרים שאין תורה מהשמיים. יש כאן היגד חז"לי חד משמעי שמשה כתב את התורה, ואלוהים רק הכתיב לו.

2. רמב"ן הקדמה לפירוש התורה

הנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב ולכן כתב סתם. אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחילת ספר בראשית עד 'לעיני כל ישראל' נאמרה מפי של הקדוש ברוך הוא לאוזניו של משה כעניין שאמר להלן 'מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו' (ירמיהו ל"ו, יח).

כלומר, התפקיד של משה מתמצה בתפקיד טכני בלבד. שוב, ה' משמיע את הדברים ומשה כותב.

יש לנו מעט דוגמאות, אך זו הגישה המקובלת.

כמו תמיד, לכל כלל יש יוצא מן הכלל, והנה האלטרנטיבה:

3. שמות רבה מהד' וילנא פרשת כי תשא פרשה מז ט

ד"א 'כתב לך' (שמות ל"ד, כז), התחילו מלאכי השרת אומרים לפני הקדוש ברוך הוא: אתה נתן רשות למשה שיכתוב מה שהוא מבקש, שיאמר לישראל אני נתתי לכם את התורה אני שכתבתי ונתתי לכם! אמר להם הקדוש ברוך הוא: ח"ו שמשה עושה את הדבר הזה, ואפילו עושה – נאמן הוא, שנאמר 'לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא' (במדבר י"ב, ז).

המדרש מדייק מהמילה "לך" שה' נתן למשה את זכות הניסוח לתורה. מלאכי השרת זועמים ומעירים לה', איך אתה יכול לתת לזה?! אולי משה יגיד שזו היא התורה שלו והוא המציא אותה מדעתו!

הקב"ה עונה ואומר שחס ושלום שמשה יעשה את הדבר הזה. ה' סומך עליו, אך לעניינו המעניין הוא שמשה הוא זה שניסח את התורה. זו גישה נדירה מאוד, אך בין פרשני ימי הביניים יש קצת יותר שמקבלים את הגישה הזו.

אך האורתודוכסיה היום טוענת חד משמעית, בעקבות הרמב"ם, שאין להגיד שאפילו אות אחת או מילה אחת שהיא לא דבר ה' בתורה. שוב, נמצא כמה יוצאים מהכלל, אבל הרוב הכללי הוא זה שראינו במקור 1. לגבי הנביאים והכתובים, יש מקום קצת יותר לפלורליזם. יש מקומות ביהדות, ובפרט לפי הרמב"ם, יש הבדל בקדושה בין התורה לנביאים והכתובים. ברגע שהקדושה ירדה, יש מקום לאדם לתרום את חלקו. נביט בגמרא בבבלי:

4. בבלי סנהדרין פט ע"א

דאמר ר' יצחק: סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. עובדיה אמר "זדון לבך השיאך" (א, ג), ירמיה אמר "תפלצתך השיא אותך זדון לבך" (מט, טז).

יש דמיון בין נביאים, אך לעולם לא נמצא שני נביאים שאומרים אותו דבר. העניין בהבדל בניהם הוא בניסוח, למרות שה' העביר את אותו התוכן לכל אחד ואחד מהם. הוא מקבל את הוכן, אך אין הוא מקבל הכתיבה לגבי הסגנון והנוסח.

5. בבלי חגיגה יג ע"ב

אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיה. למה יחזקאל דומה? לבן כפר שראה את המלך. ולמה ישעיה דומה? לבן כרך שראה את המלך.

כאן מדברים על תיאור ה', ויחזקאל תיאר זאת לפרטי פרטים כאשר ישעיה המעיט בפרטים. הם ראו את אותו הדבר בדיוק אך כל אחד תיאר זאת אחרת. למה? יחזקאל הוא כבן כפר, כי הוא רואה לראשונה את המלך וכותב המון. ישעיהו לעומת זאת רואה את המלך (=האל) כל יומיים, ומנסח אותה בקצרה. בעצם, מבחינתנו, הניסוח תלוי בנסיבות חייו של המנסח. התוכן האלוהי, בחלום, הוא זהה. אך כל אחד מנסח כרצונו.

6. ספר תשובות דונש הלוי בן לברט על רבי סעדיה גאון, ברסלאו 1866, עמ' 28-29

ציזה בו נביאיו לכתבו בספריהם הקרואין על שמם והם ספרי אלוהינו יתברך שמו ויתעלה זכרו. ואני תמה מן האומרים כי ישעיה היה לשונו צח וכן עמוס כי הוא אשר ישר בעיניו. וזו טעות היא לפי שדברי המקרא כלו דברי הקב"ה.

רבי סעדיה גאון חי במאה ה-9, גדול הגאונים. דונש בן לברט היה תלמיד שלו, וחלק עליו. הוא כתב את דרוור יקרא, למשל. דונש מייצג את הקשה הכי קיצוני של הסקלה, שאומר שכל מילה ומילה בתנ"ך הוכתבה ע"י הקב"ה. גם בישעיה, עמוס ואפילו בכתובים. הוא חולק על רס"ג, וכנראה שרס"ג סבור שהנביא הוא המנסח. יש לציין שדונש הוא בעל דעה חריגה בתקופתו.

7. ראב"ע ספר ההגנה על רס"ג סימן פט

ויאמר הגאון [רס"ג] כי ישעיה היה לשונו צח ועמוס, ויאמר ר' אדנים כי זאת טעות גדולה, לפי שכל דברי המקרא הם דברי השם; והטעות הגדולה הוא ביד ר' אדנים, כי טעמי המלות הם כרוחות ודמיונות יחדשם השם בנשמת הנביא, והוא ירכיב הטעמים כפי לחו שקבל בתחילה מהשם וכפי תולדתו ומשפטו.

רבי אברהם אבן עזרא, יצא להגן על רס"ג מפני התקפות דונש. רבינו אדונים הוא השם הערבי של דונש, וראב"ע אומר שהוא טועה בדבריו שהמקרא הוא דברי ה'. זאת מאחר שהמילים כגופות והטעמים כשנשמות, והכוונה היא שהנשמה היא קבועה, והגוף משתנה. הנמשל הוא שהתוכן הוא קבוע, הוא הנשמה, אך המילים והניסוח יכולים להשתנות – סובייקטיביים לחלוטין.

8. ראב"ע הקדמה לישעיהו

השם אחד ודברו אחד, רק המילות משתנות כפי כוח כל נביא, כי אין מעלותם שוות; יש מהם שנבואתם בחזיון לילה כמו אברהם וגד החוזה, גם כן ישעיהו.

שוב אומר אבן עזרא שהנבואה היא זהה, והנביא הוא בעל האחריות על הניסוח. יש כאן משמעות עצומה להיסטוריה ולתולדות הנביא. אם נחשוב רגע על המשפט "דיברה התורה בלשון בני אדם", חוקרי המקרא כספרות מתייחסים לתורה בצורה הזו. ידע כללי חנים: לאבא של אבן עזרא קראו מאיר.

9. ר' משה בן עזרא, ספר העיונים והדיונים (מהדורת א"ש הלקין, עמ' 145)

ואכן נאמר: העניין רוח, והמילה גוף לעניין. ונאמר: הנה הנביא לא יוכל למלא את שליחותו אלא במילים אשר מהן תהיה מובנת, גם אם הן שונות מן המילות אשר שמע. ואשר לא ישתנה הוא הרעיון.

הוא איננו קשור בכלל לאברהם אבן עזרא, אך הם הכירו זה את זה. גם אם הקב"ה אומר לנביא מילים שונות, מותר לנביא לשנות את הניסוח. אסור לו לשנות את העניין או המהות של הנבואה.

10. אברבנאל הקדמה לירמיהו

אחשוב אני שלא היה ירמיהו שלם מאד בסידור הדברים וייפוי המליצה כמו ישעיהו הנביא וגם נביאים אחרים... ואני אחשוב שהייתה הסיבה בזה היות ירמיהו נער בשנים כשהתחיל בנבואה, ולכן לא היה עדיין שלם בדרכי הלשון ובסדריו וביופי המליצה, ועל זה באמת אמר "הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי" (א, ו). כי הנה ישעיהו להיותו מזרע המלוכה ונתגדל בחצר בית המלך ולכן היה דברו ערב ולשונו נאזה... אמנם ירמיהו היה מן הכוהנים אשר בענתות, ובקטנותו קודם שירגיל הדיבור וידע מוצאיו ומובאיו באתהו הנבואה, והוכרח לדבר מה שציווהו השם בלשונו דרגיל בו.

אברבנאל מבקר את הסדר והניסוח של ירמיהו, אך הוא מסביר את זה ע"י העובדה שירמיהו היה ילד קטן כשהתחיל לכתוב את הספר הזה (כמו שכתוב בירמיהו א'6). ישעיהו הוא מזרע המלוכה, ויודע איך לנסח על רמה – להבדיל מירמיהו. ירמיהו קיבל את הנבואה בגיל צעיר והיה מוכרח להשתמש בשפה הדלה שהייתה לו.

11. אברבנאל ירמיהו מט, טז-יט

הנה הוא שהנביאים לא היו מנבאים באותו אופן שהיה מנבא משה רבנו עליו השלום, כי הוא היה מנבא מאת ה' לא לבד העניינים, אבל גם הדברים והמילות כמו שהיה שומע אותם היה כותבם על ספר התורה באותם המילות אשר שמע. אומנם שאר הנביאים היו רואים בנבואותיהם כללות העניינים שיודיעם הקב"ה, והנביאים היו מספרים וכותבים אותם בלשון עצמם.

ההבדל בין התורה לנביאים, ע"פ אברבנאל, הוא שמשוה כותב בדיוק את אשר שמע מה'. לעומת זאת, הנביאים כותבים את הרעיון במילים שלהם, ולא מילה במילה.

12. מלבי"ם הקדמה לירמיהו

ולא לבד שמרשי הנבואה שהנביא השיג את דברי ה' על אמיתותם מבלי יצויר אצלו שום שגיאה או סכלות או ספק כלל, כי גם הלשון שבו דבר מלאכת הנבואה אל העם, ויופי השיר והמליצה, וגם פרטי המלות שבם כתב את הדברים על ספר, לא המציא משכלו וחכמתו, רק הושמו בפיו ובעטו ברוח ה' עליו, הוא שם דבריו על לשונו ויאמר כה תדבר וכה תכתוב בעט קדש לא תגרע ולא תוסיף... ואם תראה שינוי בין נביא לנביא בסגנון לשונו ומליצותיו, כן היה רצון ה' המנבא אותו לשום דבריו בפיו בסגנון הזה, כי אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, באשר ההשפעה החלה על הנביאים יש לה גבולות ומדרגות וסדרים ידועים אצל ה' הדובר בם... ואם ידמה לך שבמאמר אחד ממאמרי הנביאים יש שם חסרון מלות או דברים הבלתי מיושרים לפי חוקי המליצה, עליך לתלות הדברים בחסרון הבנתך, לא בדברי אלהים חיים השלמים והתמימים אשר אין בם נפתל ועיקש.

הוא חוזר לגישה האורתודוכסית הקיצונית, והוא חולק בצורה חריפה על האברבנאל. הוא אומר שאף מילה בנבואה לא באות מהנביא עצמו, והכל מה' יתברך. נשאר למלבי"ם להתמודד עם השאלה של השוני בין ירמיהו לישעיהו, והוא יסביר זאת ע"י כך שרצון ה' הוא שהשוני הזה יהיה קיים. הוא מבקר את האברבנאל ואומר לו שהוא חוצפן בביקורתו את ירמיהו, והוא צריך לתלות את הדבר בחוסר הבנתו.

סיכום:

הגישה שהקב"ה הכתיב את כל התנ"ך וגם את הנ"ך : דונש, המלבי"ם.
הנביא הוא המנסח : רס"ג, אברהם אבן עזרא, משה אבן עזרא, אברבנאל.
לגבי התורה יש אחדות כמעט מוחלטת לגבי הכתבת ה' את הדברים.

מבוא למקרא: עריכת המקרא, התקדשותו וחיתומו

1. בבלי בבא בתרא קלד ע"א

אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות

מקרא היא הדרך המסורתית לקרוא לתנ"ך.

2. משנה שבת טז, א

כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה (בשבת)

התייחסות לתנ"ך כ"כתבי הקודש".

3. חזון עזרא יב, מה

ויהי ככלות ארבעים היום וידבר אלי עליון לאמור: את עשרים וארבעה הספרים אשר כתבת בראשונה תגלה, ויקראו בהם ראויים

ושאינם ראויים

התייחסות לתנ"ך לראשונה, בספר חיצוני, כ-24 ספרים.

4. קהלת רבה יב, יב-יג (המאה ה-5,6)

מהמה - מהומה, שכל המכניס בביתו יותר מעשרים וארבעה ספרים מהומה הוא מכניס בביתו

התייחסות יחסית מאוחרת למקרא כ-24 ספרים. נשים לב, שאין לנו עדיין תנ"ך. ממתני קוראים למקרא תנ"ך? החל מבעלי המסורה. המסרנים. מאה 6,7,8,9 ואחורי בעלי המסירה הם המאה ה-10. נספח א' יעסוק בתקופות.

החלוקה הזו ל-3 חלקים, מאימתי היא?

בתרגום ה-70 אין עדיין חלוקה כזו, וזה בערך במאה ה-2 לפני הספירה. מהו המקור הקדום ביותר שבו יש חלוקה לתורה נביאים וכתובים? נביט במקור הבא:

5. הקדמת נכדו של בן סירא לספר בן סירא (המקור נכתב ביוונית)

רבות וגדולות ניתנו לנו על ידי התורה והנביאים והאחרים הבאים אחריהם... אבי זקני ישוע שמסר עצמו הרבה על קריאת התורה

והנביאים וספרי האבות האחרים, וקנה לעצמו בהם אחיזה למדי, נמשך אף הוא לכתוב משהו מן הדברים השייכים למוסר וחכמה.

בן סירא נכתב במאה ה-2 לפני הספירה בערך. הוא מחלק לתורה, נביאים ולא מכנה את הכתובים כתובים. בני גרינץ טוען שאין עדיין שם לכתובים, ולכן אין הוא קורא להם כך. סגל לעומת זאת אומר שהשם "כתובים" כבר קיים. אם כן, אנתנו מוצאים כאן את החלוקה הקדומה ביותר של התנ"ך.

יש לציין, שעל החלוקה לשלוש חטיבות של התנ"ך, בנה הרמב"ם את דרגות הקדושה שבעולמו. התורה היא ברמת הקדושה הכי גבוהה, והנביאים הם של נבואה, והכתובים נכתבו ברוח הקודש. לדעתו של הרמב"ם, רוח הקודש היא דרגת קדושה יותר נמוכה. בכל זאת, סביר להניח שהתורה נחתמה לפני הנביאים, והנביאים לפני הכתובים. וזו ההנחה הסבירה, שהיו שלבים לקנוניזציה. חלוקים לגבי השאלה, מהם התהליכים של הקאנוניזציה? זה לוקח עניין של שנים, אבל איך זה מתבצע?

יש הטוענים שהתהליך מתחיל מהציבור, מלמטה, הציבור בוחר את הספרים שיכנסו לקאנון.

הגישה השנייה שהתהליך מוכתב מלמעלה, דהיינו על ידי ראשי הקהל. לגבי התנ"ך שלנו, משה צבי סגל מחשובי החוקרים של המאה הקודמת טוען שהקאנון של המקרא בא מלמטה. מצד שני, יהושע גרינץ, טוען שהקאנוניזציה באה מלמעלה. סביר להניח שיש שילוב של שניהם, ולא אחד באופן מוחלט אך לעולם לא נדע באמת.

6. בבלי בבא בתרא יד ע"ב - טו ע"א

ומי כתבן? משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב; יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה; שמואל כתב ספרו ושופטים ורות; דוד

כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים... ירמיה כתב ספרו ומלכים וקינוח; חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת;

אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר, דניאל ומגילת אסתר; עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו...

קראנו את המקור הזה בהקשר אחר. בהקשר שלנו כעת מדובר על עריכה בתהליך הדרגתי. מנקודת המבט של חז"ל התהליך מתחיל ב-1200 לפני הספירה, ומסתיים אצל עזרא ונחמיה.

7. בבלי יומא ט ע"ב

משמתו נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל.

דהיינו, אחרי חגי, זכריה ומלאכי אין יותר ספרים חדשים בקאנון.

8. סדר עולם רבא, ל (מהדורת מיליקובסקי עמ' 322)

וימלוך אלכסנדרוס מקדון י"ב שנה וימת, עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוח הקודש, מכאן ואילך הט אזנך ושמע דברי חכמים (משלי כב, יז).

עד כאן יש רוח הקודש, עד מוות אלכסנדר מוקדון 330 לפני הספירה, וזה נותן עוד בערך מאה שנה מהגישה שראינו במקורות 6,7. המחקר המודרני מוסיף עוד שלוש מאות שנה, עד המאה ה-1 לפני הספירה לדוגמה. נבין למה בהמשך.

9. יוסף בן מתתיהו (נגד אפיון א, 37).

לא רבבות ספרים מצויים בידינו, שמכחישים זה את זה, או חלוקים זה על זה. רק עשרים ושנים ספר הכוללים כתיבת כל הזמן והנאמנים בצדק.

מהם חמשה הם של משה, והם כוללים את החוקים ואת המסורת מאז בריאת האדם עד לפטירתו.

זה זמן של שלשת אלפים שנה בקירוב, מאז פטירת משה עד לארתחשסתא, זה שהיה אחרי אחשוורוש מלך פרס, כתבו הנביאים שלאחר משה את המעשים שנעשו בימיהם בשלשה עשר ספר.

יתר הארבעה כוללים תהילות לאלוהים ולקחי חיים לבני אדם.

מאז ארתחשסתא עד ימינו נכתבו אמנם כהמה וכהמה, אולם אינם נחשבים כקודמיהם, כי לא הייתה ירושה מדוקדקת לנביאים. והמעשים מוכיחים כמה מדקדקים אנו בספרינו, שכן אף על פי שעברו דורות רבים, לא העז איש להוסיף דבר ולא לגרוע מהם ולא לשנות בהם. כי מראשית בריאתם נטועה בלב כל היהודים האמונה, כי הם צוויי אלהים ועליהם לקיימם, ואם יש צורך - אף למות עליהם בשמחה.

רות בתוך שופטים, איכה בתוך ירמיה, וכך קיבלנו 22. האיחוד של חמשת המגילות מגיעה בימי בעלי המסורה, והוא לא רואה אותם כחמישה מגילות. חמשת הספרים הראשונים הם של משה, ומתקיימים מבריאת האדם ועד מותו של משה. ואז 3,000 שנה בערך, מאז פטירת משה עד ארתחשסתא נכתבו הנביאים. (18=13+5) וארבעת הספרים הנותרים נכתבו כשתהילה לאלוהים וספרי חוכמה. אחרי ימי ארתחשסתא עד הימים של יוסף בן מתתיהו נכתבו ספרים רבים, אך הם לא כמו הקודמים שלהם. ארתחשסתא חי במאה ה-5 בין השנים 465-424. מוכר לנו מעזרא, והוא בזמנם של עזרא ונחמיה. גם יוסף בן מתתיהו מחזק את חז"ל.

למה החוקרים מקשים על זה?

1. אם סוקרים את המקורות הקודמים לא נמצא שום מקום לפני החורבן שמתרחש במפורש 24 ספרים. לפני החורבן, כת קומראן, פילון, לא מציינים כלל 24 ספרים. אחרי, יש לנו במפורש התייחסות ל-24 ספרים. מכאן מסיקים שכנראה באזור ההתייחסות ל-24 ספרים התרחשה הקאנוניזציה. אפילו בברית החדשה אין שום אזכור ל-24 ספרים, וזה מסייע לתזה הזו.
2. נימוק שני הוא במקורות 10-12: בסתירה למקורות חז"ל ב-6,7,8. מראים שהמחקר מחזיק בדעה שברת הוכחה שהקאנוניזציה קרתה מאוחר מאוד. יש דיון לגבי ספרי קודש, ומכאן שאין עדיין קאנון סגור.
3. נימוק שלישי הוא במקורות 13-15: יש דיון על קהלת, משלי, ויחזקאל! במאה ה-3 אחרי הספירה, אמוראים רוצים לגנוז ספרים. בעצם ניתן לטעון שהקאנון עוד לא מכונס לחלוטין.

10. משנה ידיים פ"ג מ"ה

כל כתבי הקודש מטמאין את הידיים. שיר השירים וקהלת מטמאות את הידיים. רבי יהודה אומר שיר השירים מטמא את הידיים, וקהלת מחלוקת. רבי יוסי אומר קהלת אינה מטמאה את הידיים, ושיר השירים מחלוקת. רבי שמעון אומר קהלת מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל. אמר ר' שמעון בן עזאי מקובל אני מפי שבעים ושנים זקן ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה, ששיר השירים וקהלת מטמאות את הידיים. אמר ר' עקיבא חס ושלום, לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא יטמא את הידיים, שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים. ואם נחלקו, לא נחלקו אלא על קהלת.

בבית העתיק לא היו המון ארונות, היו שמים את האוכל ואת הספרים באותו הארון. לכן העכברים היו אוכלים את האוכל, וגם על הדרך את הספרים. רצו להפריד בניהם וגזרו שכתבי הקודש מטמאים את הידיים כדי להרוויח הפרדה בין הספרים לבין האוכל. זו גזירה היסטורית חברתית שגזרו חז"ל כדי להציל את כתבי הקודש. האם זה לא ברור ששיר השירים וקהלת מטמאים את הידיים? ברור שכן, מה החידוש? כנראה שהייתה מחלוקת. רבי יהודה אומר ששיר השירים חלק מכתבי הקודש וקהלת מחלוקת, רבי יוסי אומר קהלת לא קדושה ושיר השירים מחלוקת. הם מהמאה ה-1 אחרי הספירה, תקופת יבנה! לכאורה, אפשר להוכיח כי בתקופה שלהם עדיין לא סגרו את הקאנון! רבי עקיבא אומר ששיר השירים הוא קודש קודשים, ואולי נחלקו על קהלת. לא נתעסק בסוגיה הזו, אלא נראה מהמשנה הזו שכנראה שעדיין אין קאנוניזציה, ועל כך שאנחנו יכולים לעדיין לדון בטומאת ידיים.

11. תוספתא ידיים פ"ב הלכות יג-יד

הגיליונים וספרי המינין אינן מטמאות את הידיים. ספרי בן סירא וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאין את הידיים.
ר' שמעון בן מנסיא אומר שיר השירים מטמא את הידיים מפני שנאמרה ברוח הקדש, קהלת אינה מטמא את הידיים מפני שהיא מחכמתו של שלמה. אמרו לו וכי לא כתב אלא זו בלבד, הרי הוא אומר וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף.

גיליונים = אוונגליונים = ספרי נוצרים, מינין = נוצרים. ספרי בן סירא לא קדוש, וכל הספר אחריו לא קדוש. ר' שמעון מתוכח עדיין על קהלת, ומתוך כך נסיק כי עדיין לא נחתם הקאנון.

12. בבלי מגילה דף ז עמוד א

א"ר יהודה אמר שמואל אסתר אינה מטמאה את הידיים. למימרא דסבר שמואל אסתר לאו ברוח הקודש נאמרה? והאמר שמואל אסתר ברוח הקודש נאמרה!... רבי שמעון אומר... רות ושיר השירים ואסתר מטמאין את הידיים.

במאה ה-3 אחרי הספירה יש תזה על כך שאסתר לא חלק מהקאנון! לא ספר קדוש! עצם זה שיש דיון גם כן יכול לשחק לטובת החוקרים מול חז"ל.

13. בבלי שבת דף ל עמוד ב

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: ביקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה, ומפני מה לא גנוזוהו - מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה... ואף ספר משלי ביקשו לגנוז שהיו דבריו סותרין זה את זה.

כבר לא מדובר על טהרה וטומאת ידיים, מבקשים לגנוז את משלי וקהלת. עוד ראייה לכך שאין עדיין קאנון!

14. בבלי מנחות דף מה עמוד א

אמר רב יהודה אמר רב: זכור אותו האיש לטוב וחנינא בן חזקיה שמו, שאלמלא הוא נגזו ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרין דברי תורה, מה עשה? העלו לו שלש מאות גרבי שמן וישב בעלייה ודרשו.

עד כאן הכל היה בכתובים, אבל הנה גם את יחזקאל רצו לגנוז! הרי הוא מהנביאים!

15. ויקרא רבה כח, א

אמר רב בנימין בר לוי ביקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שנוטין לצד מינות.

רצו לגנוז את קהלת כי הוא נוטה לכיוון המינות, הכפירה.

הבעיות הן :

1. אין אזכור לפני חורבן בית שני לתנ"ך בשלמותו, 24 ספרים.
2. דיון על ספרים שמטמאים את הידיים במאה ה-3.
3. דיון על ספרים שרוצים לגנוז.

כדי ליישב את הקושי אצל חז"ל, נעבור נקודה נקודה:

1. לא מצאנו לא אומר שאין. תמשיכו לחפש © אין אזכור אצל פילון והברית החדשה כי אולי הם חברים בזרמים אחרים מאשר הראשית ביהדות.

2. אפשר להגיד קודם שתורה ונביאים חתומים כבר, אך יש דיון על שיר השירים ואסתר. הם שני הספרים היחידים בהם לא מופיע שם ה', וקהלת הוא בעייתי מאוד בפני עצמו. ייתכן שלא מתלבטים לגבי הקאנוניזציה, אלא מזהירים את הקוראים לגבי איך שצריך לקרוא את הספרים האלה - זה לא בהכרח אומר שיש התלבטות על הספרים האלה. בעצם, הוראה למלמדים שילמדו את שיר השירים, רות וקהלת מתוך הבנה שהוא קדוש (=חלק מהקאנון) ולכן לנהוג משנה זהירות ולא להפוך אותו לספר חילוני.

3. ראשית, מה זה גניזה? גניזה של ספר משמעותה היפטרות מספר קדוש. לכן הנימוק הזה לא באמת חולק על הקאנון, וכנראה שבתקופות מסוימות ובדורות מסוימים יש ספרים שצריך להרחיק מהקהל הרחב. קהלת כבר מוכר לנו היטב כספר בעייתי, דבריו סותרים זה את זה, מינות, וכך היה בכל הדורות. משלי מלא בסתירות פנימיות.

יחזקאל מלא בפרטים, וחלקם סותרים את התורה בענייני הקורבנות למשל.

לסיכום, בזמן מסוים, לא נתעסק בספרים הללו בדורנו בשביל הוראת שעה אך הם חלק מהקאנון.

מה באמת קרה? כנראה שלעולם לא נדע, אך זה לא באמת משנה. חשוב לדעת שמדובר בתהליך ארוך, ולפחות ב-600 שנה של תהליך.

מבוא למקרא: ביקורת גבוהה

ביקורת גבוהה (Higher Criticism) – Literalkritik = ביקורת ספרותית

שואלת שתי שאלות:

1. מי כתב?
2. מתי נכתב?

ביקורת נמוכה (Lower criticism) – Textkritik = ביקורת הנוסח

הביקורת הנמוכה שואלת שאלה אחת בלבד: מה כתוב?

נקראת גבוהה כי היא בעצם מעל הביקורת הנמוכה, מעל השאלות של הנמוכה. אחרי שנדע מה כתוב, נוכל לדבר על מי כתב ומתי. מי שתבע את המושגים האלה היה יוהאן גוטפריד אייכהורן. הביקורת לא מקבלת את ההנחות של המסורת, ומגיעה למסקנות שונות מאלו של המסורת. על מה היא מתבססת כדי לחלוק על המסורת?

עמודי ביקורת המקרא הגבוהה

א. חילוף השמות האלוהיים

בבראשית א' יש התייחסות בשם אלוהים, ואילו בבי' 4 יש התייחסות לַיְהוָה אֱלֹהִים עד פרק ד', שם זה נהיה יְהוָה. יש יוצא מן הכלל אחד, כשחווה מצטטת את אלוהים בגי' 3 (אָמַר אֱלֹהִים).

ב. סתירות

1. מתי נברא האדם?
2. מתי נבראו החיות ובעלי החיים?
3. מתי נבראו הצמחים?

ג. כפילויות

במקומות רבים יש כפילות על סיבות ונימוקים.

ד. סגנון המילים

וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶמְחָה אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר-בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה, עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם: כִּי נַחֲמָתִי, כִּי עָשִׂיתִם (בראשית ו')

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ, קֹץ כָּל-בָּשָׂר בָּא לְפָנַי--כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס, מִפְּגִיעָה; וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם, אֶת-הָאָרֶץ (בראשית ו'13)

הנה שתי מקורות עם אותו תוכן, כאשר כל אחד משתמש בביטויים שונים. מתוך כך, הרי שמדובר במחברים שונים.

ה. תפיסה דתית

אם נביט בכל המקורות שבהם כתוב יְהוָה, מול כל המקורות בהם כתוב אלוהים (לדוגמה), נקבל תפיסות אחרות. אם נביט בפרק א', מדובר באלוהים מרוחק וטרנסצנדנטלי, ואילו בפרק ב' יש השגחה פרטית ואישית. שוב ראייה לכך שיש מחברים שונים.

5 הרעיונות האלה, מוכיחים לדעת הביקורת, שלא יתכן שאדם אחד כתב את חמשת חומשי התורה. הערעור על המסורת הוא בשני תחומים: (א) מי כתב? לא יכול להיות שרק משה כתב. היו כותבים רבים לתורה. (ב) מתי נכתב? לפי המסורת מדובר בתקופת משה רבינו (12,13 לפנה"ס), ולפי הביקורת מדובר בתקופה מאוחרת יותר.

דמויות מרכזיות בביקורת הגבוהה

מאמר תיאולוגי-מדיני (1670)

ברוך שפינוזה (הולנד, 1677-1632)

ממניחי אבני היסוד של ביקורת המקרא, עומד ברוך שפינוזה. (משלנו, בעירבון מוגבל) שפינוזה ענה על השאלה מי, באומרו שעזרא הסופר הוא מי שכתב וחתם את התורה. ערער על הנחת היסוד שמשה הוא כותב התורה. על שולחנו של עזרא היו כמה וכמה תעודות שונות, ועזרא עורך אותם ומצרפם לספר אחד. הוא מוכן לקבל את ההנחה שמשה כתב חלק מהטקסט, אך לא יכול להיות שהוא כתב את הכל. הוא מגיע למסקנות האלה מתוך תעודות ומחקר מדעי בסיסי. הוא היהודי היחיד מהרשימה כאן, והשאר הם פרוטסטנטים. להגיד שהוא יהודי זה לעשות לו עוול, כי הוא בחר לעזוב את היהדות וגם נודה ע"י הקהילה של אמסטרדם.

השערות על כתבי המקור (1753)

ז'אק אסטרוק (צרפת, 1766-1684)

היה רופא של המלך לואי 14, והספר שלו גרם למהפכה. הוא הראשון שהניח שהשמות האלוהיים המתחלפים הם מקורות שונים (סיפורים של אלוהים ושל יהוה). ולהאזין אחר כך מסתמך על הדברים האלה, אך אינו ממציא אותם. הוא ממציא שתי תעודות מקבילות, ולדעתו של אסטרוק, משה רבינו בעצמו כתב את שתי התעודות זו לצד זו. אחר כך באו מעתיקים מאוחרים וערבבו בין שני הטורים וצרפו אותם לחיבור אחד.

מבוא לכתבי הקודש (1783-1780)

יוהן גוטפריד אייכהורן (גרמניה, 1827-1752)

הראשון שכתב "מבוא למקרא". בימינו יש המון כאלה, אך הוא החוקר הראשון שכותב את זה. הוא מכיר את מה שעשה אסטרוק, אך אסטרוק התבסס רק על השמות התחלפים (יהוה ואלהים), אך הוא (אייכהורן) צעד צעד אחד קדימה. והוכיח שמבחינה ספרותית יש סגנון שונה לכל תעודה, ביטויים שונים, לשון שונה, והתחיל לשער שיש הבדלים תיאולוגיים דתיים בין התעודות השונות. הוא עדיין מדבר על שתי תעודות. מי כתב את התורה לפי אייכהורן? תלוי מתי תשאל אותו. במהדורות הקדומות (של ספר המבוא שלו) הוא קיבל את ההנחות של אסטרוק. במהדורות היותר מאוחרות מדובר בעורך מאוחר לא יודע, ולא משה רבינו, שכתב את התעודות.

יילהלם מרטין לברכט דה-וטה (גרמניה, 1849-1780) דיון ביקורתי-פרשני (1805)

ידוע בעיקר במחקר כי הוא הראשון שניסה לתארך את התעודות השונות וזה בעזרת ספר דברים. נקודת ארכימדס שלו היתה ספר דברים. דה וטה החליט (או גילה) לשנת 622 לפני הספירה נחתם ספר דברים. נפתח מלכים ב' פרק כ"ב:

(א) בן-שמונה שנה, יאשיהו בְּמִלְכוֹ, וּשְׁלֹשִׁים וְאַחַת שָׁנָה, מָלַךְ בִּירוּשָׁלַם; וְשֵׁם אָמוֹ, יְדִידָה בַת-עֲדִיָה מִבְּצֻקֶת (ב) וַיַּעַשׂ הַיָּשָׁר, בְּעֵינֵי יְהוָה; וַיִּלְךְ, בְּכָל-דָּרֶךְ דָּוִד אָבִיו, וְלֹא-סָר, גְּמִינֵו וּשְׁמֹאוֹל. {פ} (ג) וַיְהִי, בְּשָׁמְנָה עֶשְׂרֵה שָׁנָה, לְמָלְכֻ, יֹאשִׁיָהוּ; שָׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת-שָׁפוּן בֶן-אַצְלָיָהוּ בֶן-מִשְׁלֵם, הַסֹּפֵר, בֵּית יְהוָה, לֵאמֹר (ד) עֲלֵה, אֶל-חִלְקִיָהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, וַיְתִים אֶת-הַכֶּסֶף, הַמּוֹבָא בֵּית יְהוָה--אֲשֶׁר אָסְפוּ שְׁמָרֵי הַסֹּף, מֵאֵת הַעָם (ה) וּיְתַנְהוּ, וַיִּתְּנֵהוּ, עַל-יַד עֹשֵׂי הַמְּלָאכָה, הַמְּפַקְדִים, בְּבֵית יְהוָה; וַיִּתְּנוּ אֹתוֹ, לַעֲשֵׂי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר בְּבֵית יְהוָה, לְחֹזֵק, בְּדָק הַבַּיִת (ו) לְחָרְשִׁים, וְלַבָּנִים וְלַגְּדָרִים; וְלִקְנוֹת עֲצִים וְאֲבָנֵי מַחְצָב, לְחֹזֵק אֶת-הַבַּיִת (ז) אֲדָ אֲדָ לֹא-יִחַשְׁבֹּ אֶתְּם, הַכֶּסֶף הַנֶּתֶן עַל-יָדְם: כִּי בְאַמּוֹנָה, הִם עֹשִׂים (ח) וַיֹּאמֶר חִלְקִיָהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, עַל-שָׁפוּן הַסֹּפֵר, סֹפֵר הַתּוֹרָה מִצָּאֵתִי, בְּבֵית יְהוָה; וַיִּתֵּן חִלְקִיָהוּ אֶת-הַסֹּפֵר אֶל-שָׁפוּן, וַיִּקְרָאֵהוּ (ט) וַיִּבֹא שָׁפוּן הַסֹּפֵר, אֶל-הַמֶּלֶךְ, וַיִּשָּׁב אֶת-הַמֶּלֶךְ, דָּבָר; וַיֹּאמֶר, הֲתִיכּוּ עֲבָדֶיךָ אֶת-הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּבֵיתִי, וַיִּתְּנֵהוּ עַל-יַד עֹשֵׂי הַמְּלָאכָה, הַמְּפַקְדִים בֵּית יְהוָה (י) וַיִּגַּד שָׁפוּן הַסֹּפֵר, לְמָלְכֻ לֵאמֹר, סֹפֵר נֶתַן לִי, חִלְקִיָהוּ הַכֹּהֵן; וַיִּקְרָאֵהוּ שָׁפוּן, לְפָנָי הַמֶּלֶךְ (יא) וַיְהִי כִשְׁמַע הַמֶּלֶךְ, אֶת-דְּבָרֵי סֹפֵר הַתּוֹרָה; וַיִּקְרַע, אֶת-בְּגָדָיו (יב) וַיִּצַּו הַמֶּלֶךְ אֶת-חִלְקִיָהוּ הַכֹּהֵן וְאֶת-אַחִיקָם בֶּן-שָׁפוּן וְאֶת-עֲכָבוֹר בֶּן-מִיכָה וְאֶת שָׁפוּן הַסֹּפֵר, וְאֶת עֲשִׂיָה עֶבֶד-הַמֶּלֶךְ-- לֵאמֹר (יג) לְכוּ דַרְשׁוּ אֶת-יְהוָה בְּעַדִּי וּבְעַד-הָעָם, וּבְעַד כָּל-יְהוּדָה, עַל-דְּבָרֵי הַסֹּפֵר הַנִּמְצָא, הַזֶּה: כִּי-גְדוֹלָה חֲמַת יְהוָה, אֲשֶׁר-הִיא נֹאצָה בְּנוֹ, עַל אֲשֶׁר לֹא-שָׁמְעוּ אֲבֹתֵינוּ עַל-דְּבָרֵי הַסֹּפֵר הַזֶּה, לַעֲשׂוֹת כְּכָל-הַכְּתוּב עֲלֵינוּ.

לדעתו של דה-וטה, חלקיה הכהן כתב את ספר דברים וזה בדיוק מה שהפרק למעלה מספר לנו. מישהו מתקופת יאשיהו מחבר ספר בשם משה, יש כאן אלמנט של זיוף. זוהי השערה שהתקבלה ע"י רוב החוקרים עד ימינו. הוא מגיע למסקנה הזו כי ספר דברים מתרכז מאוד בריכוז הפולחן, הביטוי "המקום אשר יבחר ה'" חוזר הרבה פעמים למשל, טוען דה וטה שבספרים הקודמים לא היתה דרישה כזו. נפתח את זה בולהאוזן. קיבלנו כאן נקודת ארכימדס, שעל פיו נוכל לתארך את שאר הספרים.

יוליוס ולהאוזן (גרמניה, 1918-1844) אקדמות לדברי ימי ישראל (1883-1878).

נהוג להגיד שהוא אבי ביקורת המקרא. הביקורת מזוהה בעיקר עם תורתו של ולהאוזן, אך יש לפתוח בגילוי נאות: הוא היה אנטישמי מוחלט ומובהק, וכנראה שזה השפיע על חלק מהמסקנות שלו. הוא הניח שהתורה לא מורכבת משני מקורות, אלא ארבעה מקורות:

המקורות לפי ולהאוזן

1. מקור J (ס"י) - ספר יהוה מאה תשיעית לפה"ס
2. מקור E (ס"א) - ספר אלהים מאה שמינית לפה"ס
3. מקור D (ס"ד) - ספר דברים מאה שביעית לפה"ס
4. מקור P (ס"כ) - ספר הכהנים מאה שישיית-חמישיית לפה"ס
5. עורך R - Redactor היה עורך, שכניס את הספרים בהתאם.

הוא נשען על כל מי שהיה לפניו, אך מוסיף בעיקר משמעויות תיאולוגיות. הוא רואה ביהדות התפתחות לאחור, הדרדרות של הדת. השלבים הם כך:

- (א) המקור הקדום ביותר, J, לא בהכרח מאמינה באלוהים אחד. לפי דעתו, אין שום עדות חד משמעית לאמונה באל אחד. (דת טבעית)
- (ב) במקור E, מאוחר יותר, בנביאים הקדומים = המאה ה-8, לראשונה מביאים לישראל את המונותאיזם. הם מאוד מוסריים ולא קשוחים מדי בעיניו. (דת נביאית מונותאיסטית)
- (ג) D ובעיקר P - הדת הכהנית. B, ספר דברים, יש דגש על ענייני חוק. היהדות עוברת מדת טבעית לדת של חוקים, ספר דברים מכיל המון נתונים היסטוריים. במאה ה-6 וה-5 משתלטים הכהנים על היהדות. מתנתקים מהטבע, מתנתקים מהמוסר, ועוסקים בעיקר בפרטי החוקים ובמעמד הבכיר של הכהנים. (דת חוקתית, כהנית)
- לפי דעתו של ולהאוזן, יש כאן התפתחות שלילית. שלב (א) היה יוצא מן הכלל ונהדר, ואילו שלב (ג) הוא נוראי. הוא טוען שבית שני, הוא המשך ישיר (ג). היהדות האורתודוכסית שהוא רואה בגרמניה היא שלילית ולא חיובית, אשר בתגובת הנביאים היתה מדהימה ויוצאת מן הכלל. הוא כותב בצורה מאוד אנטישמית בספרו. הוא התמקד בתנ"ך, והתעלם מהתורה שבעל פה. הוא התמקד בחמישה מוסדות פולחניים שבהם הוא הוכיח את השלבים השונים בכל אחת מהמוסדות, המוסדות היו: א. מקום הפולחן. (לפי כל תורה מותר מקומות אחרים) ב. קורבנות. (היחס לקורבנות) ג. מעמד הכהנים (משתנה מתעודה לתעודה) ד. מתנות הקודש (לכל תעודה מתנות שונות לכהנים) ה. מעמד החגים (גם כאן יש שונים מתעודה לתעודה). נדגים את חלק ה:

- א. פרשת החגים הקדומה (J,E) בשמות כ"ג: (יז) שלש רגלים, תחוג לי בשנה (טו) אֶת-חַג הַמִּצּוֹת, תִּשְׁמֹר--שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָךְ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאֲבִיב, כִּי-יָבוּ יִצְאֶת מִמִּצְרָיִם; וְלֹא-יִרְאוּ פָנָי, רִיקָם (טז) וְחַג הַקִּצִּיר בְּכוֹרֵי מַעֲשֵׂיךָ, אֲשֶׁר תִּזְרַע בְּשָׂדֶךָ; וְחַג הָאָסֵף בְּצֵאת הַשָּׁנָה, בְּאָסְפָךָ אֶת-מַעֲשֵׂיךָ מִן-הַשָּׂדֶה (יז) שְׁלֹשׁ פְּעָמִים, בְּשָׁנָה--יִרְאָה, כָּל-זָכוֹרְךָ, אֶל-פָּנָי, הָאֵדָן יְהוָה.
- אין תאריך מדויק, העיקר הוא לשמור אותו. חוגגים בזמן הביכורים, בזמן האסיף, אבל לא היו תאריכים קבועים לחגים. הסיבה לחגיגה היתה טבעית, חקלאית, פגאנית וקדומים. מדובר כאן בחג חקלאי בלבד.

- ב. נביט בתעודה D, דברים י"ד: (א) שְׁמוֹר, אֶת-חֲדָשׁ הָאֲבִיב, וְעִשִׂיתָ פֶּסַח, לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ: כִּי בְחַדְשׁ הָאֲבִיב, הוֹצִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם—לְיָלֵה (ב) וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ, צֹאן וּבָקָר, בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר יְהוָה, לְשֶׁכֶן שְׁמוֹ שָׁם (ג) לֹא-תֹאכַל עִלְיוֹ חֶמֶץ, שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל-עִלְיוֹ מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי: כִּי בַחֲפוּזוֹ, יֵצֵאתָ מִצְרַיִם--לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ (יב) וְזָכַרְתָּ, כִּי-עָבַדְתָּ הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם; וְשִׁמְרַתָּ וְעִשִׂיתָ, אֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה.
- כאן החגים הופכים להיות היסטוריים, הם כבר לא רק טבעיים.
- ג. ועכשיו למקור P, הכהני, בויקרא כ"ג: (ד) אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יְהוָה, מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ, אֲשֶׁר-תִּקְרְאוּ אֹתָם, בְּמוֹעֲדָם (כג) וַיִּדְבֵּר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר (כד) דָּבַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר: בְּחַדְשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַחַד לַחֲדָשׁ, יְהִי לָכֶם שְׁבַתוֹן--זִכְרוֹן תְּרוּעָה, מִקְרָא-קֹדֶשׁ (כה) כָּל-מְלֹאכֶת עֲבֹדָה, לֹא תַעֲשׂוּ; וְהִקְרַבְתֶּם אִשָּׁה, לַיהוָה. { ס } (כו) וַיִּדְבֵּר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר (כז) אַךְ בְּעֶשֶׂר לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה יוֹם הַכִּפָּרִים הוּא, מִקְרָא-קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם, וְעֵנִיתֶם, אֶת-נַפְשֹׁתֵיכֶם; וְהִקְרַבְתֶּם אִשָּׁה, לַיהוָה. (לג) וַיִּדְבֵּר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר (לד) דָּבַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר: בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם, לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה, חַג הַסַּפּוֹת שְׁבַעַת יָמִים, לַיהוָה (לה) בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִקְרָא-קֹדֶשׁ; כָּל-מְלֹאכֶת עֲבֹדָה, לֹא תַעֲשׂוּ.
- כאן יש חוקים מאוד מדויקים, הכהנים הם כאלה. קשוחים, חוקיים, וממציאים חוקים כמו ראש השנה וכיפור שהומצאו כדי לגרום לאנשים לפחד מהחוקים ולהתחיל לקיים אותם.

נדגים גם את מקום הפולחן (א) ע"פ ולהאוזן:

- א. אבותינו הקדומים (J,E), מקימים מזבחות בכל מקום ואין חובה להקים במקום אחד ספציפי. בשמות כ"ו: מִזְבַּח אֲדָמָה, תַּעֲשֶׂה-לִּי, וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת-עֹלֹתֶיךָ וְאֶת-שְׁלֹמֶיךָ, אֶת-צֹאנֶיךָ וְאֶת-בְּקָרֶךָ; בְּכָל-הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת-שְׁמִי, אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכִיתִּיךָ. יש כאן היתר להקים מזבחות בכל מקום, דת טבעית קדומה שאולי אפילו לא מונותאיסטית.
- ב. עד יאשיהו, מקריבים בכל מקום. חלקיהו הכהן וספרו (D) מכניסים את העניין של "המקום אשר יבחר ה'".
- ג. ספר P, כשהכהונה משתלטת, ספר ויקרא זה עבודה במשכן בלבד. אכילת בשר במשכן בלבד. זו השתלטות של הכהנים.

התורה של ולהאוזן קיימת כבר כמעט 200 שנה, אי אפשר לזלזל בה לחלוטין. יש לה כמה וכמה נקודות תורפה, ונעבור כעת לביקורת על ולהאוזן:

1. ולהאוזן טען שכל עניין הקורבנות והטקסים הם עניין מאוחר מאוד. מה לעשות, שגילו בחפירות קצת אחרי זמנו, שהיו מקומות ממוסדים לקורבנות. הטענה שלו של התפתחות היהדות (בצורה שלילית אמנם) לא מתקבלת כבר בגלל אותם מציאות ארכיאולוגיות.
2. החוקרים שבאו אחרי ולהאוזן קיבלו במישור העקרוני את תורת התעודות שלו, אך חלקו זה על זה בשאלת ההיקף של כל אחת מהתעודות. יש חוקרים שטענו שאין לחלק בין E לבין J, אלא פשוט על P ומחוץ ל-P. אין שני חוקרים שמסכימים על התייחסות המדויק של התעודות השונות.

היו תגובות לתורתו של ולהאוזן, וכאן נלמד על חלק מהן:

תגובות לתורת ולהאוזן

דוד צבי הופמן (גרמניה, 1843–1921) ראיות מכריעות נגד ולהאוזן (תרס"ד)

יהודי, גרמני, אורתודוכס, השתמש בכלים של ולהאוזן כדי להפריך את טענותיו. התמודדות שמכחישה לחלוטין, שאינה מוכנה לקבל בשום דרך את דרכו של ולהאוזן.

יחזקאל קויפמן (רוסיה-ישראל, 1889–1963) תולדות האמונה הישראלית (תרצ"ז)

הוא היה ציוני דגול, ולא יצא מהארץ מהרגע שהוא הגיע אליה, וכתב את ספריו רק בעברית. תלמידו, גרינברג, תרגם חלקים רבים לאנגלית. הוא מחשובי החוקרים אך הוא לא מוכר כי הוא כותב בעברית. הוא קיבל את תורת התעודות, אבל ערער על השערת ההתפתחות של ולהאוזן. הנקודה המרכזית שקויפמן חידש, היא P קדם D, הכהנים כתבו לפני יאשיהו. האמונה באל אחד, איננה מאוחרת אלא מוקדמת מאוד ע"פ קויפמן.

משה דוד קאסוטו (איטליה-ישראל, 1883–1951) תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה (תשי"ג)

היה פרופסור באוניברסיטה העברית, עסק בארם צובא, מחקר השוואתי בין מסופוטמיה לישראל, והוא חלק לחלוטין על תורת התעודות. הוא היה אורתודוכס שלא האמין בתורה מן השמים! התזה שלו היתה, שבעבר הקדום היו שירי עלילה קדומים. התורה שלנו היא עיבוד של שירי העלילה הקדומים בדרך מונותאיסטית. דהיינו, מחברי התורה השתמשו בשירים האלה לאחר עיבוד כדי לקבל את התורה הזו. שמות אלוהיים אחרים כוונתם ביטויים ספרותיים שונים של האלוהות, והכניס בצורה משמעותית את המחקר הספרותי לתוך התנ"ך.

מרדכי ברויאר (גרמניה-ישראל, 1921–2007) פרקי מועדות (תשמ"ו); פרקי בראשית (תשנ"ח)

היה יהודי אורתודוכס, והיה יהודי משכיל מצד שני, ולכן לא הצליח לדחות את תורתו של ולהאוזן. הוא מציע שאכן יש תעודות שונות, אך ה' הכתיב אותם למשה. יש יחס טרנסצנדנטי באלוהי לאדם, אך גם חלק אימננטי. בפרק א' של בראשית תראה את הראשון, ובשני את משנהו.

אצל רוזנצוויג העורך (R) הוחלף Rabenu = משה רבינו. הרב ברויאר החליף את Rn בריבוננו של עולם.

Martin Noth – לדעתו ספרים דברים עד מלכים (דברים, יהושע, שופטים, שמואל, מלכים) הם חיבור אחד, והוא קורא לו Deuteronomist. היום רוב החוקרים מקבלים את זה פלוס מינוס, ומקבלים חלק ממנה. נמצאו בה תעודות יותר קדומות, אך העריכה הסופית נעשתה ע"י D.

מבוא למקרא: חקר הסוגים (form criticism)

1. הרמן גונקל (גרמניה, 1862-1932); זיגמונד מובינקל (נורווגיה, 1884-1965)

הם מובילי חקר הסוגים. כל טקסט שאנחנו קוראים, מוגדר בסוג מסוים. יש סוגי טקסטים שונים, ואסור לבלבל בין הסוגים. הזמנה לחתונה, והארי פוטר, הם שני סוגים שונים של טקסטים. הם מציעים שהתנ"ך בנוי מסוגים ותתי סוגים של טקסטים, ומי שמבלבל עלול להגיע למסקנות מוטעות בעניין. כל טקסט הוא סוג כתיבה שתלוי בסביבה שלו.

4 שלבים בתורתו:

א. גונקל רואה את עצמו כתלמידו של ולהאוזן, והוא שואל מה קרה לפני התעודות. החידוש שלו (של גונקל) היא שהתעודות הם תוצר של דברים שנאמרו בעל פה. מתי אומרים יצירות? גונקל אמר סביב האח בחורף הקשה, אנחנו מתכוונים כמובן סביב המדורה המשותפת אנשים ישבו וסיפרו סיפורים עממיים. ככל שסיפור יותר קדום, לדעתו של גונקל, הוא יותר קצר. הקדומים ביותר היו יותר קצרים. ככל שהזמן עבר, היצירות התארכו. כך ניתן לתארך את היצירות.

ב. אותם יצירות שהיו בעל פה היו בעלות צורות קבועות דפוסים קבועים. המספרים האלמוניים הללו היו כבולים לסוגים מיוחדים של סיפורים.

ג. גונקל טען שהדפוסים השונים תלויים Zits im Leben (מושב בחיים). אם גיבורים שבים משדה המערכה לאחר ניצחון, שרים להם שיר הלל, אזי המושב בחיים של שיר ההלל היא שיבה משדה המלחמה. אם בחור מתחתן עם בחורה, שרים שיר חתונה. Zits im Lebenn של שירי החתונה הם חתונות.

ד. גונקל חילק את התנ"ך לפרוזה ולפואטיקה. חקר הצורות שלו מתייחס בנפרד לכל אחד מהם. בפרוזה הוא יקבע את הסוג או הצורה לפי התוכן, ובשירה נקבע את הצורה לפי הקשרים ספרותיים. הוא יישם את הרעיונות האלה בבראשית ובתהילים. הערות כלליות:

- מה היחס החדש שהוא עשה ביחס לולהאוזן? ולהאוזן התעניין רק בשאלות היסטוריות, בביקורת הגבוהה. גונקל שילב שאלות נוספות; בדק את האסתטיקה, צורות ספרותיות, סוציולוגיה, וכו'. הוא היה הראשון שלקח דיסציפלינות חיצוניות ויישם אותם, הכניס אותם לתוך חקר המקרא.

- גונקל סבר שהתורה שלו בנויה על תורת התעודות של ולהאוזן. אבל למעשה, חקר הצורות של גונקל מאוד מחליש את תורתו של ולהאוזן. היוצרים, אצל גונקל, הם חסרי אינדיבידואליות. הם רק מעלים על הכתב סיפורים שסופרו, וזה מקשה על ולהאוזן ואמונתו שלכל אחד מהמחברים (י, א, כ, ד) יש איגדה אחת.

2. הקדשה נבואית: (Zits im Leben מהפרוזה..) גונקל טוען שיש דפוס קבוע, דהיינו כמה וכמה תנאים שצריכים להתקיים.

שמות ג	שופטים ו	ישעיהו ו	
א-ד ₁	יא-לב ₁	א-ב	מפגש אלוהים-אדם
ד-ט ₂	יב-יג	ג-ז	דברי פתיחה
י	יד	ח-י	מינוי
יא	טו	יא ₁	סירוב
יב	טז	יא-יב ₂	עידוד
יב	יזק	פרק ז	אות שמימי

ביקורת על גישת גונקל: הוא מציע לצרף את התורות של גונקל ווייס, ולוקח את הטוב מכל אחד מהם כדי להפיק את המירב מכל יצירה.

- ראינו שהדוגמאות מ(2) קצת צולעות. אנחנו באים עם תבנית קבועה ומנסים לכפות אותם ולהלביש אותם על הסיפור. החסרון הוא שאתה כופה את דעותיך על הטקסט.

- הגישה מצמצמת את הייחודיות של המחבר.

עקרות במקרא זה עוד דוגמה ל Zits im Leben: שרה, רבקה, רחל, אשת מנחם, חנה. עלינו לקחת את כל הסיפורים, למצוא את הרכיבים הקבועים, ולהדגים זאת הלאה.

פגישה על הבאר: יעקב ורחל, עבד אברהם ורבקה, ועוד כמה מקומות. יש עוד המון דוגמאות, אבל החשוב מבחינתנו הוא שנסתכל על הדוגמאות ונמצא את המשותף להם.

כעת נעבור לדוגמה מהשירה המקראית:

3. סוגי המזמורים בתהלים: (גונקל עבד המון על תהילים. הוא ניסה לסווג את מזמורי תהילים למגירות קבועות, אך לא בעזרת התוכן אלא בעזרת הצורה והמבנה)

א. מזמורי הלל כד; כט; לג; מז; סח; צב; צג; צה; צו-ק; קג; קד; קיא; קיב; קיג; קלה; קלו; קמו; קמח; קמט; קו

לפי גונקל, מזמורי ההלל נאמרו בבית המקדש בזמן הקרבת קורבנות.

מבנה	תהילים צ"ח
פתיחה #1 – לשון ציווי	(א) מְזֹמֵר (זו כותרת כנראה), שִׁירוּ לַיהוָה שִׁיר חֲדָשׁ --
נימוק (פותח במילה כי)	(א ₂) כִּי-נִפְלְאוֹת עָשָׂה;
גוף ההלל	(א ₃) הוֹשִׁיעָה-לוֹ יְמִינוּ, וְרוּעַ קִדְשׁוֹ. (ב) הוֹדִיעַ יְהוָה, יְשׁוּעָתוֹ; לְעֵינֵי הַגּוֹיִם, גִּלְהַ צְדָקָתוֹ. (ג ₁) זְכֹר חֲסִדוֹ, וְאַמּוֹנָתוֹ-- לְבַיִת יִשְׂרָאֵל:
פתיחה #2 – לשון ציווי	(ג ₂) רְאוּ כָל-אַפְסֵי-אֲרָץ-- אֵת, יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ. (ד) הִרְיעוּ לַיהוָה, כָּל-הָאָרֶץ; פִּצְחוּ וְרַנְּנוּ וְזָמְרוּ. (ה) זָמְרוּ לַיהוָה בְּכֹנֹר; וְקוֹל זְמֶרָה. (ו) בְּחִצְצָרוֹת, וְקוֹל שׁוֹפָר-- הִרְיעוּ, לִפְנֵי הַמִּלְאָךְ יְהוָה. (ז) יִרְעַם הַיָּם, וּמְלֵאוּ; תִּבְבַּל, וַיִּשְׁבְּי בָהּ. (ח) נְהַרֹת יִמְחָאוּ-כָף; יַחַד, הַרִים יִרְנְנוּ. (ט ₁) לִפְנֵי יְהוָה --
נימוק (פותח במילה כי)	(ט ₂) כִּי בָּא, לְשֹׁפֵט הָאָרֶץ:
גוף ההלל	(ט ₃) יִשְׁפֹּט-תִּבְבַּל בְּצַדִּיק; וְעַמִּים, בְּמִישְׁרִים.

מתוך כך שאנחנו רואים שמדובר בחזרה על מבנה שיר ההלל, אפשר ללמוד את מטרת המחבר. רק מתוך ישועת עם ישראל אפשר להגיע לישועה לתבל כולו.

מבנה	תהילים צ"ו
פתיחה (בלשון ציווי)	(א) שִׁירוּ לַיהוָה, שִׁיר חֲדָשׁ; שִׁירוּ לַיהוָה, כָּל-הָאָרֶץ. (ב) שִׁירוּ לַיהוָה, בְּרִכּוֹ שְׁמוֹ; בְּשָׂרוּ מִיּוֹם-לַיּוֹם, יְשׁוּעָתוֹ. (ג) סִפְרוּ בְּגוֹיִם כְּבוֹדוֹ; בְּכָל-הָעַמִּים, נִפְלְאוֹתָיו.
נימוק #1	(ד) כִּי גָדוֹל יְהוָה וּמְהֻלָּל מְאֹד; נוֹרָא הוּא, עַל-כָּל-אֱלֹהִים.
נימוק #2	(ה) כִּי, כָּל-אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֱלִילִים; וַיהוָה, שְׁמַיִם עָשָׂה.
גוף ההלל	(ו) הוֹדוּ-וְהִדְרִי לִפְנֵינוּ; עַוֹתַתְּ אֲרָצָה, בְּמִקְדָּשׁוֹ. (ז) הִבּוּ לַיהוָה, מִשְׁפָּחוֹת עַמִּים; הִבּוּ לַיהוָה, כְּבוֹד וְעֹז. (ח) הִבּוּ לַיהוָה, כְּבוֹד שְׁמוֹ; שְׂאוּ-מִנְחָה, וּבֵאוּ לְחִצְרוֹתָיו. (ט) הִשְׁתַּחֲווּ לַיהוָה, בְּהַדְרַת-קִדְשׁ; חִילוּ מִפְּנֵי, כָּל-הָאָרֶץ. (י) אִמְרוּ בְּגוֹיִם, יְהוָה מְלֹךְ-- אֶף-תִּכְוֹן תִּבְבַּל, כָּל-תַּמּוּט; יָדִין עַמִּים, בְּמִישְׁרִים. (יא) יִשְׁמְחוּ הַשְּׁמַיִם, וְתִגַּל הָאָרֶץ; יִרְעַם הַיָּם, וּמְלֵאוּ. (יב) יַעֲלוּ שְׂדֵי, וְכָל-אֲשֶׁר-בוֹ; אֲזוּ יִרְנְנוּ, כָּל-עַצְי-יָעַר. (יג ₁) לִפְנֵי יְהוָה
נימוק #1	(יג ₂) כִּי בָּא --
נימוק #2	(יג ₃) כִּי בָּא, לְשֹׁפֵט הָאָרֶץ:
גוף ההלל	(יג ₄) יִשְׁפֹּט-תִּבְבַּל בְּצַדִּיק; וְעַמִּים, בְּאַמּוֹנָתוֹ.

דוגמה נוספת:

מבנה	תהילים צ"ה
פתיחה, הזמנה בלשון ציווי	(א) לְכוּ, וְרַנְּנוּ לַיהוָה; נְרִיעָה, לְצֹרַר יִשְׁעֵנוּ (ב) נְקַדְמָה פְּנֵינוּ בְּתוֹדָה; בְּזִמְרוֹת, נְרִיעַ לוֹ.
נימוק	(ג ₁) כִּי אֵל גָּדוֹל יְהוָה;
גוף ההלל	(ג ₂) וּמְלֹךְ גָּדוֹל, עַל-כָּל-אֱלֹהִים. (ד) אֲשֶׁר בְּיָדוֹ, מְחַקְרֵי-אֲרָץ; וְתוֹעֵפֶת הַרִים לוֹ. (ה) אֲשֶׁר-לוֹ הַיָּם, וְהוּא עָשָׂהוּ; וַיִּבְשָׁת, יָדָיו יָצְרוּ. (ו) בָּאוּ, נִשְׁתַּחֲוּהוּ וְנִכְרְעָה; נִבְרְכָה, לִפְנֵי-יְהוָה עֲשֵׂנוּ. (ז ₁) כִּי הוּא אֱלֹהֵינוּ
גוף ההלל	(ז ₂) וַאֲנַחְנוּ עִם מְרַעִיתוֹ, וְצֹאן יָדוֹ: הַיּוֹם, אִם-בְּקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ (ח) אֵל-תִּקְשׁוּ לְבַבְכֶם, כְּמַרְיָבָה; כִּיּוֹם מִשָּׁה, בְּמִדְבָּר. (ט) אֲשֶׁר נִסּוּנֵי, אֲבוֹתֵיכֶם: בְּחַנּוּנֵי, גַם-רָאוּ פְעָלֵי. (י) אֲרַבְעִים שָׁנָה, אֶקוּט בְּדוֹר-- וְאִמְר, עִם תַּעֲיֵי לִבְבִּי; וְהִם, לֹא-יִגְדְּעוּ דַרְכֵי (יא) אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי בְּאָפִי; אִם-יִבְאוּ, אֶל-מְנוּחָתִי.

מבנה המזמור	תהילים ק'
פתיחה #1 – לשון ציווי	(א) מְזַמֵּר לְתוֹדָה : הָרִיעוּ לַיהוָה, כָּל-הָאָרֶץ. (ב) עֲבָדוּ אֶת-יְהוָה בְּשִׂמְחָה ; בָּאוּ לִפְנֵי, בְּרִנָּה. (ג) דַּעוּ--
נימוק	(ג) פִּי יְהוָה, הוּא אֲלֹהִים :
גוף ההלל	(ג) הוּא-עֲשָׂנוּ, וְלֹא (וְלוֹ) אֲנַחְנוּ-- עֲמוּ, וְצֹאן מְרִעִיתוֹ.
פתיחה #2 – לשון ציווי	(ד) בָּאוּ שְׁעֲרֵי, בְּתוֹדָה--חֲצֵרְתֵּי בְּתֵהֶלָה ; הוֹדוּ-לוֹ, בְּרָכוּ שְׁמוֹ.
נימוק	(ה) כִּי-טוֹב יְהוָה,
גוף ההלל	(ה) לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ ; וְעַד-דֵּר וְדָר, אֲמוֹנָתוֹ.

ב. קינת הציבור מד ; ס ; עד ; עט ; פ ; פג ; פה ; קכ ; קכג ; קלז
השלבים במזמורים הללו הם :

1. פניה ישירה לה
2. קינה על מצב ישראל
3. בקשה לנקמה בגויים
4. הלל לה'
 - הם כנראה נאמרו בזמן תבוסה במלחמה, תענית ציבור, וכו'.
- ג. **קינת היחידו ; יג ; כב ; ל ; לא ; לח ; לט ; מא ; נא ; סג ; פח ; צד ; קל**
אם אנשים חוטאים ומקוננים על עוונותיהם.
- ד. **מזמורי תודה יחיד : ל ; מה (א-ב) ; סו ; קז ; קטו ; קטז ; קיח ; קלח . העם : מו ; מח ; סו ; סח ; עו ; קיח ; קכד ; קכו ; קכט .**
נאמרים כשקורה משהו שמח, משמח את האדם. בדי"כ את היחיד.
- ה. **מזמורי מלך ב ; יח ; כ ; כא ; מה ; עב ; קא ; קי ; קלב ; קמד ; (ראה גם כח, סא, סג, פד, פט)**
הם מתארים את המלך, והם נועדו כנראה להכתרת מלך חדש.
- ו. **מזמורי חכמה אמונה ודעות נכונות א ; טו ; כה ; לד ; לו ; נ ; פב ; קיב . היסטוריה עח ; קה ; קו . השגחת ה' בעולם מט ; עג ; קלט**
נועדו ללמד ולפני בית ספר.

4. מאיר וייס, המקרא כדמותו³, ירושלים תשמ"ז, עמ' 26

על הפרשן לשים לב למיוחד שביצירה: לא לצדדים השווים לה וליצירות אחרות, כי אם להבדל שביניהן. 'כשם שאין פרצופיהם של בני-אדם דומים, כך אין דעותיהם דומות'. והשוני שבדעה הוא המתבטא בשוני של הצורה.
מגילוייו אלה של המחקר החדש יוצאת ההוראה המתודית להתייחס בכובד ראש לטקסט, לכל תיבה, לסדר התיבות ולצירופיהן, לתיבות נרדפות, למטאפורות, לתופעות התחביריות, למבנה כל משפט בפני עצמו ולמבנה היצירה כולה. וכל זה אסור שייעשה מבחינה סטטיסטית, בדרך המיון והמניין, ההגדרה והחלוקה - אלא ייחקר מבחינת ערכו הפונקציונאלי בשיר, ועל פי מחקר זה ייעשה ניסיון לקביעת משמעותו.

5. שם, עמ' 64

עיקר ייחודו של השיר, מבנהו, הוא התוצאה הסופית של מאבק המשורר להביע את אישיותו על ידי, או גם על אף, הצורות, הסוגים, המוטיבים או הנושאים של זמנו. אפילו יעמוד שיר כולו על חומר שאול יהיה ההרכב המיוחד של כל היסודות יצירה אמנותית אישית ייחודית, הווייה שירית המחייבת פרשנות מיוחדת משלה, פרשנות כזו היא מטרתה של הפרשנות הכוללית.

ממקימי המחלקה לתנ"ך שלנו. הוא מתווכח עם גונקל, ולא מעניין אותו מה המצבים השווים אלא רק את המיוחדים. השוני שבדיעה הוא השוני שבצורה. הוא קיצוני, ולא מוכן לסווג או למצוא צורים וסוגות. הוא מדבר בקטע הזה ספציפית על שירה, אבל אנחנו מבינים שיש כאן ביקורת על כל גישתו של גונקל.

הוא ייסד תורה שנקראת תורת הכוליות (כולל, הכל), וכדי להבין את היצירה צריך להסתכל על הכל. זה הצד השני של הסקלה, ניגוד נחרץ ומוחלט לגונקל היקה.

6. אוריאל סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 55

הדפוס המשותף לכל הסיפורים השייכים לסוג ספרותי מסוים גמיש ומפולש דיו על מנת לאפשר הן מיצוי ייחודה של כל הווייה אנושית חד-פעמית, והן פיתוח מגוון ועשיר של האפשרויות החלופיות הטמונות בסיטואציה הבסיסית המשותפת. הדפוס המשותף משמש כמסגרת התייחסויות המאפשרות לבחון כל רכיב בזיקה לציפיות שמעוררות מקבילותיו שבסיפורים האחרים... השוואות והנגדות אלה מעשירות ומעמיקות את כוח ההבעה, ומעצימות ומחדדות את המשמעות העולה מכל אחד מסיפורי הסוג הספרותי, ומכולם במשותף.

סימון כותב קצת לא ברור, אבל הוא מתכוון שצריך לראות מתוך ההקבלות והדמיון את השונה והמיוחד של כל יוצר ויצירה. יש דפוס מסוים, ויש ייחודיות. הוא מציע לצרף את התורות של גונקל ווייס, ולקוח את הטוב מכל אחד מהם כדי להפיק את המירב מכל יצירה.

ביקורת על השיטה: מה ההבדל בין מזמורי ההלל למזמורי תודה? יש כמה מזמורים שהם משולבים. כשזה עובד, זה עובד לחלוטין וזה מקסים. אבל בהרבה מקרים זה לא עובד. זו הביקורת המרכזית על גישת גונקל לגבי השירה. הביקורת השנייה היא טשטוש הייחודיות של המחברים, כמו שראינו במקור (5) אצל וייס. גם כאן, בשירה, השיטה הטובה ביותר היא השילוב בין גונקל לוייס.

תלמידים חשובים של גונקל וחידושיהם:

זיגמונד מובינקל – נורבגיה. החידוש הגדול שלו הוא המצאת ראש השנה, חג חדש. הוא טען שהיה חג מסורתי שבו המליכו כל שנה מחדש את הקב"ה. יש מזמורים מסויימים שלדעתו נאמרו באותו חג.

אלברכט אלט – גרמניה. ניסה ליישם את חקר הסוגים בחוק המקראי. גונקל עשה את זה על הפרוזה והשירה, והוא ניסה על החוק. אלט הבחין בין שני סוגים של חוק: יש חוק קאזואליסטי, ויש חוק אפודיקטי. החוק הקאזואליסטי נובע מאיזשהו מקרה שעליו פותחים את החוק. אחרי הסיפור מגיע חוק. חוקים כאלה, לדעתו של אלט, קיבלו הישראלים מהמזרח הקדום. אבל בתנ"ך יש יצירה חדשה מקורית שלא נמצאת בעולם העתיק והיא החוק האפודיקטי, "שמור וזכור את השבת" או "לא תרצח" בלי שום מקרה.

גרהרט פונהרט – גרמניה. בשביל החידוש שלו נפתח בדברים כ"ו: (ה) וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לְפָנַי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, אֲרָמִי אֲבִד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרָיִמָּה, וַיִּגְרַשׁ מִמֶּנִּי מִצְרַיִם; וַיְהִי-שָׁם, לְגוֹי גָדוֹל עָצוּם וָרֹב (ו) וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרַיִם, וַיַּעֲנוּנוּ; וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ, עֲבֹדָה קָשָׁה (ז) וַנִּצְעַק, אֶל-יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ; וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת-קִלְנוֹ, וַיִּרְא אֶת-עֲנִיָּנוּ וְאֶת-עֲמָלְנוּ וְאֶת-לַחֲצֵנוּ (ח) וַיּוֹצֵאֵנוּ יְהוָה, מִמִּצְרַיִם, בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה, וּבְמַרְא גָדֹל-וּבְאֹתוֹת, וּבְמִפְתֵּימַי (ט) וַיְבָאֵנוּ, אֶל-הַמִּקְוֹם הַזֶּה; וַיִּתֵּן-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת, אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ

הוא טוען שכל הסיפור של העם הישראלי מבוסס על הפסוקים האלה. אלו הפסוקים הקדומים ביותר, ואותם אמרו סביב הבאת הביכורים. זהו השלב בחיים של כל ההיסטוריה היהודית. זה החידוש הגדול שלו.

מרטין נוט – גרמניה. תלמיד של אלט, ובהשפעת גונקל ומורו הוא חידש שהכניסה של עם ישראל לארץ ישראל לא היתה כניסה מהירה ופתאומית אלא טפוסף הדרגתי. הוא בעל הגישה שאומרת ששבטים נודדים נכנסו לאט לאט לארץ ישראל, וטוען שיהושע הוא שכתוב מאוחר.

התיאוריות האלה מאוד שנויות במחלוקת. למשל, את התיאוריה של נוט מתחילים לערער במהלך ה-20 שנה אחרונות למרות שהיא שלטה במחקר במאות השנים האחרונות בעזרת כמה ממצאים ארכיאולוגיים.

מבוא למקרא: סדרם של ספרי המקרא

יש כאן חלוקה שונה של התנ"ך. על החלוקה שלושה דיברנו כבר. התורה תמיד סודרה בחמשת החומשים תמיד בסדר הזה. לגבי הנביאים יש הבדל קטן, וכך גם לגבי הכתובים.

דפוסים אשכנזים	כתר ארם צובה	בבא בתרא יד-טו	תורה	
תורה	תורה	תורה	תורה	5
יהושע	יהושע	יהושע	נביאים	8
שופטים	שופטים	שופטים		
שמואל	שמואל	שמואל		
מלכים	מלכים	מלכים		
ישעיה	ישעיה	ירמיהו		
ירמיהו	ירמיהו	יחזקאל		
יחזקאל	יחזקאל	ישעיהו		
תרי עשר	תרי עשר	תרי עשר		
תהילים	דה"י	רות	כתובים	11
משלי	תהילים	תהילים		
איוב	איוב	איוב		
שה"ש	משלי	משלי		
רות	רות	קהלת		
איכה	שה"ש	שה"ש		
קהלת	קהלת	קינות (איכה)		
אסתר	איכה	דניאל		
דניאל	אסתר	אסתר		
עזרא	דניאל	עזרא		
דה"י	עזרא	דה"י		

חמישה חומשי תורה הם: בראשית (Genesis), שמות (Exodus), ויקרא (Leviticus), במדבר (Numbers), דברים (Deuteronomy). אפשר לראות את הקשר שבין השמות הלועזיים לאלו העבריים. חז"ל קוראים לספר דברים משנה תורה, וזה מזכיר את השם הלועזי. לבמדבר הם קוראים "פקודים" וזה שוב מזכיר את הלועזי. את השמות החז"ליים לבראשית ושמות לא ידועים לנו, ופרופסור יהודה אליצור מציע לשחזר את השם החז"לי ע"פ השם הלטיני – זאת על סמך מה שראינו בשלושת הספרים האחרים. שם מוצע לבראשית הוא ספר היצירה, ולשמות "ספר הגאולה".

בבלי בבא בתרא יד עמוד ב

ת"ר, סדרן של נביאים: יהושע ושופטים, שמואל ומלכים, ירמיה ויחזקאל, ישעיה ושנים עשר.

מכדי הושע קדים, דכתיב: (הושע א') תחלת דבר ה' בהושע, וכי עם הושע דבר תחלה? והלא ממשוה ועד הושע כמה נביאים היו! וא"ר יוחנן: שהיה תחלה לארבעה נביאים שנתנבאו באותו הפרק, ואלו הן: הושע וישעיה, עמוס ומיכה. וליקדמיה להושע ברישא! כיון דכתיב נבואתיה גבי חגי זכריה ומלאכי, וחגי זכריה ומלאכי סוף נביאים הוו, חשיב ליה בהדייהו. וליכתביה לחודיה וליקדמיה! איידי דזוטר מירכס.

מכדי ישעיה קדים מירמיה ויחזקאל, ליקדמיה לישעיה ברישא! כיון דמלכים סופיה חורבנא וירמיה כוליה חורבנא, ויחזקאל רישיה חורבנא וסיפיה נחמתא, וישעיה כוליה נחמתא, סמכינן חורבנא לחורבנא ונחמתא לנחמתא.

סידרן של כתובים: רות וספר תהלים, ואיוב ומשלי, קהלת, שיר השירים וקינות, דניאל ומגילת אסתר, עזרא ודברי הימים.

ולמ"ד: איזב בימי משה היה, ליקדמיה לאיזב ברישא! אתחולי בפורענותא לא מתחלינן.
רות נמי פורענות היא! פורענות דאית ליה אחרית; דאמר רבי יוחנן: למה נקרא שמה רות? שיצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותושבחות.

ספרים מתקופת המקרא שלא שרדו

ספר דברי הימים, מציין המון ספרים. בערך 11. ברור שהוא מבוסס על ספרים רבים, שלא נמצאים מול עינינו. חז"ל באופן גורף לא מכירים בספרים כאלה, ופותרים כל מקום נקודתית. נביט במקורות הבאים:

1. **רש"י יהושע י, יג**
(י" 13) וַיִּדְם הַשָּׁמֶשׁ וַיָּרַח עֲמֹד, עַד-יָקָם גֹּי אֲבִיּוֹ--הֵלֵא-הִיא כְּתוּבָה, עַל-סֵפֶר הַיָּשָׁר; וַיַּעֲמֹד הַשָּׁמֶשׁ בַּחֲצֵי הַשָּׁמַיִם, וְלֹא-אָץ לָבוֹא כִּיּוֹם תָּמִים.
הלא היא כתובה - דבר זה נכתב בתורה, שאמר לו יעקב ליוסף: זרעו של אפרים "יהיה מלא הגוים" (בר' מח, יט), אימתי? ביום שעמדה חמה ליהושע נתמלא כל העולם שמעו של יהושע: ויעמוד השמש בחצי השמים כיום תמים ולא אץ לבא.
- רש"י הולך בדרכם של חז"ל, ומסביר שמדובר בספר התורה ממש.

2. **ראב"ע שמות יז, יד**
(י"ז 14) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר, וְשִׂים, בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ: כִּי-מָחָה אֶמְחָה אֶת-זִכְרְ עַמְלֹק, מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם.
ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון - זאת הפרשה בשנת הארבעים נאמרה, והעד, שאמר בספר - בפתחות הבי"ת; והטעם: ספר התורה, או ספר אחר היה להם ויקרא "ספר מלחמות ה'" (ראה במ' כא, יד).
- אבן עזרא מכיר בכך שיש ספר חיצוני, ספר מלחמות ה', שלא נכנס לתנ"ך אך גם הוא נכתב בתקופת משה רבינו.

3. **ראב"ע במדבר כא, יד**
(כ"א 14) עַל-כֵּן, וַיֹּאמֶר, בְּסֵפֶר, מִלְחֲמַת יְהוָה: אֶת-וְהַב בְּסוּפָה, וְאֶת-הַנְּחָלִים אֲרִנוֹן.
בספר מלחמות ה' - ספר היה בפני עצמו, ושם כתובות מלחמות ה', בעבור יראיו. ויתכן שהיה מימות אברהם; כי ספרים רבים אבדו ואינם נמצאים אצלנו, כ"דברי נתן" (דה"ב ט, כט) ועדו (ראה שם) ו"דברי הימים למלכי ישראל" (מ"א יד, יט ועוד), ושירות שלמה ומשליו (ראה מ"א ה, יב).
- אבן עזרא שוב מסביר שיש ספר נוסף, ואולי שהוא קיים אפילו מתקופתו של אברהם.

4. **רמב"ן במדבר כא, יד**
ודרך הפשט בספר מלחמות ה' - שהיו בדורות ההם אנשים חכמים, כותבים סיפור המלחמות הגדולות, כי כן בכל הדורות, ובעלי הספרים היו נקראים "מושלים" (להלן, כז), שנושאים בהם משלים ומליצות; והנצחונות הנפלאים בעיניהם מיחסים המלחמות ההם לה', כי לו המה באמת; והנה גבורת סיחון במואב היתה נפלאה בעיניהם (ע"פ תה' קיח, כג), וכתובה בספר, ואמרו בה מליצות.
- גם הרמב"ן מקבל את הצעתו של האבן עזרא, והולך בדרכו.

למה, בעצם, חז"ל מתנגדים לגישה הזו? ולהתעקש בצורה גורפת שלא היו כאלה?
נזכור, שחז"ל אינם היסטוריונים. כנראה, שאם היינו שואלים אותם אם היו קיימים ספרים כאלה, הם היו עלולים להגיד כן. אבל לשיטתם החינוכית-רעיונית יש משמעות לספרים שנזכרו בתורה. אבל מאחר שזה לא שרד, כנראה שזה היה חסר משמעות. אם ספר הישר הוזכר בתורה, כנראה שעלינו לזהות אותם. אבן עזרא ורמב"ן הם פרשני הפשט וכן מדברים כהיסטוריונים.

• בנקודה ממש, נציין שיש ספרים מבית שני שנקראים ספרים חיצוניים. לפי חז"ל, הם לא נכתבו ברוח הקודש. ברובם נכתבו בעברית, ובחלקם בארמית. מעטים השתמרו בשפת המקור, ורק עכשיו במדבר יהודה מגלים וחושפים אותם.

מבוא למקרא: חלוקות שונות של המקרא

אפשר לחלק את התנ"ך לאותיות, אך שזה לא יהיה רלוונטי. למילים כן נוכל לחלק, ויש לנו 304,901 מילים. 1,480 הם מילים יחידאיות, מילים שמופיעות רק פעם אחת בתנ"ך. מילה יחידאית אי אפשר להבין אותה בעזרת הקבלה

מילים

1. רמב"ן הקדמה לפירוש התורה

עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחר, כאלו תחשוב על דרך משל, כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות, כגון 'בראש' 'יתב' 'רא' 'אל' 'הים', וכל התורה כן... ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה, בענין הזה שהזכרנו היה, שהייתה הכתיבה רצופה, בלי הפסק תיבות, והיה אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות, ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצווה. ונתנה למשה רבנו על דרך חילוק קריאת המצות, ונמסר לו על פה קריאתה בשמות.

תיבות בלשונות של הרמב"ן הן מילים. לשיטתו, אם נכתוב את כל המילים בלי רווח, נוכל לקבל חלוקה שונה. הוא מחלק את הפסוק הראשון בתורה בצורה יצירתית, ומציע שבראש יתב רא אל הים. הוא אומר שאם נכתוב את כל התורה כולה בצורה רצופה, נוכל בצורה של הסוד והקבלה לקרוא אותה בשמותיו של הקב"ה. לשיטתו של רמב"ן, קיבלנו בכתב את החלוקה לפי תורה ומצוות, ובעל פה את החלוקה לשמות. הרעיון שחשוב לזכור הוא: החלוקה המינימאלית היא זו של מילים. במגילות מדבר יהודה, אין שום חלוקה לפסוקים, וזו היא החלוקה הבאה שלנו.

פסוקים

2. בבלי מגילה כב ע"א

רב אמר... כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה

רב הוא מגדולי וראשוני האמוראים, והוא כבר בתקופתו מעיד על חלוקה לפסוקים.

3. בבלי מגילה ג ע"א

אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: מאי דכתיב "ויקראו בספר תורת האלהים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא" (נח' ח)? ויקראו בספר תורת האלהים - זה מקרא; מפרש - זה תרגום; ושום שכל - אלו הפסוקים; ויבינו במקרא - אלו פסוקי טעמים, ואמרי לה: אלו המסורת.

בספר נחמיה כתוב שבחגיגה מסוימת עשו משהו, ורב מסביר מה עשו. קראו בתורה (המקרא), והשתמשו במפורש שהוא התרגום. מהמילים שום שכל הוא מבין שהם ידעו להבדיל בין פסוקים, וכנראה שכאן הוא מייחס כאן את הכתיבה של החלוקה לפסוקים לתקופתו של נחמיה. עד עכשיו המסורת הזו עברה בעל פה.

4. משנה מגילה ד, ד

הקורא לא יפחת משלושה פסוקים

זה קדום לגמרא, אך כאן יש הלכה כבר. העולה לתורה, כדי שיזכה בברכת הקריאה לתור, עליו לקרוא לפחות שלושה פסוקים. מכאן אנחנו למדים שכבר בתקופת התנאים יש איזשהי חלוקה לפסוקים.

5. בבלי קידושין ל ע"א

לפיכך נקראו ראשונים סופרים - שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים: ו"ו ד"גחון" (וי' יא, מב) - חציין של אותיות של ס"ת, "דרש דרש" (וי' י, טז) - חציין של תיבות, "והתגלח" (וי' יג, לג) - של פסוקים, "יכרסמנה חזיר מיער" (תה' פ) - עי"ן דיער חציין של תהלים, "והוא רחום יכפר עון" (תה' עח) - חציו דפסוקים.

בעי רב יוסף: וא"ו ד"גחון" מהאי גיסא, או מהאי גיסא? א"ל: ניתי ס"ת ואימנינהו! מי לא אמר רבה בר בר חנה: לא זז משם עד שהביאו ספר תורה ומנאום? א"ל: אינהו בקיאי בחסירות ויתרות, אנן לא בקיאינן.

בעי רב יוסף: והתגלח מהאי גיסא, או מהאי גיסא? א"ל אביי: פסוקי מיהא ליתו לימנו! בפסוקי נמי לא בקיאינן, דכי אתא רב אחא בר אדא אמר, במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי: "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן" (שמ' יט).

האות ו', של המילה גחון, בויקרא י"א 42 היא האות האמצעית. בויקרא י"ב 16 במילים "דרש דרש" הם חציין של תיבות. והתגלח בויקרא י"ג 33. (יש לציין, שאם נבדוק את התנ"ך שלנו בפרויקט השו"ת, נקבל מילים ואותיות אחרים ואחרות). הוא מביא גם מקורות לגבי תהלים. רבי יוסף מקשה, שואל, האם האות ו' שייכת לחצי הראשון הוא השני של התורה? (מניחים, בעצם, שיש מספר זוגי של אותיות)

עונים לו, ומסבירים שהספר תורה של הקדומים היה יותר מדויק, ומכאן יש לנו עדות שספר התורה בדורו כבר איבד את הדיוק וחסר לו הכתיב חסר/מלא לא ידוע לו. (רב יוסף היה עיוור...)

הוא ממשיך לשאול, לגבי הפסוקים והמילה "והתגלח". אומרים לו, אם בכתיב חסר ומלא לא היינו בקיאים, הרי שבפסוקים לא צריכה להיות בעיה! אלא שאומרים לו, שגם בפסוקים אין אנו בקיאים. זה מתקשר לנקודה שלנו ☺

- מתוך כך שרב יוסף לא שואל על המילים, אפשר להבין שאולי לא היתה לא התלבטות לגבי המילים (תוספות רי"ד). אלא, אולי, מכיוון שהמילים הם דרש דרש וזה כלל לא משנה מה נמצא באיזה צד וכנראה שהתוספות רי"ד לא צודק כאן.

6. קידושין ל"א

תנו רבנן: חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ס"ת, יתר עליו תהלים שמונה, חסר ממנו דברי הימים שמונה.

8,888 פסוקים הם מספר פסוקי התורה. 5,845 היא הספירה שנקבל מפרויקט השו"ת. לפי הגמרא כאן, יש סטייה רצינית בין מה שהם חישובו על תהלים ודברי הימים. נשאר כאן עם התורה. עד כאן, יש חלוקה לפסוקים בתקופת חכמים אך היא כנראה איננה חד משמעית.

נראה דוגמה לכך שסוף פסוק אינו דבר קבוע ויכול להשתנות:

- נפתח בבראשית כ"ה:13 (יג) וְאֵלֶּה, שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל, בְּשֵׁמֹתָם, לְתוֹלְדֹתָם: בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נָבִית, וְקָדָר וְאֲדָבָאֵל וּמִבְּשָׁם (יד) וּמִשְׁמֹעַ וְדוּמָה, וּמִשָּׂא (טו) חֲדָד וְתִימָא, יְטוֹר נְפִישׁ וְקִדְמָה (טז) אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל, וְאֵלֶּה שְׁמֹתָם, בְּחֻצְרֵיהֶם, וּבְטִירְתָּם-- שְׁנַיִם-עָשָׂר נְשִׂאִים, לְאִמָּתָם.

- נפתח גם בדברי הימים א', פרק א'29: (כט) אֵלֶּה, תּוֹלְדֹתָם: בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נְבִיט, וְקָדָר וְאֲדָבָאֵל וּמִבְּשָׁם (ל) מִשְׁמֹעַ וְדוּמָה, מִשָּׂא חֲדָד וְתִימָא (לא) יְטוֹר נְפִישׁ, וְקִדְמָה; אֵלֶּה הֵם, בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל.

אפשר לראות, שיש כאן בדיוק את אותו פסוק עם חלוקה שונה. זה מלמד על אפשרות שיש חלוקה שונה של פסוקים בספר של מחבר דברי הימים. נביט על דוגמה אחרת:

- ישעיהו ס"ג: (ח) וַיֹּאמֶר אֶדְ-עַמִּי הִמָּה, בְּנִים לֹא יִשְׁקְרוּ; וַיְהִי לָהֶם, לְמוֹשִׁיעַ

(ט) בְּכָל-צָרְתָם לֹא (לו) צָר, וּמִלֶּאדָּה פְּנִי הוֹשִׁיעֵם--בְּאֲהַבְתּוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ, הוּא גָּאֵלְם; וַיִּנְטָלְם וַיִּנְשָׂאֵם, כָּל-יְמֵי עוֹלָם.

לכאורה, יש סתירה מסוימת בין ח' לט'. בח' אלוהים הוא המושיע, ובט' מלאך פניו. יש תירוץ הרמוניסטי שמסביר שמדובר בכלל ופרט. ה' מושיע בעזרת שליח שהוא מלאך פניו. בתרגום 70 יש חלוקה אחרת לפסוקים. פעם אחת, הפסוק נראה כך: (ח+ט) "וַיֹּאמֶר אֶדְ-עַמִּי הִמָּה, בְּנִים לֹא יִשְׁקְרוּ; וַיְהִי לָהֶם, לְמוֹשִׁיעַ בְּכָל-צָרְתָם." וכעת לחלק השני "לא (לו) צָר, וּמִלֶּאדָּה פְּנִי הוֹשִׁיעֵם--בְּאֲהַבְתּוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ, הוּא גָּאֵלְם; וַיִּנְטָלְם וַיִּנְשָׂאֵם, כָּל-יְמֵי עוֹלָם." החלוקה הזו פותרת את הבעיה, ומכאן יש לנו שוב ראיה למקרה של חלוקה אחרת שהיתה נהוגה בעבר.

בתורה, 71.2% מהפסוקים מתחילים בו', בנביאים כ-62% ובכתובים רק 32% אחוזים. גם לגבי התורה יש הבדל בין ספרי התורה השונים. (אפשר לראות את זה בבד"ד כרך 21 תשס"ט) בבראשית היה 84.1%, בשמות 78%, בויקרא 72.5%, במדבר 67.1% ובדברים פחות מחצי (!) רק 46.5%.

דיברנו על חלוקה לפסוקים ולמילים, ולפני פרקים ופרשות נדבר על פרשיות:

פרשיות פתוחות וסגורות. יש ברחבי התורה ובתנ"כים פתאום פ' וס'. מה ההבדל ביניהם? שורה שמסתיימת בפ' בספר תורה מסתיימת עם חלל בלי כתיבה. שורה שמסתיימת בס' לוקחת הפסקה/חלל של 9 אותיות וממשיכים באותה שורה. אפשר לראות הדגמה נהדרת לזה בבראשית פרק א'.

החלוקה לפרקים נעשתה ע"י בישוף בשם סטפן לנגטון. הוא עשה את החלוקה על הוולגטה, ולא על הנוסח העברי. בתקופתו של לנגטון וגם לפניו ואחריו יש וויכוחים בין טיעונים נוצריים ליהודים ולכן צריך שפה משותפת כדי לנהל את הוויכוחים האלה. יש מקרים שבהם קל לחלק, ומקרים שבהם קצת יותר קשה. הוא החליט שיהיה בערך 30-40 פסוקים בכל פרק. היום כולנו הולכים בעקבות החלוקה שלו, ובשיעור הבא נדבר על החלוקה ונבין למה הוא לא תמיד צודק ברעיון של החלוקה שלו.

נביט בשמות פרק ה' וו':

ה': (כב) וַיִּשָּׁב מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה, וַיֹּאמֶר: אֲדֹנָי, לָמָּה הִרְעִיתָה לָעַם הַזֶּה--לָמָּה זֶה, שְׁלַחְתָּנִי (כג) וּמֵאֵז בְּאֵתֵי אֶל-פְּרַעֲהוּ, לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ, הֲרַע, לָעַם הַזֶּה; וַהֲצַל לֹא-הֲצַלְתָּ, אֶת-עַמְּךָ.

ו': (א) וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה, עֲתָה תִרְאֶה, אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפְרַעֲהוּ: כִּי בְיַד חֲזָקָה, יִשְׁלַחֶם, וּבְיַד חֲזָקָה, יִגְרָשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ. {ס} (ב) וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים, אֶל-מֹשֶׁה; וַיֹּאמֶר אֵלָיו, אֲנִי יְהוָה.

משה מתחיל לדבר עם ה' בסוף פרק ה', ואילו ה' עונה לו רק בפסוק א' פרק ו'. עושה רושם שמדובר בטעות של לנגטון, וקשה להבין למה הוא חילק את זה כך. המסורת היהודית החליטה שפרשה חדשה מתחילה בפסוק ב' של פרק ו', והיא באמת יותר הגיונית. כנראה שלנגטון לא קרא נכון את הטקסט ולכן לא הבין את החלוקה כראוי.

דוגמה נוספת, מויקרא:

כ"ה: (א) וַיִּדְבֹר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, בְּהַר סִינַי לֵאמֹר (ב) דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם, כִּי תִבְאוּ אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם--וַיִּשְׁבְּתָה הָאָרֶץ, שְׁבֵת לַיהוָה (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ, וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר פְּרִמָּה; וְאַסְפֹּתָ, אֶת-תְּבוּאֶתָהּ (ד) וּבִשְׁנָה הַשְּׁבִיעִית, שְׁבֵת שְׁבֵתוֹן יִהְיֶה לְאָרְצְךָ--שְׁבֵת, לַיהוָה: שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע, וְכִרְמָךְ לֹא תִזְמַר... (נה) כִּי-לִי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל, עֲבָדִים--עֲבָדֵי הֵם, אֲשֶׁר-הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: אֲנִי, יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם.

כ"ו: (א) לא-תעשו לַכֶּסֶם אֱלִילִים, וּפְסָל וּמִצְבֵּה לֹא-תִקְיִמוּ לָכֶם, וְאָבֶן מְשֻׁפֵּת לֹא תִתְּנוּ בְּאַרְצְכֶם, לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ: כִּי אֲנִי יְהוָה, אֱלֹהֵיכֶם (ב) אֶת-שִׁבְתֵּי תִשְׁמְרוּ, וּמִקֵּדְשֵׁי תִירָאוּ: אֲנִי, יְהוָה. {פ}

כאן נראה שלנגטון שוב טעה, כי אפשר לראות כאן אינקלוזיו. סגר כמו שפתח. בתחילת פרק כ"ה נראה שיש דיבור על שבת, ולכן כך גם צריך להיחתם פרק כ"ו. אפשר גם לראות שכאן מתחילה פרשת בחוקותיי, וגם שיש שם פרשה פתוחה. מתקבל הרושם שעוד אנשים חלקו עליו, על לנגטון, פרט לנו.

ראיה נוספת לטעות היא פרק כ"ב במדבר:

כ"ב: (א) וַיִּסְעוּ, בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וַיַּחֲנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן יַרְחוֹ. {ס} (ב) וַיֵּרָא בָלָק, בֶּן-צְפּוֹר, אֶת כָּל-אֲשֶׁר-עָשָׂה יִשְׂרָאֵל, לְאֶמְרֵי. לדעת ד"ר יעקבס, הפרק היה צריך להתחיל בפסוק ב', ואילו פסוק א' שייך לרשימה מפרק כ"א. אפשר לנסות להסביר את זה בכך שלנגטון ראה את פסוק א' כהקדמה.

דוגמאות לנגיעות נוצריות בחלוקות של הפרקים בספרים הראשונים. הראשונה היא מבראשית (סוף פרק א' ותחילת ב'):

א': (ב) בְּרֵאשִׁית, בָּרָא אֱלֹהִים, אֶת הַשָּׁמַיִם, וְאֶת הָאָרֶץ... (לא) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה, וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד; וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר, יוֹם הַשֵּׁשִׁי. {פ}

ב': (א) וַיִּכְלֹ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְכָל-צָבָאָם (ב) וַיִּכְלֹ אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה; וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מְכַל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה (ג) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ: כִּי בּו שָׁבַת מְכַל-מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת. {פ}

מבחינת התוכן, לנגטון ניסה להצדיק את הטענה לקדושת יום ראשון בנצרות, וזאת לאחר שביטלו את קדושתו של היום השביעי, שבת. ישנה ראיה ספרותית מוחצת שמראה שלנגטון טעה כאן, והיא תראה לנו שהפסוקים בתחילת ב' קשורים לסוף א'. לכל אורך פרק א' קוראים לה' אלוהים, ואילו החל מפסוק ד' בפרק ב' קוראים לו יהוה אלוהים. זו הוכחה מוחצת לכך שמדובר בתעודה אחרת בכלל.

דוגמה למקרה קצת שונה: בסוף פרק ב' כתוב: (כה) וַיְהִי וַיִּגְיֵהוּ שְׁנֵינְהֶם עֲרוֹמִים, הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ; וְלֹא, תִבְשָׁשׁוּ. ואילו פרק ג' מתחיל כך:

(א) וַהֲנַחֵשׁ, הָיָה עָרוֹם, מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים; וַיֹּאמֶר, אֶל-הָאִשָּׁה, אַף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים, לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן. ואילו כאן מתקבל הרושם שהחלוקה נעשתה כדי לשים דגש גדול על החטא הקדמון, שמופיע בכולו בפרק ג' של הספר. המספר ג' גם כן טיפולוגי בנצרות.

דוגמה אחרונה ומובהקת היא בהושע י"ד: (א) תִּאֲשֶׁם, שְׁמֹרוֹן, כִּי מָרְתָה, בְּאֵלֶיהָ; בַּחֲרֵב יַפְלוּ--עַלְלִיָּהֶם יִרְטָשׁוּ, וְהַרְיֹתָיו יִבְקָעוּ. {פ}

(ב) שׁוֹבָה, יִשְׂרָאֵל, עַד, יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: כִּי כָשַׁלְתָּ, בְּעֹנֶךָ. לנגטון בוחר לשים זאת כך כי לדעתו ישראל לא חזרו לאלוהיהם, ועליו לחזק זאת מתוך החלוקה לפרקים. הוא מתחיל את הפרק בכך שהם מאחורה, בכך שהם באלוהים לא אמיתיים, ומתקבל שהם מורדים באלוהים וקוראים להם לחזור לאחד האמיתי – לישוע.

שלוש מאות שנה אחרי שלנגטון חילק את התנ"ך לפרקים, בא אריאס מונטנוס 1569 וחילק את הפרקים לפסוקים. חשוב לזכור שאין לקדש את החלוקה הזו. אין היא תורה ממש לסיני.

פרשות

בעלי המסורה חילקו את התורה ל-154 סדרים. בחומש או בתנ"ך רגיל הסדרים מסומנים באות ס', בשולי הדף. אצל תנ"ך קורן הוא לא כתב אותם כס', אלא מספר אותם באותיות שונות, כדי לחלוק על החלוקה של לנגטון. למה להם לחלק את זה כך?

7. בבלי מגילה כט ע"ב

מאי פרשת שקלים? רב אמר: "צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי" (במ' כח), ושמואל אמר: "כי תשא" (שמ' ל)...

מיתיבי: חל להיות בפרשה הסמוכה לה, בין מלפניה בין מלאחריה - קורין אותה, וכופלין אותה. בשלמא למאן דאמר כי תשא - היינו

דמתרמי בהווא זימנא, אלא למאן דאמר צו את קרבני, מי מתרמי בהווא זימנא? - אין, לבני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין.

במשפט השלישי של המקור, החל מהמילה "אין", כתוב שבארץ ישראל מסיימים את התורה אחת לשלוש שנים. זו כנראה הסיבה של בעלי המסורה לחלק את התורה בצורה הזו. בבל, לעומת זאת, מסיימים את התורה כל שנה - וזה מה שנהוג היום בכל העולם. זה מסביר את החלוקה של בעלי המסורה ל-154 סדרים.

את החלוקה הזו אפשר לראות גם בשאר התנ"ך, בנביאים יש 205 סדרים ובכתובים 77 סדרים. במרוצת השנים אנשים רבים ניסו להבין למה החלוקה הזו קיימת, עד שפרופסור עופר גילה שיש מספר קבוע של פסוקים בכל סדר בני"ך, כאשר הוא קבוע בנביאים וקבוע בכתובים. הוא טען מכאן, שהיתה קריאה כתובה מדי שבוע גם בנביאים ובכתובים. מסתבר שאחת לשלוש וחצי שנים סיימו את כל התנ"ך, ולא רק את התורה.

החלוקה לפרשות היא במניין ג'ן, 53, ומתאימה לשבועות השנה. כבר בתקופת האמוראים היתה חלוקה לפרשות, וזו היתה חלוקה בבבלי. בבל סיימו את התורה אחת לשנה, ולכך התאימו הפרשות.

מבוא למקרא: ביקורת נמוכה - נוסח המקרא

שאלות של הביקורת הגבוהה היא מי כתב ומתי נכתב, ואילו הביקורת הנמוכה שואלת מה כתוב. הביקורת הנמוכה עוסקת בנוסח המקרא, מה היה הנוסח המקורי ומה קרה לו במהלך הדורות. יש לנו היום מחשבים שבודקים כמה טעויות יש בכל ספר תורה, והתברר שבכל 9 מתוך 10 ספרי תורה יש טעויות. קטנות אמנם, אבל טעויות.

בתקופה של לפני המצאת הדפוס, מי שרצה עותק של התנ"ך היה צריך או להעתיק בעצמו או לבקש ממשהו אחר שידע את המלאכה. הביקורת מנסה לשחזר את הטקסט שהיה למעתיק הראשון, ולהבין את הטעויות שהתהוו במהלך השנים.

הביקורת הנמוכה התחילה במאה הי"ז. עם הגעת התורה השומרוני, חוקרים פרוטסטנטיים ראו שיש מאות הבדלים. החוקרים היו בטוחים שמדובר בטקסט שהוא הרבה מדויק מזה של המסורה, וזה כי הוא הרבה יותר דומה לתרגום השבעים. כיום מקובל במחקר, שדווקא נוסח המסורה (שלנו) הרבה יותר מדויק מהשומרוני. למה כיום אנחנו חושבים כך? כי נוסח המסורה כשמו כן הוא, עבר את השמירה של בעלי המסורה.

לקראת סוף המאה הי"ח, התפרסם ספר של קניקוט ודרוסי ואספו מאות כתבי יד של נוסח המסורה והוציאו לאור מהדורה של הנוסח של התנ"ך עם חילופי נוסחאות. צריך להבדיל, בין האידאה לבין המציאות. נעבור למקור הבא:

1. בבלי עירובין יג ע"א

כשבאתי אצל רבי ישמעאל אמר לי בני, מה מלאכתך? אמרתי לו לבלר אני. אמר לי בני, הוי זהיר במלאכתך שמלאכתך מלאכת

שמים היא, שמא אתה מחסר אות אחת או מויתר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כולו.

לבלר = סופר סת"ם. אמר לו רבי ישמעאל, שאם אתה מחסיר או מויתר אות אחת אתה מעוות את דברי הקב"ה ואתה מחריב את כל העולם כולו.

בשמואל א' פרק כ"ה פסוק כ"ב כתוב כך: " כֹּה-יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים לְאַיִבֵי דָוִד, וְכֹה יִסִּיף: אִם-אֲשָׁאִיר מִכָּל-אֲשֶׁר-לוֹ עַד-הַבֶּקֶר, מִשְׁתֵּין בְּקִיר" ואילו בתנ"ך של קורן כתוב: " כֹּה-יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים לְאַיִבֵי דָוִד, וְכֹה יִסִּיף: אִם-אֲשָׁאִיר מִכָּל-אֲשֶׁר-לוֹ עַד-אֹר הַבֶּקֶר, מִשְׁתֵּין בְּקִיר." יש כאן הבדל, לא כל כך מהותי, בין שתי נוסחאות.

זה לא כל כך נוראי כשזה קורה בנביאים ובכתובים, אבל בתורה יש שתי מקומות כאלה:

בראשית ט', כ"ט: וַיִּקְרָא, כָּל-יְמֵי-נַח, תְּשַׁע מְאוֹת שָׁנָה, וְחַמְשִׁים שָׁנָה; וַיָּמָת.

דברים כ"ג, ב': לֹא-יָבֵא פְצוּעֵ-דָפְאָה וְכָרוֹת שִׁפְכָה, בְּקֶהֱל הַהוּא.

בשיעור הבא נראה איך חז"ל מתמודדים עם הבעיה הזו, איך הם מתרצים את המצבים האלה. האידאה היא שלא יהיה הבדל, ואילו המציאות היא קצת אחרת = אנחנו בני אדם.

נפצל את הבעיה לשתי חלקים: יש נוסחים מקבילים, מעבר לנוסח המסורה. ואילו החלק השני יהיה הבעיות בתוך נוסח המסורה.

אם נחזור 2,000 שנה אחורה, לתקופת בית שני, נפגוש שביהדות יש כתות שונות ולכל כת יש טקסט ונוסח קצת שונה. יש את נוסח המסורה, ויש גם את הנוסח השומרוני, הנוסח של תרגום השבעים, ונוסח מגילות מדבר יהודה. איך ייתכן שיש לפחות ארבעה נוסחים שונים לתורה? יש שתי דרכים להתמודד עם העובדה הזו, ושתיים מזוהות עם חוקרים בשם פאול (קאלה ודלגרד):

קאלה: מלכתחילה היו נוסחים שונים, מעולם לא היה נוסח אחד. כל אחד כתב את הנוסח שלו, כל כת וכת.

דלגרד: מלכתחילה היה נוסח ראשוני אחיד, אך הנוסח הזה עם השנים הלך והתפצל מכל מיני סיבות; אידיאולוגיות, כתיב מלא וחסר, צורות כתיבה. (הבהרה: הסיפורים. לכל עדה יש סידור שונה, אך לכולם את אותו יסוד. כנ"ל לגבי התורה) – הגישה הזו יותר מסתדרת עם התורה מן השמים. העולם המחקרי נוטה יותר להניח שלכתחילה היה נוסח אחד שהתפצל עם השנים, ואחת הסיבות לנטייה של המחקר היא הגילוי של מגילות מדבר יהודה. במגילות מדבר יהודה התגלו עותקים של התורה, והתגלה שרוב מוחלט של הטקסטים העיקריים של המגילות מקבילים בצורה גדולה ומסיבית לנוסח המסורה. רוב (יותר מ-60%) מהטקסטים שהתגלו במדבר יהודה, מקבילים לנוסח המקרא המסורתי.

זה אומר שני דברים:

א. נוסח המסורה היה המרכזי לפני 2000 שנה, והנוסחים הכיתתיים היו שוליים.

ב. החוקרים עכשיו נותנים קרדיט לבעלי המסורה, שהצליחו לשמר במשך 2000 שנה את הנוסח.

אם הנוסחים של התנ"כים שלנו מקבילים לנוסח של לפני 2000 שנה, זה מראה שהם עשו עבודה טובה. אחרי כל הקשיים, ולמרות כל הבעיות הקטניות שראינו, הם הצליחו לשמור על הנוסח בצורה מפתיעה ודי מרשימה.

נשים בצד את ה-70, השומרוני, ואת מדבר יהודה, ונתמקד במסורה. גם בו יש בעיות רבות, וכבר אצל חז"ל יש אליהם מודעות. נביט במקורות הבאים כעדיפות לגרסאות שונות:

2. ירושלמי תענית פ"ד ה"ב, סח ע"א

א"ר שמעון בן לקיש: שלשה ספרים נמצאו בעזרה, ספר מעונה, ספר זאטוטי, ספר היא. באחד מצאו כתוב 'מעון אלהי קדם' ובשנים כתוב 'מעונה אלהי קדם' (דברים לג, כז), וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב 'וישלח את זאטוטי בני ישראל' ובשנים כתוב 'וישלח את נערי בני ישראל' (שמות כד, ה), וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב אחד עשר 'הוא' ובשנים מצאו כתוב אחד עשר 'היא', וקיימו שנים וביטלו אחד.

עזרה = בית המקדש. בספריה של בית המקדש יש שלושה ספרי תורה: ספר מעונה, זאטוטי, והיא. אצלנו כתוב 'מעונה אלהי קדם' בדברים ל"ג, ויש ספר אחד במקדש שבו מכתוב 'מעון אלהי קדם' במקום. מכיוון שהיה רוב לנוסח שלנו, הכריעו ולקחו אותו. דוגמה נוספת היא בשמות כ"ד 5 'נערי' מול 'זאטוטי' והכריעו על פי רוב. דוגמה אחרת, שיטתית, היא בעיה שכתוב 'הוא' כשבאחרים כתוב 'היא'. הכריעו את המקום הזה כ"היא". אפשר להבין מכאן שהלא היה נוסח אחד נכון, ושכל מקרה הכריעו לגופו.

3. בראשית רבה צד ט (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1182)

בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב: ובן דן חשים (בר' מו, כג*).

אצלנו כתוב 'ובני דן חושים'. הנוסח של רב מאיר הוא יותר הגיוני, היה לדן רק בן אחד. לרב מאיר היה כנראה ספר תורה אחר, והגרסאות שלו מיוחדות.

בראשית רבתי מה ח (מהד' אלבק עמ' 209)

בספרו של ר' מאיר כתוב: וישני לאב (בר' מה, ח*), שנאמר 'אשר ישה ברעהו' (דברים ט"ו, ב)...

מן מיליא דכתיבן באורייתא דנפקת מן ירושלם בשבייתא וסלקת לרומי והות גניזא בכנישתא דאסורוס.

אצלנו כתוב 'וישימני לאב'. המקום המוכר בנוסף הוא בבראשית פרק ג' 21, במקום כותנות עור לרב מאיר היה כתוב כותנות אור. המילים שהיו כותבות בספר התורה של רב מאיר הוא שיצא מירושלים בשבי והסתלקה למלכות רומי, והיה גנוז בבית הכנסת של סורוס. ראינו כאן הדגמה לבעיות והמודעות של חז"ל למצב הזה של חוסר התאמה.

4. אבות דר' נתן נוסח א פרק לד, מהד' שכטר נא ע"א

עשר נקודות בתורה... ולמה נקוד עם כל האותיות הללו, אלא כך אמר עזרא, אם יבוא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך, אומר אני לו כבר נקדתי עליהן. ואם יאמר לי יפה כתבת אותה, הריני מסלק נקודותיהן מעליהן.

כל מקום שבו יש טעות בעת ההיא, נהוג לסמן מעליה בנקודה. עזרא מסביר, שאם היו אומרים לו שהוא צדק הוא יסיר את הנקודה ולא יסמן אותו כתיקון.

במאה ה-9, 7,8 קמו אנשים שרצו ליצור נוסח אחיד. בעלי המסורה הם נקראו והם עשו שלושה פעולות: 1. ניקדו את הטקסט 2. הטעימו אותו 3. כתבו את נוסח המסורה. יש מסורה גדולה וקטנה. הקטנה מנוסחת בקטן, ומצוינת ליד הטקסט. נניח שיש בתורה 14 פסוקים שבהם צריך לכתוב את המילה עוד בכתוב חסר (עד), אז בכל אחד מ-14 המקומות האלה יסמנו ב"י"ד (סימון 144 המקומות האלה). במסורה הגדולה יהיה מפורט למטה איפה בדיוק נמצאים הפסוקים הללו.

זהויות בעלי המסורה הן אנונימיות, יש כמה בעלי מסורה: הטברנית (מטבריה) הארצישראלית (מישראל) והבבלית (מבבל). ואיך לא, שלושת האסכולות האלה חולקות ביניהם. הם משקפים בד"כ את ההבדלים הגיאוגרפיים. כאן, בצורה יוצאת מן הכלל, המסורת והאסכולה הטברנית היא זאת שהצליחה להנחיל את הנוסח שלה- היו שם משפחות רבות שעסקו בהעתקת הנוסח של התורה.

ואיך לא, גם בתוך המסורת הטברנית היו מחלוקות: בן אשר ובן נפתלי – היו להם מחלוקות בענייני ניקוד וטעמים, ובן אשר הוא זה שניצח. המנקד והמטעים של כתר ארם צובא הוא בן אשר בכבודו ובעצמו!

5. ירושלמי סוטה פ"א ה"ח, יז ע"ב

כתוב אחד אומר 'וישפוט את ישראל ארבעים שנה' וכתוב אחר אומר 'והוא שפט את ישראל עשרים שנה'; אמר רבי אחא: מלמד שהיו הפלשתים יראים ממנו עשרים שנה לאחר מותו כדרך שהיו יראים ממנו עשרים שנה בחייו.

6. רד"ק יהושע כא, ז

ויש ספרים מוגה בהם 'וממטה ראובן את בצר ואת מגרשיה את יהצה ואת מגרשיה את קדמות ואת מגרשיה ואת מופעת ואת מגרשיה ערים ארבע', ולא ראיתי שני פסוקים אלו בשום ספר ישן מדויק אלא מוגה במקצתם. וראיתי כי נשאל רבינו האי ז"ל בזאת השאלה והשיב, אף על פי דהכא לא חשיב להו בדברי הימים חשיב להו, נראה מתשובתו כי אינן כתובים בספריהם.

כ"א: (ז) לְבַנֵי מְרַי לְמִשְׁפַּחָתָם, מִמִּטָּה רְאוּבֵן וּמִמִּטָּה גָד וּמִמִּטָּה זְבוּלֹן--עָרִים, שְׁתַּיִם עֲשָׂרָה.

(לד) וּלְמִשְׁפַּחֹת בְּנֵי-מְרַי, הַלְוִיִּם הַנּוֹתְרִים--מֵאֵת מִטָּה זְבוּלֹן, אֶת-זִקְנָעִם וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה; אֶת-קַרְתָּה, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה (לה) אֶת-דְּמִנָּה, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה, אֶת-נְהַלְלָה, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה: עָרִים, אַרְבַּע. {ס} (לו) וּמִמִּטָּה-גָד, אֶת-עִיר מְקַלֵּט הָרָצִחַ, אֶת-רְמֹת בְּגִלְעָד, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה; וְאֶת-מִחְנֵיִם, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה. לְאֶת-חֲשִׁבוֹן, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה, אֶת-עֵזֶר, וְאֶת-מְגֵרֶשֶׁה: כָּל-עָרִים, אַרְבַּע.

וכאן יש בעיה. כתוב שיש 12, ואילו אפשר לראות אך ורק 8.

רד"ק מעיד על מצוקה, הוא רואה שיש בעיה במקור. כנראה בזמן ההעתקות נפלו פסוקים שונים.

7. רש"י ישעיהו כז, ג

לרגעים אשקנה – מעט מעט אני משקה אותה כוס פורענות הבאה עליה, פן אפקד עליה בבת אחת ואכלנה.

(ב) בַּיּוֹם, הַהוּא, כָּרַם חֲמָר, עֲנֹה-לָהּ (ג) אֲנִי יְהוָה נֹצְרָה, לְרַגְעִים אֲשַׁקְנָה: פֶּן יִפְקֹד עָלֶיךָ, לַיְלָה יוֹם אֲצַרְנָה

רש"י לכאורה לומד מכאן שה' יפקוד על הכרם, כנראה שיש לו טקסט או נוסח אחר משלנו.

8. ר' יוסף קרא ישעיהו כז, ג

פן יפקוד עליה – כן כתוב בכל מקריות שבספרד, ופתרוננו: אני י' נוצרה מן התנין, פן יפקוד עליה וישימנה לשמיר ולשית. ובמקריות שלנו שכתוב 'פן אפקוד עליה', ופותרין בו אנשי פתרון פן אפקד עליה בבת אחת, שאילו פקדתי את עוונם בכל עת שהם חוטאין, אכלה אותם כרגע... ואין לברר הנכוחה, זולתי אלהינו. תלמידו של רש"י, מעיד שאכן זה היה המצב. שהיה להם נוסח אחר של ישעיהו, ובו היה כתוב אפקד במקום יפקד.

9. רמב"ם הלכות ספר תורה פ"ח ה"ד

ולפי שראיתי שיבוש גדול בכל הספרים שראיתי בדברים אלו, וכן בעלי המסורת שכותבין ומחברין להודיע הפתוחות והסתומות נחלקים בדברים אלו במחלוקת הספרים שסומכין עליהם, ראיתי לכתוב הנה כל פרשיות התורה הסתומות והפתוחות וצורת השירות כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהם, וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו.

הרמב"ם מעיד על המצוקה, ועל עצמו בכך שהוא משתמש בספר בהגיתו של בן אשר. (כתר ארם צובא) נכד נינו של הרמב"ם עובד לסוריה, לחלב, ושם כתר ארם צובא נעול במנעול ובריה בבית הכנסת הגדול בסוריה, בארם צובא הוא חלב. ספר מומלץ בנושא הוא "הכתר" של אמנון שמוש.

10. רמ"ה (ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה 1180–1244), הקדמה לספר מסורת סייג לתורה

ואם באנו לסמוך על הספרים המוגהים אשר בידינו גם הם נמצאו בהם מחלוקות רבות... ואם יאמר אדם לכתוב ס"ת כהלכתו ילקה בחסר וביתר ונמצא מגשש כעור באפלת המחלוקות ולא יצליח את דבריו למצוא חפצו. מסביר שאי אפשר לכתוב ספר אחד אמיתי כהלכתו, זה פשוט לא אנושי.

11. מנחת ש"י

והיה כי ארכו לנו הימים בגלותנו, כשלו ברכנו ורפו ידינו וכו' כי לא לבד נעשית התורה כשתי תורות, אלא כתורות אין מספר וכו' תורה נביאים וכתובים אין אומר ואין דברים אשר אין בהם בלבולים מלאים טעויות מחסרות ויתרות טעמים ונקודות קריין וכתבין וכו'. גם הוא חולק את אותה המצוקה, ואומר שאי אפשר פשוט לעשות כן.

בשנת 1450 הומצא הדפוס, של גוטנברג, ומהדורת ונציה נהית המהדורה המקובלת. יעקב בן חיים אבן אדוניה קבע את הנוסח המקובל, עד להיום כשאוניברסיטת בר אילן התחילה להוציא את ספרי "הכתר". הדפוס הטמיע את הטעויות והקשה מאוד ליצור טעויות חדשות.

יש חוקרים שעד היום עם אצבע קלה מאוד על התיקונים של טעויות. נביט בבראשית ט"ו: "וַיֹּאמֶר אֲבָרָם, אֲדֹנָי יְהוִה מֶה-תִּתֶּנְךָ-לִי, וְאֶנְכִי, הֹלֵךְ עִרְרִי; וְכֵן-מִשֶּׁק בֵּיתִי, הוּא דְמִשֶּׁק אֲלֵיעֶזֶר." שתי המילים האחרונות לא ברורות, וטור סיני (חוקר) מציע לפרק את המילים האחרונות למשפט: "דם שק אל יעה זר".

דוגמאות להשמטות במחקר המודרני:

בשמות י"ט: (א) בַּחֲדָשׁ, הַשְּׁלִישִׁי, לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם--בַּיּוֹם הַזֶּה, בָּאוּ מִדְבַר סִינַי. באיזה יום הם יצאו? אנחנו יודעים באיזה חודש, אבל באיזה יום? בשמואל א': (א) בֶּן-שָׁנָה, שָׂאוֹל בְּמִלְכּוֹ; וְשֵׁתִי שָׁנִים, מְלָךְ-עַל-יִשְׂרָאֵל. שאלו בן שנה? גם כן חסרה כאן כמה מילים, כמו שראינו בטקסטים אחרים.

יש גם היום חוקרים עם יד קלה על ההדק. כנגדם יושב הכלל: The More Difficult is of Greater Priority – Lectio difficilior potior. הקשה יותר הוא העדיף. אם השתרשה טעות, ואף מעתיק במרוצת ההיסטוריה לא שינה את זה, אפשר להגיד אחד משתיים: או שהנוסח הקשה הוא כזה בגלל טעות שהשתרשה, או שהנוסח הקל הוא כזה כי מעתיק מסוים הוסיף מילה או משהו כזה. בד"כ הקשה הוא המדויק יותר.

רבי תנחומא ירושלמי, למשל, המקרא שומט את גילו של שאול כדי לספר מראש ששאול מועד לכישלון.

דוגמה: מלכים א' פרק ח' פסוק ט"ו: מן-הימים, אָשַׁר הוֹצֵאתִי אֶת-עַמִּי אֶת-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, לֹא-בְחַרְתִּי בְעִיר מִפְּלֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל, לְבָנוֹת בֵּית לְהִיּוֹת שְׁמֵי שָׁם; וְאֶבְחַר בְּדוֹד, לְהִיּוֹת עַל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל.

דברי הימים ב', פרק ו': (ה) מן-הימים, אָשַׁר הוֹצֵאתִי אֶת-עַמִּי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, לֹא-בְחַרְתִּי בְעִיר מִפְּלֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל, לְבָנוֹת בֵּית לְהִיּוֹת שְׁמֵי שָׁם; וְלֹא-בְחַרְתִּי בְּאִישׁ, לְהִיּוֹת עַל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל (ו) וְאֶבְחַר, בִּירוּשָׁלַם, לְהִיּוֹת שְׁמֵי, שָׁם; וְאֶבְחַר בְּדוֹד, לְהִיּוֹת עַל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל. ספר מלכים מציג פסוק משובש לכאורה, ומבקרי המקרא יגידו שמדובר בפסוק משומש. להשמטה מהסוג הזה קוראים השמטה מפני הדומות (ובלטינית: Homoiotelevton) [יש לציין את שזה חשוב מאוד לבחינה]

אם נביט במקורות האלה ע"פ הכלל הקודם (Lectio difficilior potior), כנראה שהזה במלכים נכון יותר, ואילו דברי הימים תיקנו כראות עיניו את מה שלא עשה sense.

לעומת זאת, בתרגום ה70, הנוסח הוא כמו דברי הימים. בממצא 4Q54 של קומרן יש את אותו נוסח של דברי הימים, ולכן מקובל היום במחקר שמעתיקים השמיטו בטעות את הכתוב במלכים.

לפי הרב אמנון בזק, צריך לשים לב בספר שמואל:

16' : פֶּעַת מָחַר אֶשְׁלַח אֶלֶיךָ אִישׁ מֵאֶרֶץ בְּנֵימִן, וּמִשְׁחָתוֹ לְנָגִיד עַל-עַמֵּי יִשְׂרָאֵל

י' : א וַיִּקַּח שְׂמוּאֵל אֶת-פֶּדַת הַשֶּׁמֶן, וַיִּצַק עַל-רֵאשׁוֹ--וַיִּשְׁקָהוּ; וַיֹּאמֶר--הֲלוֹא כִּי-מִשְׁחָךְ יִהְיֶה עַל-נַחְלָתוֹ, לְנָגִיד.

לפי הרב אמנון בזק, לא מדובר בהשמטה מתוך טעות, אלא **השמטה מכוונת** מתוך תפיסה דתית מסוימת. בספר שמואל, מספרים על שאול כנגיד – כמו שראינו. לכן במלכים לא יכול להיות כתוב אחרת.

ספר דברי הימים לעומת זאת מדלג על שאול, ומצדיק את מלוכתו של דוד, ועל כן הוא בוחר להגיד שדוד הוא הנגיד של ה'.

סיכום : הראנו את העובדות, שיש טעויות בטקסטים של התנ"ך. הזהרנו כמו כן מטעויות ביד קלה. לתחום הזה, של חקר הנוסח, קוראים ביקורת המקרא הנמוכה (ששאלתה היא : מה כתוב? ותשובה היא לא חד משמעית).

לגבי הניקוד :

בארץ ישראל היו שלוש שיטות ניקוד (במאה ה8,9). הטברנית, הבבלי, הארצישראלי. הטברני, מסומן מתחת לאותיות, ואילו הבבלי והארצישראלי הוא מעל הפונט. הטברניים ניצחו גם כן, והניקוד שלנו מתחת לאותיות. לעומת זאת, ישנם כתבי יד בהם הניקוד מעל האותיות. המסורת הטברנית עברה לספרד ומשם לכל העולם, ורק התימנים שמרו על המסורת הבבלית עד ללפני 100 שנה. ברגע שעלו לארץ. הארצישראלי היתה הכי זניחה, שרדה קצת באשכנז של המאה העשירית.

לגבי הטעמים :

יש להם 3 מטרות :

1. ניגון, מוזיקה.

2. פיסוק. הם עוזרים לפסק כדי להבין את הפסוקים. סוף פסוק הוא סימן מסוים שמסמן סוף משפט.

3. הטעמה, ארטיקולוציה, מלעיל ומלרע. מילה עם מלעיל ומלרע עלולים ליצור שתי מילים עם משמעויות שונות.

לפי חז"ל, הטעמים כבר ממשה רבינו. כך זה היה עד המאה ה16, רבי אליהו בחור. הוא מגדולי המסרנים, וכתב ספר שנקרא מסורת המסורת, וערער על המקובל שהטעמים התקבלו ממשה רבינו כי אף פעם אחת לא הוזכרו הטעמים בתלמוד הבבלי על כל 2771 דפיו. לכן היום מקובל במחקר שהטעמים הגיעו במאה ה7 וה8, מראשי בעלי המסורה. ייתכן שהייתה מסורת בעל פה, אך היא הועלתה על הכתב רק בערך בתקופת בעלי המסורה.

מבוא למקרא: כינה הכתוב - תיקוני סופרים

1. מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ו

ר' יהודה אומר בבבב עין אינו אומר כן אלא "בבבת עינו" כתיב, כביכול כלפי מעלה, אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו" (מלאכי א ג), אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "בעון אשר ידע כי מקללים להם" וגו' (שמ"א ג ג), אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "למה שמתני למפגע לך ואהיה עלי למשא" (איוב ז כ), כינה הכתוב. כיוצא בו "הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות" (חבקוק א יב), כינה הכתוב. כיוצא בו "ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו" (ירמיה ב יא) כינה הכתוב. כיוצא בו "וימירו את כבודם בתבנית שור" (תהלים קו כ), כינה הכתוב. "ואל אראה ברעתי" (במדבר יא טו), כינה הכתוב. כיוצא בו "אין לנו חלק בדוד איש לאהליו ישראל" (ש"ב כ א), כינה הכתוב. "והננס שולחים את הזמורה אל אפס" (יחזקאל ח יז) כינה הכתוב. "בצאתו מרחם אמו" (במדבר יב יב) מרחם אמנו היה לו לומר, כינה הכתוב. אף כאן אתה אומר "כי הנוגע בכם" וגו' [ר' יהודה אומר בבבבת אין כתיב כאן אלא בבבת עינו] כביכול כלפי מעלה הכתוב מדבר אלא שכנה הכתוב.

מדרש קדום. מקורות בהם ניתן לראות זאת:

- זכריה פרק ב' 12: כי כה אָמַר, יְהוָה צְבָאוֹת, אַחַר כְּבוֹד, שְׁלַחְנֵי אֶל-הַגּוֹיִם הַשְּׁלֵלִים אֶתְכֶם: כִּי הִנֵּגְע בְּכֶם, נִגְע בְּבַבְת עֵינֵי. הכתוב צריך להיות **בבת עיני**, כי ה' הוא הדובר. אבל מכבדים אותו ודואגים לכבודו, ולכן עוברים לגוף שלישי.
- מלאכי א' 13: וְאַמְרַתֶּם הִנֵּה מִתְלַאֵה וְהִפְחַתֶּם אוֹתוֹ, אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת, וְהִבְאַתֶּם גְּזוּל וְאֶת-הַפֶּסֶחַ וְאֶת-הַחֹלֶה, וְהִבְאַתֶּם אֶת-הַמִּנְחָה; הֶאֱרָצָה אוֹתָהּ מִיְדְּכֶם, אָמַר יְהוָה. זה אמור להיות **אומת**.
- שמ"א ג' 13: וְהִגְדַּתִּי לוֹ, כִּי-שִׁפֹּט אֲנִי אֶת-בֵּיתוֹ עַד-עוֹלָם--בְּעוֹן אֲשֶׁר-נָדַע, כִּי-מִקְלָלִים לָהֶם בָּנָיו, וְלֹא כָהָה בָּם. זה אמור להיות **לי**.
- בראשית י"ח: (א) וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה, בְּאַלְגֵי מִמְרָא; וְהוּא יֹשֵׁב פְּתַח-הָאֵהָל, כְּחֹם הַיּוֹם ... (בב) וַיִּפְּנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים, וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה; וְאַבְרָהָם--עוֹדְנָו עִמָּד, לִפְנֵי יְהוָה. פתאום אברהם עומד; הרי בא' ה' עומד עליו. חז"ל טוענים שהחליפו את המילים, בלי להשמיט דברים, והכותב החליף את * במדבר י"א 15: וְאִם-כָּכָה אֶת-עֵשָׂה לִי, הֲרִגְנִי נָא הָרֶג--אִם-מִצְאָתִי חֵן, בְּעֵינֶיךָ; וְאֶל-אֶרְצָהּ, בְּרָעַתִּי. כנראה שמשם מבקש שה' יהרוג אותו, אם הוא צריך להאזין לניבולי הפה של עם ישראל על ה'.
- איוב ל"ב: וּבְשִׁלְשֵׁת רַעְיוֹ, תָּרָה אִפּוֹ:עַל אֲשֶׁר לֹא-מִצְאוּ מַעֲנָה-- וַיִּרְשָׁיעוּ, אֶת-אִיּוֹב. צריך היה להרשיע את ה', אך זה מזלזל בה' ולא מדברים כך.

2. ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא פד

"כי הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו" (זכריה ב יב) ר' יהודה אומר בבת עין לא נאמר אלא בבת עינו, כביכול כלפי מעלה כתוב מדבר, אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "למה שמתני למפגע לך ואהיה עלי למשא" (איוב ז כ) אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "והננס שולחים את הזמורה אל אפס" (יחזקאל ח יז) אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי ולא נמות" (חבקוק א יב) אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו כ) אלא שכנה הכתוב. כיוצא בו "ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי" (במדבר יא טו) אלא שכנה הכתוב. [כיוצא בו "ועמי המיר כבודו" (ירמיה ב יא) אלא שכנה הכתוב]. כיוצא בו "אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו" (במדבר יב יב) אלא שכנה הכתוב.

3. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן טז

"כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו" (זכריה ב, יב) עיני היה לו לומר **אלא שכנהו הכתוב**, כלומר כביכול כלפי מעלן, וכנהו הכתוב שהוא תיקון סופרים אנשי כנסת הגדולה. כיוצא בו "ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו" (מלאכי א, ג) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו ולא כהה בם" (שמ"א ג, ג) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "למה שמתני למפגע לך ואהיה עליך למשא" (איוב ז, כ) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא ימות" (חבקוק א, יב) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודי בלא יועיל" (ירמיה ב, יא) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "וימירו את כבודי בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו, כ) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "כבודם בקלון אמיר" (הושע ד, ז) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב" (איוב לב, ג) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "ואברהם

עודנו עומד לפני ה'" (בראשית יח, כב) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו (במדבר יא, טו) "ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי". כיוצא בו "אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמנו ויאכל חצי בשרנו" (במדבר יב, יב) אלא שכנהו הכתוב. כיוצא בו "מה לנו חלק לדוד ולא נחלה בבן ישי לאהליך ישראל עתה ראה ביתך דוד וילך ישראל לאהליו" (מל"א יב, טז) ובדברי ימים "לאהליו", "זכור תזכור ותשוח עלי נפשי" (איכה ג, כ), "אולי יראה ה' בעיניו" (שמ"ב טז, יב). **אלא שכינו פסוקים אלו אנשי כנסת הגדולה.** ולכך נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותו. וכן (יחזקאל ח, יז) "והגם שולחים את הזמורה אל אפי" **והם תקנו "אל אפם".** ואף כאן "כי הנוגע בכס נוגע בבבת עיני", אלא ללמדך שכל הקס כנגד ישראל כאלו קס כנגד שכינה.

שלוש גישות להבנת התופעות האלה :

1. הפשטנים : רמב"ן ואבן עזרא, ומסבירים את הפסוקים כמות שהם לפנינו. אפשר לראות במקור 4 (פירושים ישרים=לפי הפשט). אנחנו מוסיפים גם את רשב"ם, ובגלל שהוא לא הזכיר מילה על העניין הזה אנחנו מניחים שהוא איתם. הוא לא מתייחס, וזה פולמוס חסוי עם חז"ל. אבן עזרא יותר אקטיבי, ואילו רשב"ם מתפלמס בחסוי. הקראי אל קרקסני ושד"ל גם שייכים לגישה הזו.
2. כינה הכתוב : מקור 5 ו 61. הרשב"א וספר העיקרים.
3. תיקון סופרים : מאוחר יותר.

מה ההבדל בין כינה הכתוב לתיקון סופרים? כינה הכתוב פירושו של דבר הוא שכך היה כתוב במקור. כבר בכתיבה המקורית, הסופר הראשוני, שומר על כבודו של הכתוב. אין כאן שום תיקון מאוחר, אלא כבר במקור שומרים על כבודו של הקב"ה. לעומת זאת, הביטוי תיקון סופרים, כמו שראינו במקור 3, משדר במקור באמת היה כתוב בצורה מעליבה, ואילו מישהו יותר מאוחר (אנשי כנסת הגדולה) ותיקנו. זו משמעות שונה לחלוטין. קצת יותר נועזת, ומפתיעה אפילו. יש לנו במקורותינו, גם הסבר כזה וגם כזה.

4. ראב"ע הקדמה לפירוש הקצר

גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים.

ראב"ע בראשית יח, כב; במ' יא, טו; במ' יב, יב

ואין צורך לתיקון סופרים.

ראב"ע איוב לב, ג

וכתיב כי הוא מ'תיקון סופרים', והאומרים כן ידעו מה שנעלם ממני...

וזו היא דעתו של האבן עזרא. צריך להסביר את הקשיים כמו שהם, כפשוטם.

5. ספר העיקרים מאמר ג פרק כב

ומה שאמרו רבותינו ז"ל על קצת תיבות שבתורה תיקון סופרים הוא זה... אין הכוונה לומר ששנה שום אדם דבר ממה שבתורה חלילה, שאין אדם בעולם שיזייף ספר שיאמר אני זייפתי או תיקנתי כך וכך, ואיך יאמרו הם תיקון סופרים הוא זה. אבל הכוונה לומר כי לפי ענין משך הפרשה היה ראוי שיאמר ואל אראה ברעתך, ומה ששנה הכתוב ואמר ואל אראה ברעתי לא היה אלא כסופר המתקן דבריו דרך כבוד כלפי מעלה, כי משה לא היה מדבר על עצמו אלא כלפי מעלה היה מדבר, ותקן משה הלשון מפי השם כסופר המתקן הכתב דרך כבוד.

משה רבינו הוא זה שתיקן את הכתוב ממה שה' הכתיב לו, מתוך כבוד לה'.

6. תשובות רשב"א חלק ראשון כרך א, ירושלים תש"נ, עמ' קפג

שלא חסרו ויתרו (הסופרים) על מה שכתוב בתורת משה ע"ה ומה שכתבו הנביאים בשאר ספרים בתחילה, אלא שדקדקו ומצאו לפי ענין כל אחד ואחד מן הכתובים ההם שעיקר הכוונה לא הייתה כמו שנראה ממה שנכתב בספר, אלא צד כונה אחרת, ולא היה לו לכתוב כן אלא כן. ולא קראום תיקון סופרים, אלא על שדקדקו ופירשו שהם כינויים.

רבי שלמה בן אדרת, בן המאה ה-16. בדיוק כמו רבי יוסף אלבו, הניסוח הוא מקורי, והסופר הראשוני כתב כמו שיש בידינו כדי להתחשב בכבודו של הקב"ה.

7. ערוך השלם, ר' נתן בר' יחיאל מרומי, ערך 'כבוד' א

תיקון סופרים י"ח הן, ומפורש בילמדנו... הנוגע בכס כנוגע בבבת עיניו, בספרים הראשונים הוא כתוב בבבת עיניו.

המאה ה-10. זוהי הצעה קצת יותר נועזת, שטוענת שהיתה עריכה מאוחרת יותר. יש ספרים ראשונים, ויש אחרונים. בשלב ראשון נכתב בצורה כלשהי, ובשלב השני בצורה אחרת. מי מרשה לעצמו לתקן את הטקסט המקראי? הסופרים עצמם, מתוך כבוד לקב"ה.

8. רש"י בראשית יח, כב

אלא תיקון סופרים הוא זה, שהפכוהו רבותינו לכתוב כן

רבי שלמה יצחקי, גם כן סופר כמו בעל הערוך, מבין כי יש כאן מקור מאוחר.

רש"י במדבר יא, טו

אלא שכינה הכתוב, וזה אחד מתיקוני סופרים בתורה לכינוי ולתיקון לשון.

רש"י איוב לב, ג

זה אחד מן המקומות שתיקנו סופרים את לשון הכתוב.

אם כן לדעת רש"י, במקור הקב"ה הכתיב למשה X, ובני אדם תיקנו את התורה האלוהית.

9. יבמות עט ע"א

אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא... אמר ר' יוחנן משום ר'

שמעון בן יהוצדק, מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא.

רש"י כנראה מקבל את הלגיטימציה מהגמרא הזו, ובשביל למנוע חילול שם שמים עושים את התיקונים האלה. פרופסור שאול ליברמן, גדול חוקרי התלמוד בדור הקודם, מסביר שיש מחלוקת בין בתי מדרש שונים בתקופת הגמרא. בתי מדרש שכינו את התופעה "כינה הכתוב" היו באסכולה שהצגנו, ובתי מדרש מהתקופה המאוחרת יותר (לדעתנו, האמוראית) נתנו שם אחר לתופעה וקראו לה "תיקון סופרים". לפיכך, המחלוקת שאנחנו רואים בראשונים נמצאת לראשונה במחלוקת בין תנאים לאמוראים.

בחז"ל עצמם מצאנו בשה"כ 18 מקורות, פרשנינו הוסיפו עליהם עוד כמה מקרים פרט ל18.

דוגמה מדברים כ"ח30: "אִשָּׁה תֹאמַרְשׁ, וְאִישׁ אַחַר יִשְׁגַּלְנָהּ (יִשְׁכַּבְנָהּ) -- בְּיַת תְּבַנָּה, וְלֹא תֵשֵׁב בּוֹ; כָּרָם תִּטְעַע, וְלֹא תַחֲלִלְנֵנוּ" רש"י מסביר שהחליפו את המילה מ"ישגלנה" ל"יכתבנה" כתיקון סופרים.

מבוא למקרא: קרי וכתוב

משמעות התופעה היא שיש מילים שכותבים בצורה אחת והוגים אותה אחרת. שבטקסט כתוב X ואילו בשול (בגיליון, בלשון ימי הביניים) כתוב Y.

אם אמרנו שבכינה הכתוב יש 18, כאן יש מאות. **שאלה למבחן: קרי וכתוב משמעותו:**
יש לנו ארבעה סוגים שונים:

1. **קרי וכתוב**
כשכתוב דבר אחד, והוגים אחרת.
2. **קרי ולא כתוב**
בשמ"ב ח"ג כתוב כך: וַיִּזְדָּד, אֶת-הַדְּעָר בֶּן-רְחָב מֶלֶךְ צוֹבָה, בְּלָכְתּוֹ, לְהָשִׁיב יָדוֹ בְּנֶהֱר- (פְּרָת). המילה פרת לא כתובה בטקסט עצמו, אלא כן בשול. זהו קרי ולא כתוב, כי יש כאן מילה שקוראים ולא כותבים.
3. **כתוב ולא קרי**
במל"ב ה'18: לְדָבָר הַזֶּה, יִסְלַח יְהוָה לְעִבְדֶּךָ--בְּבֹא אֲדַנִּי בֵּית-רַמּוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעַן עַל-גְּדִי, וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן, בְּהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן, יִסְלַח-נָא () יְהוָה לְעִבְדֶּךָ בְּדָבָר הַזֶּה. את המילה "נא" לא הוגים, כי איננה מנוקדת. זהו כתוב ולא קרי. נביט במקרה נוסף:
ירמיהו נ"א3: אֶל-יְדִרְךָ יֵרֶדְךָ () הַדְּרָךְ קִשְׁתּוֹ, וְאֶל-יַתְעַל בְּסָרִינוּ; וְאֶל-תַּחְמְלוֹ, אֶל-בְּחָרִיקָה--הַחֲרִימוּ, כָּל-צְבָאָה . באותה צורה, המילה השניה "יירדך" לא נקראת.
נביט בספר בראשית פרק ל"א: וַתֹּאמֶר לָאָה, נָתַן אֱלֹהִים שְׂכָרִי, אֲשֶׁר-נָתַתִּי שְׂפָחָתִי, לְאִישִׁי; וַתִּקְרָא שְׁמוֹ, יִשְׁשַׁכָּר .
4. **קרי תמיד**
קרי תמיד, הוא שם ה' (יהוה) שתמיד קוראים אותו כאדוני. שם ה' מופיע ב6827 פעמים בכל התנ"ך, ובכולם קוראים אותו כאדוני. (יששכר שמקראים כישכר)

1. בבלי פסחים נ ע"א

לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא אני באל"ף דל"ת.

כאן יש התייחסות לסיבה שקוראים את יהוה כאדוני.

2. בבלי מגילה כה ע"ב

תנו רבנן: כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, כגון ישגלנה - ישכבנה (דב' כה, ל), בעפולים - בטחורים (דב' כה, כז), חריונים - דביונים (מל"ב ו, כה), לאכל את חוריהם ולשתות את מימי שיניהם - לאכול את צואתם ולשתות את מימי רגליהם (מל"ב יח, כז; יש' לו, יב), למחראות - למוצאות (מל"ב י, ז).

הסיבות השונות לקריא וכתוב הם:

- א. סוג אחד של קרי וכתוב, הוא כדי להעביר מלשון גנאי ללשון שבח. (זה בדיוק מקור 2)
- ב. שינויים בשפה מתוך התפתחותה: במלכים א' י"ד2 כתוב: וַיֹּאמֶר גְּרָבָעַם לְאִשְׁתּוֹ, קוּמִי נָא וְהִשְׁתַּנִּיתִי, וְלֹא יָדְעוּ, כִּי-אֲתִי (אֵת)... (ב)... לְכִי (לָךְ) ... (ג)... שְׂכָנְכִי (שְׂכָנְיָךְ)--... (ה)... וְהִיא מִיִּצְקַת (מוֹצְקַת) (ו)... נְשִׁיכִי (נִשְׁיָךְ); וְאֵת בְּנִיכִי (וּבְנִיָךְ), ...

את התופעה הזו ניתן לראות בכל השפות. know, Listen, וכו'.

ג. כנוסח מתחלף, שיש לנו שתי נוסחים.

יש שלוש דרכים להבין מה עדיף:

I. הקרי עדיף (מקור 3)

II. הכתיב עדיף (מקור 8)

III. אין עדיפות (מקורות 4,5 טוענים שאין הבדל מהותי, אלא טכני, ואילו ב6 ו7 יש רעיון מהותי של חוסר ההעדפה הזו)

בימי הביניים נמצא שלושה אסכולות שונות, ונתחיל באסכולה הראשונה אם רבי אברהם אבן עזרא במקור 3:

3. ראב"ע שמות כא, ח (1089-1164)

ודע, כי לו - קרי; וכתוב הוא בפנים באל"ף, ובחוזן בו"ו. ואמר הגאון כי שני טעמים יש לו; כמו "הוא עשנו ולא אנחנו עמו" (תה' ק, ג) - הטעם האחד: כי אנחנו לא עשינו עצמנו; והשני: כי לו אנחנו עמו. והנכון בעיני כי זה השני הוא האמת לבדו; וככה כולם.

אמר רבי יהודה המדקדק (שלשה ס"ד ע'): אנחנו לא נוכל להפריש במבטא בין 'לא' באל"ף ובין 'לו' בו"ו או בה"א, כמו 'הלה היא ברבת בני עמון' (דב' ג,יא). כל אילו הפסוקים - אל"ף בפנים, ומבחוץ ו"ו - כל אלה, כדרך קריאתם הוא טעמם. הגאון הוא רס"ג, ואבן עזרא מציין כי לדעתו של רס"ג יש שתי אפשרויות, ואבן עזרא פוסק ובוחר תמיד בקרי.

4. רד"ק הקדמה לנ"ך

...וגם אכתוב טעם כתוב וקרי, וכתוב ולא קרי, וקרי ולא כתיב, כאשר אוכל לתת טעם לשניהם כל אחד ואחד במקומו. ונראה כי המלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי כנסת הגדולה שהחזירו התורה ליושנה, מצאו מחלוקת בספרים והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם; ובמקום שלא השיגה דעתם על הברור כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, וכן כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחר מבחוץ.

בני ישראל גולים מבבל, וחלק מהאנשים מהשכבה הגבוהה מתו וגם הטקסטים, או לפחות חלקם, הולכים לאיבוד. לעיתים מוצאים מחלוקות אנשי כנסת הגדולה בטקסטים השונים. לדעתו של רד"ק הסיבות לאותם מקרים של קרי וכתוב היה שאנשי כנסת הגדולה התלבטו איזה מהם עדיף, ולכן קבעו את שניהם. אין לו עדיפות לאחד מהמקורות, והוא בכל מקום ומקום מפרש את שתי הנוסחים.

5. פרופיט דוראן הלו, מעשה אפוד פרק ז

והנה הם גם כן באותו שבעים שנה של גלות בבל כבר התחיל להשיגם ההפסד והבלבול להתיאש האנשים מהם, ומפני שהרגיש בזה השלם ראש לסופרים עזרא הכהן הסופר, נער חוצנו ושם כל מאמצי כוחו לתקן המעוות. וכן עשו כל הסופרים הבאים אחריו, ותיקנו הספרים ההם בתכלית מה שאפשר... ובמקומות אשר השיגם ההפסד והבלבול הניחו (נ"א עשו) הקרי והכתוב להיותו מספק במה שמצא. והנה נראה כי ההפסד הזה כבר התחיל גם בזמן הבית למיעוט עיון והשגחת האנשים ההם.

בלשן חשוב מהמאה ה-18. לדידו, עזרא הסופר היה זה שערך ובחר לאחר 70 שנות הגלות כשנפלו טעויות בטקסטים. הוא מסביר שבמקום שאיננו יודעים להכריע משאירים את שניהם. הוא ממשיך ואומר שאפילו בזמן הבית התחילו הבעיות (ביקורת נמוכה) וזה יסביר את הקרי והכתוב.

6. מסרן אנונימי קדום

יש לנו שנאמר כי בשני זמנים ובשני עתים דבר הנביא ובשני מקומות, פעם דבר והוכיח "בעפלים" ופעם דבר "בטחרים" (דב' כח, כז), וצוה לכתוב אחד בחוץ ואחד מבפנים.

מסרן = אחד מבעלי המסורה. פרופסור יוסי עופר היה הראשון שפרסם אותו. המסרן כאן מסביר שהיתה את אותה נבואה פעמיים והנביא ציווה לאחת להיות כתוב בפנים ולאחרת להיות בחוץ, בגיליון.

7. מלבי"ם (הקדמה לירמיהו)

...ואנכי דעתי רחוקה מדעתו בעניין סיבת הקרי והכתוב הבא בספרים, כי כבר ביארתי במקום אחר באורך שהיה דרך חז"ל לדרוש כל מקום שבא שם קרי וכתוב, ושלדעתם בא תמיד הקרי כפי הפשט והכתוב כפי הדרוש, שכן תמצא תמיד שדרושי חז"ל בנויים על הכתיב, לא על הקרי, ואם כן הספר שבא בו הקרי והכתוב בריבוי, רבו בו עניינים צפונים אשר נמסרו לדרוש, והוא המופת כי היה פי שניים ברוח הנביא הזה ושדיבר תמיד דבור בעל שתי פנים וזה מעיד על חכמת הנביא ועומק דבריו, לא על חסרונם ועותתם.

לאחר שהוא ציטט את רד"ק, הוא כועס עליו קצת, ומרגיש שהוא נועז מדי. המלבי"ם אומר שיש משמעות גם לקרי וגם לכתוב. הקרי הוא הפשט, והכתוב הוא הדרש.

נעלה לקומה השנייה של הפרשנות: הגישה של רד"ק נראית בעייתית מבחינה דתית. רבים מחכמי ישראל יצאו נגדו בשביל המחשבה של התיקונים בטקסטים הקדושים היהודיים.

8. רמ"ק חתימת הפירוש לספר משלי

ופירשתי כתוב וקרי כאשר הטעם מורה, כי אמרתי הכתובים הם אמרים נכונים מפי הראשונים. ואנשי המסורת הבאים אחריהם הם הבינו כל סתום, ולבלתי היות ספק לעם נולד, שמו הקרואים מחוץ, לקרב הטעם הרחוק. ונשאר הכתובים על מקומם, כי כולם נכוחים למבין וישרים.

רבי משה קמחי (אחיו של רד"ק) ואביו הם ריק"ם (רבי יוסף קמחי). "אם אין קמחי) אין תורה". ראשית, רמ"ק הוא הראשון שמציע שיש התפתחות כרונולוגית בין הקרי לכתוב. הכתיב הוא הקדום, והקרי הוא מאוחר כרונולוגית. לפי רמ"ק, במקור

נכתב כמו הכתיב אבל הכתיב לא כל כך ברור להמון ולכן באו אנשי המסורה ובשול, בגיליון, הוסיפו בירור. לכן רמ"ק סבור שהכתיב קדום לקרי, והקרי הוא רק פירוש מאוחר, הסבר, של בעלי המסורה.

9. אברבנאל (הקדמה לירמיה)

אבל אמיתת העניין אצלי הוא, שעזרא ואנשי כנה"ג מצאו ספרי התורה בשלמותם ותמותם כמו שנכתבו. וקודם שהתעורר עזרא לעשות הניקוד והטעמים וסופי הפסוקים עיין במקרא, והדברים אשר נראו אליו זרים כפי טבע הלשון וכוונת הסיפור וחשב בעצמו שהיה זה לאחד מב' סיבות:

אם שכיוון הכותב בדברים הזרים ההם סוד מן הסודות מסתרי התורה כפי מעלת נבואתו ועומק חוכמתו. ולכן לא מלאו ידו לגשת ידיו למחות דבר מספרי האלוהים כי הבין בדעתו שבחכמה יתירה נכתבו כן ושלסיבה מן הסיבות נכתבו האותיות החסרות והמיותרות והלשונות הזרים ההם ולכן הניחם בכתב מבפנים כמו שנכתב, האמנם שם מבחוץ הקרי שהוא פירוש הכתוב הזר ההוא כפי טבע הלשון ופשיטות העניין ומזה המין תמצא כל הקרי וכתב שבתורה...

גם אפשר שחשב עזרא שהיו בספרי הקודש תיבות ומילות שלא נכתבו כן בזרותם לסיבה מן הסיבות כי אם להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי, אם בקיצור ידיעת הלשון העברית, ואם בקיצור ידיעת דקדוק הכתיבה בסידרה וישרה, והיה זה מהנביא או המדבר ברוח הקודש כשגגה יוצאת מלפני השליט. ולכן הוצרך לפרש אמיתת המילה ההיא כפי הסיפור והוא עניין הקרי אשר שם מבחוץ, כי ירא הסופר לשלוח יד בדברי המדברים ברוח הקודש וכתבתם ועשה זה מעצמו, רצה לומר לפרש התיבה והמילה ההיא, ושמו מבחוץ להיותו פירוש שפירש הוא מעצמו.

הוא מתפלמס באופן ישיר עם רמ"ק מסיבות דתיות. אברבנאל נותן לעזרא את הקרדיט לניקוד, טעמים, וכו'. אברבנאל דומה לרמ"ק, ועזרא לשיטתו הוסיף את הקרי כדי להסביר מילים לא ברורות. מכאן כמובן שהכתיב הוא העיקר, ונראה את החידוש שלו בנביאים ובכתובים. כל הנביאים גדלו במקומות שונים, ולכן שפתו של ישעיהו יפה ועשירה הרבה יותר, ואילו שפתו של ירמיהו ברמה נמוכה יותר. עזרא לא מעז לתקן את הטקסט עצמו, אך כותב "הערות" בחוץ. הכתיב הוא המקור, והקרי הוא פירוש של עזרא. בני"ך אותו דבר, לשיטתו, אלא שההבדל הוא שבתורה הסיבה למילים המוזרות היא שהקב"ה רומז לכל מיני סודות. ואילו בני"ך, הסיבה למילים המוזרות לא תמיד מוצלחים תמיד. בין רמ"ק לאברבנאל, הכתיב הוא העיקר, הוא המקור.

סיכום:

ראינו שלושה גישות שונות. לפי אברבנאל, איך נסביר מקרים בהם הכתיב עדיף על הקרי?

שמות ט"ז: וילינו (וילונו) כַּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, עַל-מִשְׁחָה וְעַל-אֶהָרֶן--בְּמִדְבָּר. (כתיב וילינו, קרי וילונו)

במדבר י"ד: 36 וְהֶאֱנָשִׁים, אֲשֶׁר-שָׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת-הָאָרֶץ; וַיָּשָׁבוּ, וַיִּלְוּנוּ (וַיִּלְיִנוּ) עָלָיו אֶת-כָּל-הָעֵדָה, לְהוֹצִיא דָבָה, עַל-הָאָרֶץ. (וכאן קורה בדיוק ההפך. מפסוק קודם)

- לפי אברבנאל ורמ"ק, למה שתופעה כזו יקרה?

תהילים פ"ה: 2 רְצִיטָה יְהִי אֲרֻכָּה; שְׁבֵתָה, שְׁבֵתָה (שְׁבִיתָה) יַעֲקֹב.

איוב מ"ב: 10 וַיְהִי, שָׁב אֶת-שְׁבִיתָה (שְׁבִיתָה) אֵיּוֹב...

התיאוריה של רמ"ק ואברבנאל נפלה בזה, כאן היא קורסת.

רבי יהודה חיוג', המאה ה-10 בלשן ספרדי, לא התייחס בצורה ישירה לקרי והכתיב אך ציין כי במהלך הדורות היו שתי מסורות. הקוראים לא התייחסו בכלל לכתיב, אלא לקריאה, להדגשה, לתנועות. הכותבים, לא התייחסו בכלל לקריאה אלא התרכזו במלא וחסר, ניקוד, וכו'. שתי מסורות, וכל אחד עסק בענייניו. במצב השנים, באופן טבעי, נוצר קצת פער, ולזה אנחנו קוראים בדיוק קרי וכתב. את הגישה הזו מאמצים גם חוקרים בני זמננו. לכתחילה, לפני שנים רבות, היו כנראה שתי מסורות מקבילות שכל אחת עסקה בדינים אחרים. הסיבות לפער בין מסורת הכתיבה לקריאה עלולה להיות התפתחות הלשון. התפתחות הלשון עלולה להשפיע על הקריאה יותר מאשר על הכתיבה. מנהגי העתקה שונים, מנהגי סופרים שמשתנים. יש גם מימד כלשהו של טעויות אפשריות, בהעברה בע"פ וגם בכתיבה. הגורמים האלו ודומים להם עלולים ליצור את הפער בין הכתיבה לקריאה. הכותבים ממשיכים לכתוב כהרגלם, וכך גם הקוראים. בשלב מסוים בתקופת בעלי המסורה, אחת מהפעולות של בעלי המסורה, זה שילוב ניקוד בטקסט הכתוב (=העברת המסורת שבע"פ למסורת שכתב. כשאדם מנקד, אתה מקבע את המסורת שבע"פ של הקריאה). ברוב מוחלט של מילות המקרא אין הבדל בין המסורת שבע"פ לבין המסורת שכתב. יש כ-1,600 (כמו שראינו) שהיה הבדל מסוג כלשהו. במקרים של חוסר התאמה, השאירו את הכתיב, ואת הקרי בגיליון. לפי

הגישה הזו אין שום עדיפות, אלא שלכל אחד יש מסורת אחרת. אין צורך להעדיף את הכתיב או את הקרי, צריך לדעת שיש פער בין שתי המסורות.

נראה שהנתונים ההיסטוריים מסייעים לביאור של רבי יהודה חיוג'. במגילות מדבר יהודה יש מאות תעודות, טקסטים, של המקרא. ובאף אחד מהם לא מצאנו מעולם סימון של קרי וכתב. גם בתלמוד הבבלי יש ציונים להבדלים בין מסורת הקריאה למסורת הכתיבה. במקור 1 ראינו : לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא אני באל"ף דל"ת. בתקופת הבבלי עוד לא היה ניקוד, אלא שהיה מדובר בהגיית המילים. בעלי המסורה ראו שיש פער, והחליטו לציין ולשמר את שניהם.

כל החכמים הקדומים שלמדנו, לא הכירו בעובדה שהסימונים התחילו רק בתקופת המסורה ולכן הם אולי הציגו את הפתרונות הקדומים שלהם.

- את כל זה צריך להבדיל בין אם למקרא ואם למסורת במושגי הבבלי. את הקרי והכתיב אנחנו רואים בטקסט ובשול, ואילו באם למקרא והמסורת אין מסורת כתיבה של הנוסח הנקרא.

בכיתה, הכרענו, טובת חיוג'.

סימניות במקרא: תופעות טקסטואליות מיוחדות - עשרה מקומות נקודים

הנקודות הללו נמצאות בתורה ממש, להבדיל מהטעמים. יש לנו 15 כאלה בתנ"ך: 10 בתורה, 4 בנביאים ו-1 בכתובים. בראשית: ט"ז, י"ח, י"ט, ל"ג, ל"ד. במדבר: ג'9, ט"0, כ"א30, כ"ט15.

דברים: כ"ט28. נסתפק בדוגמאות של התורה. נציג שתי גישות, שונות לחלוטין, בהבנת התופעה:

1. בראשית רבה (וילנא) פרשת וירא פרשה מח, טו
ויאמרו אליו איה שרה אשתך וגו', אל"ף יו"ד ו"ו נקוד למ"ד אינו נקוד אמר ר"ש בן אלעזר בכל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, נקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה, כאן שהנקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה, איז אברהם, א"ר עזריה כשם שאמרו איה שרה כך אמרו לשרה איז אברהם.
הוא מאשש ראשית את רוב התנ"כים, בהם היה ניקוד רק מעל 3 אותיות. הם סבורים כאן שיש צורך לדרוש את המקומות האלה, כי זה ניתן מאלוהים בהר סיני. יש כאן דרישה מאלוהים לדרוש את המקומות האלה.

2. ספרי
וישקוהו נקוד עליו, שלא נשקו בכל לבו. ר"ש בן יוחאי אומר, הלכה בידוע שעשו שונא את יעקב אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.

לפי דעתם של חז"ל, הפרטים לא משנים, יש בנקודות האלה ענין ובכל מקום שיש מקומות לדרוש. אביגדור שנאן הראה שלפחות ב-8 מתוך 10 המקרים הנ"ל, חז"ל רוצים להראות שיש הבדל בין מה שאתה רואה בשטח למה שנמצא מתחת לפני השטח. ברובד הגלוי הוא מנסק אותו, וברובד הסמוי הוא בעצם לא עושה זאת מכל הלב. המקור האחרון (דברים כ"ט28) הוא השורש של הרעיון הזה: הנְסִתְרֵת--לְיַהֲנֶה, אֶלְהֵינִי; וְהַנְּגִלְתָּ לָנוּ וְלְבָנֵינוּ. אנחנו צריכים להיעזר בנקודות כדי להבין את הדרשה.

יש גישה נוספת, במדרש המקביל למסכת אבות:

3. אבות דר' נתן (נוסח א פרק לד, מהד' שכטר נ ע"ב - נא ע"א; נוסח ב פרק לו, מהד' שכטר מט ע"א-ע"ב)
עשר נקודות בתורה אלו הן... ולמה נקוד על כל האותיות הללו? אלא כך אמר עזרא, אם יבוא אליהו ויאמר למה כתבת, אומר אני לו כבר נקדתי עליהם. ואם יאמר לי יפה כתבת אותה, הרינו מסלק נקודותיהן מעליהן.

הוא מיחס את זה לעזרא ומסביר שכשאלוהו יתגלה ויאמר לו למה ניקדת את המילים הללו. אם המילים אכן לא היו צריכות להיות, ולכן הוא סימן מעליהם "סימני שאלה". אם אליהו יאמר לו שהטקסט תקין, הוא ימחק את הנקודות הללו. כאן חז"ל לא רואים בנקודות עניין לדרוש, אלא עניין טכני כדי לסמן את אי הוודאות של עזרא. זה עניין נפוץ בכתבי יד, לסמן בנקודות את המילים שיש בהם טעויות.

4. פירוש ביזנטי על בראשית- שמות (מהדורת דה-לאנג' עמ' 95 שורות 12-13)

ולמה נקוד על וישקוהו, יש אומרים שמצא עזרא ספר והיה כתוב בו ומצא אחר ולא היה כתוב בו, ולכן ניקדו, ואם תוציאה אינו הפסוק נעכב מידי פשוטו, וכן כל הנקודים.

בעשרות השנים האחרונות התגלו בגניזות שבקהיר פירושים ביזנטיים. כמעט שום דבר לא שרד משם, אבל אנחנו יודעים שהיו שם רבנים גדולים ויצירה גדולה. פירושים מעניינים שכנראה היו החוט המקשר בין התרבות הבבלית לאירופאית. הפירוש כתוב בפשטות, שיש כאן בעיה טקסטואלית.

הנקודות אשר על 'אליו' ומה שידמה לו, הוא אצלי להורות על עניין ממוצע בין מציאות התיבה הנקודה והעדרה, כי הנקודה תעשה על הכתוב למחוק מה שעליו הנקודה. ולפי שכבר נשאה התיבה בכתוב עם הנקודות שעליה, הורה שאינה נמחקת מכל וכל, ואינה נכתבת בשלמות.

רבי לוי בין גרשון, חי בפרובנס במאה ה-14. רלב"ג אומר שכמו שבימיו (ימי הביניים) נוהגים למחוק עם ניקוד מעליו, כך גם אצל עזרא והחוסר וודאות שלו בוטאה ע"י הנקודות האלה.
סיכום: ראינו שתי גישות. דרשנית, וטכנית - של ביקורת נמוכה.
נדגים זאת בשתי מקומות. בבמדבר ג' אפשר לראות שאם נוריד את אהרן, זה יהיה יותר הגיוני ביחס לפרק עצמו.
בדברים גם אפשר לראות את ההבדלים הללו בין המשמעויות השונות של הפסוקים.

סימניות במקרא: תופעות טקסטואליות מיוחדות - נוני"ן הפוכות

במדבר י' 34: [לה וְיָהִי בְּנִסְעֵ הָאָרֶץ, וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: קוּמָה יְהוָה, וְנִפְצוּ אֶבְרָיִם, וְנִגְסוּ מִשְׁנָאִיד, מִפְּנֵיךָ. לו וּבְנַחָה, יֹאמֶר: שִׁבְחָה יְהוָה, רַבְבוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.]

בתהילים כ"ז יש את אותה תופעה.

1. ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא פד (מהדורת הורוביץ עמ' 80)

"ויהי בנסוע הארון" נקוד עליו מלמעלה ומלמטה, מפני שלא היה זה מקומו. רבי אומר מפני שהוא ספר בעצמו...

ר' שמעון אומר נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו. ומה היה ראוי לכתב תחתיו "ויהי העם כמתאוננים" (במ' יא, א).

נקוד עליו? זה לא נוני"ן הפוכה, אבל יש כאן סימון כלשהו. רבי שמעון מסביר שזה כי זה לא מקומו של הפסוק, ואילו רבי אומר שזה צריך להיות ספר בפני עצמו. לפי רבי שמעון, הקטע הזה לא רלוונטי כאן. זה סוג של ביקורת גבוהה.

מה המשמעות של רבי בכך שזה ספר לעצמו? צריך לחלק את ספר במדבר לשלושה (עד הנו"ן, עד הנו"ן הבאה, ועד סוף הספר) ולכן מקבלים שבעה ספרים, כמו שמודגש במקור מספר 2.

מבחינה לשונית, אפשר להבין איפה למקם את הקטע ה"אבוד" שלנו. רבינו בחיי מחזיר אותנו לבמדבר פרק ב' 17. החזקוני מציע את פרק במדבר י' 21, ומסביר את המיקום הנוכחי שלהם בכך שהוא מפריד בין שני הפרענויות. בשה"כ: חז"ל ערים לסוגיות האלה, לעניינים האלה, בטקסט המקראי.

2. שבת קטו ע"ב - קטז ע"א

ת"ר "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה" (במ' י, לה), פרשה זו עשה לה סימניות מלמעלה ומלמטה שאין זה מקומה.

רבי אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו.

כמאן אזלא הא דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: (משלי ט) "חצבה עמודיה שבעה" - אלו שבעה ספרי תורה. כמאן - כרבי.

מאן תנא דפליג עליה דרבי - רבן שמעון בן גמליאל הוא, דתניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: עתידה פרשה זו שתיעקר מכאן ותכתב במקומה. ולמה כתבה כאן - כדי להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שנייה. פורענות שנייה מאי היא? - (במ' יא, א) "ויהי העם כמתאוננים". פורענות ראשונה - (במ' י, לג) "ויסעו מהר ה'"; ואמר רבי חמא ברבי חנינא: שסרו מאחרי ה'.

והיכן מקומה? - אמר רב אשי: בדגלים.

סימניות? איך חז"ל ראו את הנו"ן שלנו?

3. מסכת סופרים (ו, א, מהדורת היגר עמ' 165)

הכותב צריך לעשות שיפור בפתיחה של ויהי בנסוע הארון מלמעלה ומלמטן.

למעלה ולמטה? גם כאן אין תיאור מדויק של נוני"ן. גנזי מצרים (הוצאת אדלר עמ' 37)

ובמקצת מדרשות דרשי טעמא אחרונה ואמרו מה ראו חכמים ליתן נוני"ן הפוכין על ויהי העם כמתאוננים? אלא אמרו חכמים כל התורה כולה מיוחדת לנבואת משה חוץ מאילו שני פסוקים שהם מנבואת אלדד ומידד. לפיכך סייגן בנן כפוף ונטפל בתורה.

יש כאן אמירה מאוד מעניינת. אלדד ומידד ניבאו את שני הפסוקים האלה, וזה לא פשט. הרי כתוב "ויאמר משה". בכל מקרה, גם אם לא נקבל את הפרטים, לפי המדרש הזה רבי יהודה רוצה להגיד שיש כאן איזה משהו שהוא לא חלק מהרציפות של התורה. לכן, מסמנים המסרנים (בעלי המסורה) את הקטע כך.

למה הנו"ן שלנו מתאים? רב האי גאון מסביר שנו"ן הזה היא שופר, ולכן קראו לה "שיפור".

ליברמן מסביר שהשתמשו באלה כדי לסמן העתקת מקור אחד לאחר, ובספרות היוונית כינו את הסימן הראשון סיגמה ואנטי סיגמה. נוסף ונאמר, שגם במגילות מדבר יהודה מוצאים סימנים דומים. לימים, התפתחו לנו הסוגריים של ימינו.

4. בבלי ראש השנה יז ע"ב (לא למדנו, ולא בחומר לבחינה)

תא שמע: (תה' קז, כג-כח) "יורדי הים באניות עשי מלאכה במים רבים המה ראו מעשי ה' וגו' ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם

גליו... יחוגו וינעו כשכור וגו' ויצעקו אל ה' בצר להם וגו'... יודו לה' חסדו" - עשה להן סימניות כאכין ורקין שבתורה, לומר לך: צעקו

קודם גזר דין - נענין, צעקו לאחר גזר דין - אינן נענין.

מבוא למקרא: סידור שנחלק

סדר/סידור היא מילה נרדפת לפסוק. לפי חז"ל, כל חלוקת הפסוקים היא מימי משה. בעולם העתיק, טעמי המקרא עדיין לא נרשמו, ולכן לעיתים היו מחלוקות לגבי חלוקת הפסוקים. נביט במקור הבא:

1. בבלי קידושין ל ע"א

בפסוקי נמי לא בקיאינן, דכי אתא רב אחא בר אדא אמר, במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי: "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן..." (שמ' יט, ט).

יש מקרים, לדעת חז"ל, שפסוק חולק לשתי פסוקים. התופעה הזו נקראת "סידור שנחלק".

2. ברייתא דל"ב מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, מידה יא

מסדור שנחלק כיצד. "כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן לא הטהרו כי אכלו הפסח בלא ככת' כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר ה' הטוב יכפר בעד", בעד מי, "בעד כל לבבו הכין לדרוש האלהים וה' אלהי אבותיו ולא בטהרת הקודש" (דה"ב ל, יח-יט). סדור ראוי להיות, אלא שנחלק. מאימתי דנין אותו בסדור, משינהוג בענין.

כיוצא בדבר אתה אומר "כי לבם צפנת משכל על כן לא תרומם", למי, "לחלק יגיד רעים", למי שהוא חולק על דברי רעיו, "ועיני בניו תכלינה" (איוב יז, ד-ה), סדור ראוי להיות, אלא שנחלק.

נביט בדברי הימים ב', ל': (יח) כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן, לא הטהרו--כי אכלו את-הפסח, בלא ככתוב: כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר, יהנה הטוב יכפר בעד (יט) כל-לבבו הכין, לדרוש האלהים יהנה אלהי אבותיו; ולא, פטהרת הקדש.

הפסוק בייט ברור יותר, אם נאחד את אותו עם י"ח. הברייתא מביאה כאן מקרה שלפי דעת הברייתא פוצלו שלא כראוי. היא מביאה דוגמה נוספת מאיוב, ולא נתעכב עליה. חכמינו מתקופת ימי הביניים התלהבו מהרעיון היחסית מצומצם של הברייתא, וחברו דוגמאות רבות:

3. מיוחס לרש"י דה"ב ל, יח-יט

כל לבבו הכין - כך מפורש בברייתא דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי המתחלת: בכל מקום שאתה מוצא דברי רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי באגדה עשה אזנך כאפרכסת, שנאמר "להקשיב אזנך לתבונה" (ראה מש' ב,ב); משלשים ושתיים מדות האגדה נדרש וזה אחד מהם: נחלק הסדר, כגון זה: "ה' הטוב יכפר בעד" כל מי שכל לבבו הכין לדרוש האלהים - לעשות פסחו, להקריב קרבנו אף על פי שלא עשו בטהרת הקדש, כי לא טהרו. ויהודה כולם נטהרו, לפי שהיו קרובים לירושלים והיו יכולים לטהר ולהתקדש ולשוב לירושלים, אבל "רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן" (לעיל, יח) אין להם כל כך פשע בדבר, לפי שהיה להם הדבר רחוק על ידי אגרות, לא היה להם להמתין ולאחר מלבוא עד שיתקדשו, לפיכך באו ולא נטהרו; ולפי שלא הייתה פשיעתם, לפיכך תכפר בעדם. וכן "ישושום מדבר וציה" וגו' (יש' לה, א) הוא נחלק הסידור.

נביט בישעיהו ל"ה: (א) יששום מדבר, וציה; ותגל ערבה ותפרח, פחבצלת (ב) פרח תפרח ותגל, אף גילת ורנן--כבוד הלכנון נתן-לה, הדר הפךמל והשרון; המה יראו כבוד-יהנה, הדר אלהיני. גם כאן יש מקום לדבר על איחוד הפסוקים, כי אחרת ב' לא ברור כל כך למה מתייחס.

4. בבלי חולין ס ע"ב

"חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים" (יהו' ג, ג-ד), אמר חמשה וחשיב שיתא!...

ופליגא דרב, דאמר רב: עוים מתימן באו, תניא נמי הכי: עוים מתימן באו, ולמה נקרא שמן עוים - שעיותו את מקומו, ד"א: עוים - שאיוו לאלהות הרבה. ד"א: עוים - שכל הרואה אותם אוחזתו עוית.

נביט בדוגמה יהושע פרק י"ג: (ג) ...חמשת סרני פלשתים, העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי, והעקרוני, והעוים. הגמרא מתעסקת בשאלה, למה כתוב "חמשת סרני פלשתים" ובעצם יש שישה? רב מסביר ואומר שתחילת ד' צריך להתאחד עם סוף ג. בסוף ד' כתוב "מתימן", ושינוי סוף הפסוק פותר לנו את הבעיה ההגיגית/לוגית שנוצרת.

הדוגמה הזו קצת שונה מהקודמות, כי לא איחדו פסוקים אלא שינו את המקום של סוף הפסוק.

5. רד"ק יהושע יג, ג

והעוים שזוכר בסוף הפסוק, אינו ממניינם. ובדברי רבותינו ז"ל (חולין ס,ב) ששה סרנים הוא מונה, ומתחלה קראם תמשה? ... ועוד בדבריהם "עוים מתימן באו", וסמכו ענינו לפסוק הבא אחריו: מתימן. ולפי פשט הפסוק 'מתימן' פירושו: מדרום, כלומר: מצד דרום נשארה כל ארץ הכנעני.

בבראשית ל"ו כתוב כך: (יא) וַיְהִי, בְּנֵי אֱלִיפַז--תִּימָן אֹמֶר, צָפוּ וַגְּעַתְּם וַקְנֹזוּ (יב) וַתִּמְנַע הַיְתֵה פִּלְגֶשׁ, לְאֵלִיפַז בֶּן-עֵשָׂו, וַתִּלְדֵּ לְאֵלִיפַז, אֶת-עֶמְלֵק וּבְדַבְרֵי הַיָּמִים א', א': (לו) בְּנֵי, אֱלִיפַז--תִּימָן וְאֹמֶר צָפִי וַגְּעַתְּם, קָנְזוּ וַתִּמְנַע וְעֶמְלֵק. האם תמנע היתה פילגשו או בנו של עשיו? נביט בפתרון של הפירוש הביזנטי.

6. הפירוש הביזנטי לבראשית (דה לאנג' עמ' 95):

ותמנע - הנה עושהו אשה ובדברי הימים עושהו איש, דכת' בני אליפז תימן ואומר צפו וגעתם קנז ותמנע ועמלק. אלא כך פירושו: ויהיו בני אליפז כול עד צפו וגעתם וקנז ותמנע. היתה פילגש לאליפז ולא הזכיר שמה.

הוא מעביר את סוף פסוק י"א לאחרי המילה תמנע שבתחילת י"ב. תמנע היא עוד אחת מבניו של אליפז, ולאחר מכן מספרים על פילגש אנונימית - חסרת שם או זהות כי זה לא מעניין אותנו.

7. לקח טוב:

ויש מפרש ותמנע על פירוש לגרמיה כי הפרידו הכתוב וכתב ותמנע, כי תמנע זכר הוא, וכן מפורש בד"ה ותמנע ועמלק. היתה פילגש - ולא זכר את שמה.

הלקח טוב הוא פרשן ימני בן המאה ה-11, רבי טוביה בן אליעזר. מתייחס באותה צורה כמו הפירוש הביזנטי, ומסביר שהיתה פילגש חסרת שם.

נמשיך במקורות בעמוד הבא, בנושא הזה:

מבוא למקרא: "עולה ויורד" - הפלוגרפיה

1. רשב"ם בראשית לו, יב

ותמנע היתה פילגש - ראיתי ב'שוחר טוב': ותמנע - מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים "צפי וגעתם וקנו ותמנע ועמלק" (דה"א א, לו), ואחר כך הוא אומר בבני שער "ואחות לוטן תמנע" (שם, לוט)... וכן כאן: "תימן אומר צפו וגעתם וקנו ותמנע" (לעיל, יא), ותמנע היתה פילגש; הראשון - זָכָר, מבני אליפז, והשני - נקבה, "אחות לוטן תמנע" (להלן, כב).

וכמוהו יהושע: "ועתה חלק את הארץ... בנחלה לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרח" (יהו' יג, ח-ז) - על כרחיך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר: 'וחצי שבט המנשה השני כבר לקחו נחלתם'. לפיכך יש לך לומר, כי פסוק זה עונה על סוף הפסוק שכתוב בו "וחצי שבט המנשה", אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה, ולשני חילק יהושע.

ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתו, במשפחות בני יהונתן בן שאול: "ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחו. ואחו הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת" וגו' (דה"א ח, לה-לו). ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחד... וכתוב "ובני מיכה פיתון ומלך ותארע. ואחו הוליד" וגו' (שם ט, מא-מב) - בעל כרחיך חסר 'ואחו' מפסוק זה, שהיה לו לכתוב: 'ותארע ואחו. ואחו הוליד', אלא שתיבת "ואחו הוליד" עונה על פסוק שלמעלה, כאילו כתוב 'ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחו. ואחו הוליד' וגו', שכן כתוב בפרשה ראשונה (שם ח, לה-לו).

רשב"ם מציע לקרוא את המילה "תמנע" פעמיים. היתה לאליפז פילגש בשם תמנע, וגם בן בשם הזה. על כן הוא מציע לקרוא את המילה "תמנע" בבראשית פעמיים. לשיטה כזו קוראים "עולה ויורד". הרשב"ם מצייין שהוא ראה את זה ב"שוחר טוב", ומביא דוגמה נוספת: יהושע י"ג: (ז) ועתה, חלק את-הארץ הזאת בנחלה--לתשעת השבטים; וחצי, השבט המנשה (ח) עמו, הראובני והגדי, לקחו, נחלתם--אשר נתן להם משה, בעבר הירדן מזרחה, פאשר נתן להם, משה עבד יהוה. לכאורה, יש לנו 9 וחצי שבטים, פלוס 2, וקיבלנו רק 11.5! איפה חצי שבט מלא? הרשב"ם מציע שעלינו לקרוא את הצירוף "וחצי השבט המנשה" פעמיים, ובכך לפתור את הבעיה.

דוגמה נוספת: דב"ה א' ח': (לה) ובני, מיכה--פיתון ומלך, ותארע ואחו (לו) ואחו, הוליד את-יהועדה דב"ה א' ט': (מא) ובני, מיכה--פיתון ומלך, ותארע (מב) ואחו, הוליד את-יערה. גם כאן, רשב"ם פותר את ה"סתירה" בין המקורות השונים ע"י הכפלת המילה "ואחו".

2. ר"י בכור שור בראשית לו, יב

...ולו נראה, כי מהאי קרא דאמרי בפסוקי זמרה, דכתיב "לך ה' הגדולה והגבורה" וגו' עד "כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה" וגו' (דה"א כט, יא) - האי קרא עונה לכאן ולכאן, והכי קאמר: 'כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה'

נביט בדוגמה נוספת, משמ"א כ"ז: (יא) ואיש ואשה לא-יחיה דוד, להביא גת לאמר--פן-יגדו עלינו, לאמר: פה-עשה דוד, וכה משפטו, כל-המים, אשר ישב בשדה פלשתים. אם נכפיל את הצירוף "כה עשה דוד" נפתור כאן את הבעיה! פעם אחת זה יהיה ציטוט דברי הפלשתים, ואילו פעם נוספת אלו יהיו דברי המחבר/המספר המקראי.

בשמות ט"ו 21 כתוב: עזי וזמרת ה', ויהי-לי

של מי הזמרה? של הזמר או של ה'? אם נכפיל את י' של יה, נקבל עזי וזמרת.

במדבר ל"ב 42: ונבח ה'ך, וילכד את-קנת ואת-בנתיה; ויקרא לה נבח, בשמו.

אם נכפיל את הני בתחילת "נבח", נקבל: ויקרא לה נבח, בשמו. נפטרה הבעיה ©

לכל הדוגמאות שהובאו כאן, תמיד אפשר להציע פתרון אלטרנטיבי. אנחנו מעדיפים את ה"עולה ויורד" משום שהוא עונה ליותר בעיות. יש לנו הרבה בעיות, והפתרון הוא רלוונטי לכולם. ההעדפה של הפתרון שלנו מבוססת על רעיון פילוסופי שנקרא התער של אוקהם.

שמ"א ח': (ז) ויאמר הנה, אל-שמואל, שמע בקול העם, לכל אשר-יאמרו אליך: כי לא אתך מאסו, כי-אתי מאסו מפלך עליהם (ח) ככל-המעשים אשר-עשו, מיום העלתי אותם ממצרים ועד-היום הזה, ויעבדו אלהים אחרים--כן המה עשים, גם-לך. גם כאן, אם נכפיל את ה"מ" במילה האחת לפני האחרונה בח', נפתור את הבעייתיות שבין פסוק ז' וח'.

דוגמה אחרונה לשנה ולפני החופש, תהילים מ"ב: (ב) כָּאֵל, תִּעְרַג עַל-אֲפִיקֵי-מַיִם-- כֵּן נִפְשִׁי תִעְרַג אֶלְיָךְ אֱלֹהִים. האיל הוא זכר, ו"תערג" זה נקבה. אם נכפיל את ת' לא תהיה לנו בעיה: כאילת תערג.

ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי - הקו"ף זעירה. נראה לי כי היה מנהג הסופרים בימי קדם כשהייתה תיבה מתחלת באותה האות שהתיבה הקודמת מסיימת, היו משמיטין אחת מהאותיות הדומות ואולי היו מציינין האות ההיא באיזה סימן להודיע שהיא עומדת במקום שתיים. ואחר זמן הוסיפו בין שתי התיבות האות החסרה, ולהיות המקום צר כתבו אותה זעירה, וכיוצא בזה ויקרא אל משה (וי' א, א). והנה מהמנהג להשמיט אחת מהדומות נמשכו כה וכה קצת טעיות, קצתם נתקנו אחר כך על ידי כתיב וקרי, וקצתם לא נתקנו.

4. **ר' ברוך אפשטיין, חומש תורה תמימה, דברים לא הערה יט** (ללמוד לבד, לא לבחינה)

פירש"י דאפשר לקרות הנך שוכב עם אבותיך וקם, וכאן רמז לו תחיית המתים, כבדרשה הסמוכה, או וקם העם הזה וזנה, עכ"ל. ונראה דאין הכונה לסבב כל המלה וקם לשוכב עם אבותיך, דא"כ אין המשך לענין הבא אחריו. אלא הכונה שנשדי המלה וקם לפניו ולאחריו, הנך שוכב עם אבותיך וקם, וקם העם הזה וזנה, ומצינו כהאי גונא ביומא ל"א ב' בפסוק דפ' אחרי "ופשט ורחץ ולבש", דרשינן ופשט ורחץ, וכן בב"מ ס"א א' "את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך", דרשינן את כספך לא תתן בנשך ובמרבית, בנשך ובמרבית לא תתן אכלך, וכן בע"ז כ' א' "לגר אשר בשעריך ותננה ואכלה או מכור לנכרי" דרשינן לגר אשר בשעריך ותננה ואכלה או מכור, ותננה ואכלה או מכור לנכרי, וכן בזבחים כ"ד א' "ולקח הכהן מן הדם באצבעו ונתן" דרשינן ולקח באצבעו, באצבעו ונתן...

ומה שהכריח לחז"ל לדרוש כן בכל אלה המקומות, בודאי היה להם איזה דיוק בהלשון או בהנקוד וטעמים. וכאן י"ל פשוט דדייקו חז"ל דאם לא רמז לו הקדוש ברוך הוא בכאן תחה"מ א"כ לאיזו מטרה ותכלית ספר לו מה שיעשה העם אחרי מותו כי הלא לבד שאין בידו להושיע אך הלא גם יצטער מזה, ובלי תוחלת ותקווה לתקן הדבר, אבל אם רמז לו תחה"מ, הודיעו שלא ייאש ממה שיזנו שזה היה יודע גם משה כמו שאמר "ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון" ורמז לו שיש תקנה בתחה"מ.

5. **ר' ברוך אפשטיין, חומש תורה תמימה, בראשית יד הערה י** (ללמוד לבד, לא לבחינה)

מוטרד מהשאלה שדן ייקרא כך רק בעתיד. תשובה ראשונה על דרך הדרש. תשובה שנייה על דרך הפשט

ועל דרך הפשט נראה לפרש על פי המבואר אצלנו כמה פעמים, דמדריך הלשון בכמה מקומות שאות אחת אשר בסוף תיבה תשמש גם לראש התיבה שאחריה כשדרושה לאותה האות, ולכן אותה האות חסרה בהתיבה השנייה או בסוף התיבה הראשונה. כמו 'בלילה הוא' (בראשית י"ט, לג; ל', טז; ל"ב, כג; שמ"א י"ט, י) במקום בלילה ההוא; 'עזי זמרת יה' (שמות ט"ו, ב) במקום עזי זמרת יה; 'השמרו לכם עלות בהר' (שמות י"ט, יב) במקום מעלות בהר; 'לא תקח האם על הבנים' (דברים כ"ב, ו) במקום מעל הבנים; 'לא יוכל שלחה' (דברים כ"ב, כט), במקום לשלחה; 'ויכתב ספר זכרון' (מלאכי ג', טז) במקום ויכתב בספר; 'ידעתי כי כל תוכל' (איוב מ"ב, ב) במקום כי יוכל תוכל; והרבה כהנה.

מבוא למקרא: מקראות שאין להם הכרע

1. ירושלמי (ונציה) עבודה זרה פ"ב דף מא טור ג-ד

אמר רבי חמא בר עוקבא מקשי אם להפליגו בדברים היה מבקש היה לו להשיאו בחמש השאות שבתורה ואילו הן: שאת (בר' ד, ז), ארור (בר' מט, ז), מחר (שמ' יז, ט), משוקדים (שמ' כה, לד), וקם (דב' לא, טז).
הלא אם תיטיב שאת, או שאת אם לא תיטיב; כי באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור ארור, או ארור אפס כי עז; ויאמר משה אל יהושע צא הלחם בעמלק מחר, או מחר אנכי נצב על ראש הגבעה; ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים, או משוקדים כפתריה ופרחיה; ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם, או וקם העם הזה וזנה.
ר' תנחומא מוסיף הדא ובני יעקב באו מן השדה כשמעם, או כשמעם ויתעצבו האנשים (בר' לד, ז).

2. בבלי יומא נב ע"א-ע"ב

והתניא, איסי בן יהודה אומר: חמש מקראות בתורה אין להן הכרע: שאת, משוקדים, מחר, ארור, וקם.

3. רש"י יומא נב ע"ב

שאת - הלא אם תיטיב שאת (בראשית ד, ז) ולשון סליחה הוא, או שאת אם לא תיטיב - ולשון נשיאות עון הוא.
משוקדים - ארבעה גביעים משוקדים (שמות כה, לד) או משוקדים כפתריה ופרחיה.
מחר - וצא הלחם בעמלק מחר (שמות יז, ט) או צא והלחם בעמלק מיד, ומחר אנכי נצב והיום אי אתה צריך לתפלת.
ארור - וברצונם עקרו שור (בראשית מט, ז) ארור שור של שכס שהוא מארור כנען, או ארור אפס כי עז.
וקם - הנך שוכב עם אבותיך וקם (דברים לא, טז) וכאן רמז לו תחיית המתים, או וקם העם הזה וזנה.

4. ר' חיים פלטיאל שמות כה, לד

ובמנורה ארבעה גביעים - בפרק הוציאו לו אמר ה' מקראות שאין להם הכרע, שאת משוקדים מחר ארור וקם...
ותימ' אמאי אינו מונה ההיא דירושלמי דע"ז דאמר ר' תנחום מוסיף ובני יעקב באו מן השדה כשמעם, או כשומעם ויתעצבו (בר' לד, ז).

ותו תימ' דהכא גבי משוקדים פשיטא דיש לו הכרע שהרי מצינו בגביעים משוקדים כו'.
ותימ' גבי מחר לפרש"י משמע שהמלחמה הייתה שני ימים דפי' צא והלחם בעמלק מחר והיום אתפלל או צא והלחם ומחר אתפלל.
לכך מפרש ריב"א צא והלחם מחר, מחר עולה לכאן ולכאן, כלומר שהתפילה גם מחר יהיה, וקצת אין נראה דאינו דומה להני.
וכן ק' גבי ארור שהוא תחילה למקרא איך איפ' לספוקי למקרא שלפניו.

נספח א': לו"ז היסטורי

-586 : חורבן בית המקדש (חמש שמונה שש בית המקדש עולה באש! ☺)

-200 : תקופת הזוגות

0 : הולדת ישו

200 : משנה – תנאים (א"י)

400 : גמרא – אמוראים (א"י ובבל)

500 : סבוראים

לבינתיים בבל יש גאונים, ובא"י יש לנו את בעלי המסורה שמטעימים את התנ"ך, מנקדים את התנ"ך, מוסרים את הטקסט.

כמו כן, בא"י יש גם פיוט, הפייטנים הגדולים.

ודבר אחרון, עריכת מדרשים. המדרשים הגדולים ביותר שבידינו הם מהמאה ה-5,6

הקראים פרשו במאה ה-8 בערך עד ה-12.

1000 : הראשונים. (בד"כ כשמדברים על ימי הביניים כיהודים, מתייחסים רק לתקופה הזו)

1500 : השולחן ערוך, רבי יוסף קארו, פותח את האחרונים.

2000 : ומעניין איך יקראו לנו ☺

נספח ב': מבנה הבחינה

מועדי א' ובי' הם אמריקאיות.

מועד א': 2.7.2014, בשעה 12:00, ד' תמוז (רביעי)

מועד ב': 27.8.2014, בשעה 12:00, א' אלול (רביעי)

הבחינות יהיו **זהות** ורב בררתיות.

בערך 30-32 שאלות, כאשר כל שאלה שווה בערך 4-4.125 נקודות.

החומר יהיה אך ורק על החומר הנלמד בכיתה, כאשר 80% מהשאלות קלות וידידותיות, ועוד 20% קשות ומבלבלות. תני"ך וחומר סגור.

בהצלחה!